

Kátai János – Zsuposné Oláh Ágnes – Tállai Magdolna

**Közvetőrelemények alkalmazása
a fenntartható talajhasználat során**

Bevezetés

Napjainkban a növénytermesztés elsődleges célja a terméseredmények szinten tartása, valamint jó minőségű termékek előállítása. Olyan élelmiszer- és takarmány alapanyag előállítása szükséges, amelynek útja nyomon követhető, egészséges, és megfelel az élelmiszer- és takarmánybiztonsági feltételeknek. Ennek teljesülését alapvetően a természetes ökológiai tényezők, az alkalmazott agrotechnikai eljárások, valamint a természeteni kívánt növények genetikai sajátosságai határozzák meg. Az ökológiai tényezők között kiemelt szerepe van a talajok fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságainak, azok komplex ismerete nélkülözhetetlen a talajtermékenység fenntartásában (Kátai, 1992).

A fenntartható fejlődés követelménye, hogy a termelés és így a növénytermesztés is alkalmazkodjon az ökológiai feltételekhez, környezetkímélő és gazdaságos legyen. A környezetkímélő tápanyag-gazdálkodás során a termelés és a környezetvédelem célkitűzéseit a termőhelyi adottságok figyelembevételével úgy kell összehangolni, hogy a növények tápanyag ellátása a környezet minimális terhelésével valósuljon meg (Loch, 2004). A talajok racionális használata, védelme, termékenységének megőrzése elválaszthatatlan egymástól.

Európa számos területén, így Magyarországon is, a talajhasználat következményeként találkozunk azokkal a talaj-degradációs folyamatokkal, amelyek érintik a talaj fizikai, kémiai és mikrobiológiai tulajdonságait, és így a talaj termékenységét is. A fizikai leromlás következtében tömörebb lesz a talaj szerkezete, megváltozik a szerkezeti elemek mérete, csökken a talajok vízáteresztő képessége, levegőzöttsége és növekszik víztartó képessége. A kémiai degradáció eredményeként csökken a talajok pH-ja, növekszik a rejtett savanyúság, a talajok telítetlensége fokozódik, csökkenhet a talajok felvehető tápanyagtartalma, valamint a szerves szén- és nitrogén tartalmú anyagok mennyisége. A biológiai degradáció során nemcsak a talajban élő szervezetek mennyisége csökken, hanem megváltozik az előforduló fajok összetétele, valamint csökkenhet a talajbiológiai aktivitás is.

A termékenység megőrzésének egyik kiemelkedő lehetősége az a céltudatos emberi beavatkozás, amelyet talajjavításnak (meliorációnak) nevezünk. Talajjavítás szempontjából különös tekintettel kell lenni azokra a talajokra, melyek kedvezőtlen szerkezettel, víz-, hő-, levegő- és tápanyag-gazdálkodással, savanyú, vagy lúgos kémhatással rendelkeznek. Savanyú kémhatású a homok textúrájú talajok jelentős része is, Magyarországon igen jelentős területet, több mint 1,2 millió ha-t foglalnak el.

Az integrált növénytermesztés keretein belül azonban számos lehetőség kínálkozik, amelyek során természetes anyagokkal javíthatjuk a talajok termékenységét. Lazányi (2003) kutatásai alapján a savanyú homoktalajok természetes javítóanyagainak körébe sorolhatók a szántóföldön megtermelhető zöldtrágya és egyéb szerves anyagok, az állattenyésztés melléktermékeként a talajra visszakerülő istállótrágya és komposzt, továbbá a bányászott talajjavító anyagok úgy, mint az alginit, a perlit, a bentonit vagy a zeolit.

Dolgozatunk célkitűzése, hogy bemutassuk a fenntartható talajhasználat során felhasználható, perspektivikus kőzetörlemény – így az alginit, a perlit, a bentonit és a zeolit – talajjavító hatását néhány talajtípus fizikai, kémiai és mikrobiológiai tulajdonságaira.

Anyag és módszer

A kőzetörleményekről

Kísérleteinkben az alginit, a perlit, a bentonit és a zeolit ásványok különböző dózisainak alkalmazására került sor, különböző tulajdonságokkal rendelkező talajokon. Az alkalmazott ásványok közös vonásai, hogy nagy ásványi anyag tartalmúak, kémiai tulajdonságaikból eredően duzzadó képesek, így kedvezően befolyásolhatják a talaj vízgazdálkodását és az oldható tápanyagtartalmát. Hazánkban, napjainkban is elegendő mennyiségben állnak rendelkezésre, bányászszák és csomagolják a különböző szemcseméretű örleményeiket.

Az **alginit** fosszilis biomasszából és elmállott bazalttufából, valamint mészből álló, magas szervesanyag-tartalmú kőzetfésülés. Bazaltvulkánok krátertavaiiban keletkezett. Magas szerves anyag tartalma miatt az olajpala egyik típusának tekinthető. Összetétele: 10–12% szerves anyag, 20–25% mész, jelentős mennyiségű agyagásvány, foszfor, kálium és különféle mikroelemek. Magyarországi lelőhelyei: Bérce, Pula, Nagyvázsony.

A **perlit** nagy kovasavtartalmú, zöldes-szürke, szerkezetileg sok kötött vizet tartalmazó, vulkáni eredetű kőzet. Magyarországon jelentős perlit nyersanyag-lelőhelyek találhatóak Pálháza közelében.

A **bentonit** főleg montmorillonit agyagásvány (92%), ezen kívül még kaolin, kvarc, csillám, földpát, illit, krisztobalit és mész összetevőkből áll. Felépítését tekintve oktaédes és tetraédes rétegek (2:1) alkotják, melyeknek a felülete

a központi atomok helyettesítése révén negatív töltéssel rendelkezik, ezáltal kationok megkötésére képes. Ha a domináns kicserélhető kation nátrium, akkor Na-bentonitról, ha kalcium, akkor Ca-bentonitról beszélünk. Rendszeresen bányásszák. A Cserhátban, a Mecsekben is a miocén mészkőben, Sopron város mellett a Lajta-mészkőben fordul elő. Macskamező (Erdély) mellett csaknem teljesen tiszta montmorillonit található.

A **zeolit** több mint 40 ásvány gyűjtőneve. A zeolitok a földkéreg kőzetalkotó elemeit, valamint alkálifémek, illetve alkáliföldfémek kationjait tartalmazó, szivacsos szerkezetű alumíniumszilikát ásványok. Két legfontosabb alkotóelemük a klinoptilolit és a mordenit tektoszilikátok. Hazánkban az Északi-középhegységben, valamint Tokaj mellett bányásszák.

Az alkalmazott agyagásványok felhasználási területei az iparban és a mezőgazdaságban

Az **alginitot** elsősorban a növény- és gyümölcsstermesztésben alkalmazzák. Talajjavításban egyszeri adagolása már az első évben 20-30%-kal növelheti a termés mennyiségét, korábbi érést, jobb minőséget eredményez. Agyagásványai révén a műtrágya jobban hasznosul, csökkenti a talajból a foszfor, a nitrogén és a kálium talajvízbe, élővízbe történő kimosódását. Hatását 4–6 évig fejtí ki. Szuszpenziós permetezéskor az őszi alginites lemosó permetezés növényvédő hatású, segíti a fák áttelelését. A vegetáció alatt a permetezésének hatására nő a fák levelében a magnézium, mangán, vas, réz, cink mennyisége, ízletesebbek a gyümölcsök, kalcium szintjük magasabb, eltarthatóságuk jobb.

Állattenyésztésben hígtrágyával komposztálják. Csökkenti a trágya lebomlási idejét, más tápanyagokkal kombinálható, alomba keverve értékes trágyát képez. Nagy adszorpciós képessége miatt megkötí az istállókban keletkezett szagokat, csökkenti a légtér kén-dioxid és ammónia koncentrációját (Solti, 2000).

Hasznáálják sportsérülések kezelésére, továbbá gyógyításra gyógyiszapként, iszappakolásként. Ízületi, reumás megbetegedésekre kenőcs készíthető belőle, alkalmazzák bőrregenerálásra, kondícionövelésre.

A **perlit** alkalmazása leginkább az építőiparban széleskörű. Hasznáálják önálló alkotórészként, hőszigetelő vakolatok, betonok adalékanyagaként, könnyűszerkezetek készítésére, és tűzvédelmi célokra. Habarcszhoz adagolva a perlit a tűzállóságot növeli, de használják szigetelőanyagoknál vagy kerámiaburkolatoknál agyaghoz adott adalékként is. Klimatechnológiában szigetelőanyagként, például a hűtőtárolóknál használatos. Szűrési segédanyagként is ismert, például a gyógyszeriparban a fermentációs technológiában, szűréshez perlitet használnak. Kertészetben a komposzthoz adagolva a levegő számára jobban átjárhatóvá teszi a komposztot, de emellett megőrzi jó vízvisszatartó képességét. Vízkultúrárs növénytermesztéshez jó közeg készíthető perlit felhasználásával. Vízzel telített állapotában a gyökér köré szórják, így a gyökerekre tapad, és nagy meleg idején

a nedvességet a gyökereknek leadja. Szabályozza a növény vízgazdálkodását és javítja a talajklíma állapotát. Nincs káros hatással a környezetre.

A **bentonit** az iparban használják olajkutak fúrásánál ún. fűrőiszapként, építőiparban réselő iszapnak, de adagolják cementhez, ragasztószerekhez, kerámiákhoz, kozmetikumokhoz, tisztítószerekhez. Az élelmiszeriparban a borban maradt fehérjedarabkák eltávolítására alkalmazzák. Élelmiszerek esetén csomósodást gátló anyagként, emulgeálószerként, valamint gyümölcslevek tisztítása során alkalmazzák E558 néven. Napi maximum beviteli mennyisége nincs meghatározva, mellékhatását nem ismerjük. A gyógyszeriparban a gyógyszerek felületének síkossá tételére használják.

A mezőgazdaságban tulajdonságainak köszönhetően homoktalajok perspektivikus javítóanyagának tekinthető. A Münchener Egyetem kísérlete szerint salátpalánták földkeverékéhez bentonitot adagolva – a 3%-ban adagolt bentonit - kedvező hatással volt a palánták friss tömegére, a levélfelület nagyságára; azonban a nagyobb dózis depresszíven hatott a növényekre (Schnitzler et al. 1994).

A **zeolit** alkalmas az iparban molekulaszűrőként vízlágyításra, ioncserélő gyantaként, valamint az energiaipar is hasznosítja. Csomagolásakor szagelszívó és nedvességmegkötő képességű anyagként használják (Princz et al. 2002).

A mezőgazdaságban a kertészet és a kertépítés, a kommunális hulladékkezelés, továbbá a víztisztítás területén alkalmazzák.

A növénytermesztésben ásványi tápanyagforrásként a talaj pH-ját növeli, ezzel csökkenti a talajsavanyúságot, a mikroelemek felvehetőségét is kedvezően befolyásolja. Elősegíti a növények vízfelvételét, javítja a talajok vízháztartását. A mezőgazdaságban talajjavításra, továbbá kertészeti földkeverékek összetevőjeként és komposztálásnál segédanyagként használják.

Mezőgazdasági felhasználása az állattenyésztésre is kiterjedt. Állati takarmány előállításnál tápszer adalékként használják, amely a bevitt ritka elemek révén a hiánybetegségek létrejöttét akadályozza meg.

Az agyagásvány tartalmú anyagok mezőgazdasági felhasználása tehát igen sokoldalú. Alkalmazásuk a talajjavításban, a tápanyag-utánpótlásban az intenzív növénytermesztési rendszerek bevezetése során merült fel. Ezek a kutatások közelebb vezettek az említett ásványok szerepének tisztázásához, az eredmények felhasználhatók a műtrágyázási szaktanácsadásban is. Trágyázási tartamkísérletekben kutatások folynak a műtrágyázás és az előzőekben említett agyagásvány-tartalmú ásványok kapcsolatának felderítésére, illetve az agyagásvány összetételnek a hazai homoktalajok termékenységében játszott szerepének feltárására. Számos kutatás igazolta, hogy összefüggés található a talajok fizikai tulajdonságai és az agyagásvány-összetétel között.

A kísérleti körülmények

A Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kara Agrokémiai és Talajtani Intézetének munkatársai különböző tulajdonságokkal rendelkező talajokon vizsgálták az alginit, a perlit, a bentonit és a zeolit változó dózisainak hatását a talajok néhány fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságára. A kísérletek tenyészedenyekben, kontrollált viszonyok között, és szabadföldi kísérletekben is folytak. Az alginit és a perlit alkalmazására mészlepedékes csernozjom ($\text{pH}_{\text{H}_2\text{O}}$ 6,70), kovárványos barna erdőtalajon ($\text{pH}_{\text{H}_2\text{O}}$ 5,15), továbbá meszes futóhomok ($\text{pH}_{\text{H}_2\text{O}}$ 8,10) talajon került sor szabadföldi, kisparcellás kísérletben, 5 t/ha dózissal, gyeper növényzet (*Festuca pratensis* L.; *Festuca arundinacea* L.) alatt. A bentonit és a zeolit különböző dózisainak (5, 10, 15, 20 t/ha) beállítására humuszos homoktalajon ($\text{pH}_{\text{H}_2\text{O}}$ 5,6) került sor tenyészedenyes körülmények között, ebben a kísérletben a tesztnövény az angolperje (*Lolium perenne* L.) volt. Az ásványok bekeverése szabadföldön a talaj 20-25 cm-es rétegébe történt 2-5 mm nagyságú szemcseméretet alkalmazva. Az alginittel és a perlittel történt vizsgálatok korábbi vizsgálatok eredményei (1994), míg a bentonit és a zeolit tenyészedenyes beállítására 2007-2010 között került sor. A tenyészedenyek ebben a kísérletben hat kg-os, alul perforált edények voltak, amelyekben a szántóföldi dózisoknak megfelelően ugyanazon bentonit és zeolit dózisok kerültek felhasználásra. A tenyészedenyes vizsgálatokban a maximális vízkapacitás 70%-ára öntöttük a tenyészidő minden napján, amit azért fontos megemlíteni, mert így ezek a vizsgálatok nem adtak lehetőséget arra, hogy tanulmányozzuk az ásványok hatását a talaj vízgazdálkodási paramétereire. Vizsgálatainkat laboratóriumban további vízgazdálkodási tulajdonságok (vízemelő- és víztartó képesség) vizsgálatával egészítettük ki (Filep, 1995).

Vizsgálati módszerek

A talajfizikai tulajdonságok közül a szabadföldi kísérletekben mértük a talajok nedvességtartalmát Klimes-Szmik (1962) módszere alapján. A talajok térfogat-tömeg-értékéből számoltunk a teljes porozitást, ennek, valamint a nedvességtartalom ismeretében következtettünk a pórusok víztelítettségére. A bentonit és zeolit kísérletben vizsgáltuk mind az ásványok, mind a talajok vízemelő képességét, valamint a talajok víztartó-képességét. Talajkémiai vizsgálatok során meghatároztuk a talaj kémhatását vizes, ill. M KCl-os szuszpenzióban, valamint a hidrolitos aciditást (Filep, 1995). Mértük a talaj könnyen felvehető tápanyagtartalmát is. A talaj nitrát-nitrogén tartalmát Felföldy (1987), az AL-oldható foszfor és káliumtartalmát Egner et al. (1960) szerint vizsgáltuk. A talajok szerves-C (Tyurin cit. Buzás, 1988) és összes nitrogéntartalmát Kjeldahl (cit. Buzás, 1988) módszerei szerint mértük. A talaj-mikrobiológiai vizsgálatok közül meghatároztuk az összes-csíraszámot (húsleves agaron), a mikroszkopikus gombák mennyiségét (pepton-glükóz agaron) talaj-vizes szuszpenzióból lemezöntéses módszer-

rel (Szege, 1979). A cellulózbontó baktériumok számát Pochon & Tardieux, (1962) legvalószínűbb csíraszám-módszerével állapítottuk meg. Mértük a talajból felszabaduló széndioxid (Witkamp, 1966. cit. Szege, 1979) mennyiségét, valamint néhány enzim, így a foszfatáz (Krámer-Erdei, 1959. cit Szege, 1979) és a szacharáz (Frankenberger, W.T. & Johanson, J.B.,1983) aktivitását. Az eredmények értékelése során statisztikai értékelést végeztünk, kiszámoltuk a mintavételi átlagokat, a szórást, a szignifikáns differencia értékét 5%-os valószínűségi szinten. A statisztikai értékelés az SPSS 13.0 program segítségével történt.

Eredmények

Az alginit és a perlit hatása a talaj tulajdonságaira

A talajok fizikai talajféleségét jellemző változói (a leiszapolható rész, Arany-féle kötöttségi szám) között a kezelések nem eredményeztek statisztikailag bizonyítható eltérést. A mészlepedékes csernozjom talaj leiszapolható rész értéke 40, 9 és 41,7% között változott, a kötöttségi szám 38, ennek alapján a talaj vályog textúrájú volt. A kovárványos barna erdőtalaj leiszapolható rész százaléka 4,1 és 4,3%, a $K_A < 25$, durva homok, míg a futóhomok ugyanezen paraméterek alapján ($Li\%=8,5-11,5$; $K_A = 36$) homok, homokos vályog textúrájának bizonyult.

Kezelések	Nedv. tart. (m/m%)	Víz-telítettség (%)	pH (H ₂ O)	pH (KCl)	Szerves szén (C%)	Összes N (N mg%)	AL-P ₂ O ₅ (mg 1000g ⁻¹)	AL-K ₂ O
Mészlepedékes csernozjom								
kontroll	22,45	72,99	6,7	5,85	1,98	132	224,5	425
alginit	22,94	66,07	6,85	6,05	2,18	131	213,0	460
perlit	25,79	63,85	6,7	5,98	2,04	136	314,0	540
Kovárványos barna erdőtalaj								
kontroll	6,26	24,88	5,15	4,00	0,16	11	102,6	100
alginit	5,86	23,69	5,3	4,20	0,22	11	99,2	75
Futóhomok (meszes)								
kontroll	11,10	37,21	8,10	7,70	0,17	14	59,2	125
alginit	11,94	35,45	8,20	7,70	0,47	16	105,5	148

1. táblázat: Az alginit és perlit hatása a talajok nedvességtartalmára, pórustelítettségére és néhány kémiai tulajdonságára (Káta, 1994.)

Az ásványi kezelések hatására mészlepedékes csernozjom és futóhomok (meszes) talajokon nőtt a talajok nedvességtartalma (1. táblázat). A perlit nagyobb mértékben növelte a talaj nedvességtartalmát, mint az alginit. A pórusok víztelítettsége ellenben – ha nem is minden talajtípuson - nagymértékben csök-

kont. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy talaj nedvességtartalma a talaj kolloid alkotóinak felületén adszorbeálódott.

A talajok kémhatás alapján sorrendben a gyengén savanyú, a savanyú, és gyengén lúgos tartományba tartoztak. A pH-érték mindhárom vizsgált talajtípuson kis mértékben nőtt, a kémhatást nagyobb mértékben az alginit kezelések befolyásolták. Az eredmények szerint nőtt a talajok szerves szén tartalma, kisebb mértékben változott az összes nitrogén tartalom a kontroll értékekhez viszonyítva. A felvehető foszfortartalom jelentősen nőtt mészlepedékes csernozjom talajon a perlit, továbbá futóhomokon az alginit kezelések hatására. A talajok oldatban lévő káliumtartalma – az ásványi összetételek miatt - mészlepedékes csernozjom és futóhomok talajokon ugyancsak jelentős mértékben emelkedett.

Kezelések	Összes-csíraszám (*10 ⁶ g ⁻¹ talaj)	mikroszkopikus gombaszám (*10 ³ g ⁻¹ talaj)	Cellulóz-bontó baktériumok (*10 ³ g ⁻¹ talaj)	CO ₂ -temelés (mg 200g ⁻¹ 6 nap)	Foszfátáz aktivitás (P ₂ O ₅ mg 100g 2h ⁻¹)	Szacharáz aktivitás (glükóz mg g ⁻¹ 24h ⁻¹)
Mészlepedékes csernozjom						
kontroll	4,88	38,7	35,0	17,47	7,46	11,06
alginit	4,30	45,3	25,0	17,47	6,99	11,06
perlit	5,24	15,0	1,3	16,40	8,94	11,91
Kovárványos barna erdőtalaj						
kontroll	1,88	18,7	1,1	15,68	5,74	3,93
alginit	4,64	13,3	5,0	16,32	3,21	7,37
Futóhomok (meszes)						
kontroll	2,55	9,3	0,8	16,32	2,73	7,13
alginit	1,82	15,3	2,5	16,70	4,56	6,64

2. táblázat: Alginit és perlit hatása néhány vizsgált talaj mikrobiológiai tulajdonságaira (Kátai, 1994.)

A talajok mikrobiológiai jellemzői közül hat meghatározó paraméter vizsgálatára került sor mindhárom talajtípuson (2. táblázat). Mészlepedékes csernozjom talajon alginit kezelés mellett nőtt a mikroszkopikus gombák száma, továbbá a perlit növelte az összes-csíraszámot, a foszfátáz és a szacharáz aktivitását. Homok textúrájú talajon az alginit nagyobb mértékben befolyásolta a mikrobiológiai jellemzőket. Kovárványos barna erdőtalajon nőtt az összes csíraszám, futóhomok talajon a mikroszkopikus gombák mennyisége. Nagymértékben emelkedett a cellulóz-bontó baktériumok száma és kisebb mértékben a talajlégzés

mértéke. A foszfatáz aktivitása futóhomokon fokozódott, a szacharáz aktivitása kovárványos barna erdőtalajon igen nagymértékben nőtt.

A bentonit és zeolit hatása a talaj tulajdonságaira

Vizsgáltuk a bentonit és a zeolit őrlemények hatását homok textúrájú talajok néhány fizikai, kémiai és mikrobiológiai jellemzőire. A jelentős adszorpciós tulajdonságokkal rendelkező bentonit és zeolit homok textúrájú talajban kedvezően befolyásolta a talaj vízemelő- és víztartó-képességet (3. táblázat).

A vízemelés mértéke mindkét természetes anyagnál a nagy dózis mellett volt a legkisebb, azonban szignifikáns különbség nem volt kimutatható. A talajok víztartó képessége nőtt, a közepes-nagy és nagy dózisok mellett szignifikáns mértékben. A bentonit a talajok víztartó képességét – nem szignifikánsan - nagyobb mértékben befolyásolta, mint a zeolit. Eredményeink alapján általánosságban elmondható, hogy az alkalmazott nagy dózisok a talajok víztartó képességét közel 10%-kal növelték.

Az ásványok alkalmazásával a savanyú homoktalaj kémhatása a semleges irányba tolódott el, amellyel párhuzamosan a hidrolitos aciditás értékei is csökkentek. A szignifikánsan nagyobb pH-értéket közepes dózis mellett határoztuk meg. A bentonit és zeolit hatása között a kémhatásban nem tudtunk statisztikailag igazolható különbséget kimutatni.

Kezelések	Vízemelés mm/5/h		Víztartás (ml/h /100g)	
	bentonit	zeolit	bentonit	zeolit
Dózisok (g/100g)	430	340	62,5	58,5
Kontroll homok	468	468	38,5	38,5
0,5	468	455	38,5	38,0
1,0	465	448	40,0	39,5
1,5	460	440	*42,5	*40,5
2,0	455	*438	*43,5	*41,5
SZD5%	29		2,2	

3. táblázat: A bentonit és a zeolit vízemelő és víztartó képessége, valamint annak hatása a homoktalajra (Káti et al., 2010)

Több szerző (Szendrei, 2005; Shuji, et al. 2011) vizsgálta az agyagásványok és a talajok adszorpciós tulajdonságainak összefüggéseit. Megállapították, hogy a talajok a környezetvédelem szempontjából meghatározó jelentőségű puffer-

képességét döntően befolyásolja az agyagásvány-összetétel. Értékeltek ennek szerepét a talajsavanyodás folyamatában is.

Kezelések t/ha	pH _(H₂O)	pH _(KCl)	Hidrolitos aciditás (y _l)	Nitrát-N	AL-P ₂ O ₅	AL-K ₂ O
Bentonit						
kontroll	5,34	4,29	12,10	3,69	89,33	229,75
5	*5,51	*4,42	*11,52	4,42	98,25	*270,83
10	*5,66	*4,59	*11,45	4,56	*104,75	*275,54
15	*5,64	*4,65	*11,42	3,86	90,76	*258,33
20	*5,59	*4,61	*11,76	3,61	90,34	243,75
Zeolit						
kontroll	5,34	4,29	12,10	3,69	89,33	229,75
5	*5,51	*4,60	*11,15	4,20	*104,70	*255,42
10	*5,72	*4,55	*11,31	4,36	99,31	*291,46
15	*5,52	*4,53	*11,36	4,00	*109,96	*313,00
20	*5,61	*4,40	11,80	3,64	*109,86	*342,50
*SzD _{5%}	0,15	0,11	0,31	1,07	10,28	24,49

4. táblázat Bentonit és zeolit őrlemény hatása a talaj néhány kémiai tulajdonságára (Kátai et al., 2010)

A tápanyagok felvehetősége különböző mértékben változott. Az ásványok kisebb mértékű hatást gyakoroltak a talaj nitrát-nitrogén tartalmának változására, és ugyancsak kisebb mértékű volt hatás a foszfor tartalomra vonatkozóan. A kálium felvehetősége – főleg a zeolit alkalmazásával – szignifikáns mértékben nőtt. A tápanyagtartalom tekintetében a bentonitnál a közepes dózisok, míg a zeolitnál a nagy dózisok mellett határoztunk meg a magasabb értékeket, (4. táblázat).

A talaj-mikrobiológiai paraméterek közül (5. táblázat) a bentonit kis és közepes dózisa bizonyultak kedvezőbb hatásúnak. Az összes csíraszámot a bentonit minden dózisa szignifikánsan növelte.

A zeolit esetében a kis és közepes dózisok szignifikánsan növelték az összes csíraszámot, a mikroszkopikus gombák mennyiségét, a közepes és nagy dózisok a cellulózbontó baktériumok számát, és a CO₂-termelés mértékét serkentették. A zeolit kezelések kisebb mértékben befolyásolták pozitívan a vizsgált enzymaktivitásokat.

Kezelések t/ha	Összes- csíra- szám (*10 ⁶ g ⁻¹ talaj)	Mikro- szkopikus gomba- szám (*10 ³ g ⁻¹ talaj)	Cellulóz- bontó baktériu- mok (*10 ³ g ⁻¹ talaj)	CO ₂ - temelés (mg 100g ⁻¹ 10 nap)	Foszfa- táz akti- vítás (P ₂ O ₅ mg 100g ⁻¹ 2h ⁻¹)	Szacharáz aktivitás (glükóz mg 100 g ⁻¹ 24h ⁻¹)
Bentonit						
kontroll	2,56	55,58	2,63	4,34	5,39	4,63
5	*4,01	*59,21	*4,85	*5,43	6,63	*6,96
10	*5,46	56,38	*6,24	*5,56	*7,64	*8,45
15	*4,54	55,33	3,25	4,99	*7,69	6,15
20	*4,79	49,09	2,04	4,23	6,59	4,23
Zeolit						
kontroll	2,56	55,58	2,63	4,34	5,39	4,63
5	*5,85	*62,21	3,39	4,93	6,45	5,52
10	*7,04	*66,42	*3,65	*6,06	6,74	6,24
15	3,21	57,75	*3,80	*6,20	6,98	4,36
20	3,09	53,75	3,14	*5,35	7,21	4,28
SzD _{5%}	1,25	2,25	0,81	0,95	2,25	1,85

5. táblázat Bentonit és zeolit őrlemény hatása a talaj néhány mikrobiológiai tulajdonságára (Káta et al., 2010)

Több kutató (Qunwei, et. al. 2014; Yuebing, et al. 2015) vizsgálta az agyag-
ásványok és a talaj mikrobiológiai folyamatainak összefüggéseit. A kutatások –
eredményeinkhez hasonlóan – igazolták, hogy az agyagásványok jelentősen
befolyásolják a mikroorganizmusok aktivitását, növekedését, életműködését.

Összefoglalás

A fenntartható fejlődés követelménye, hogy a termelés és így a növénytermesz-
tés is alkalmazkodjon az ökológiai feltételekhez, környezetkímélő és gazdaságos
legyen. Olyan élelmiszer- és takarmány alapanyag előállítása szükséges, amely-
nek útja nyomon követhető, egészséges, és megfelel az élelmiszer- és takar-
mánybiztonsági feltételeknek.

A talajhasználat következményeként találkozunk azokkal a talaj-degradációs folyamatokkal, amelyek érintik a talaj fizikai, kémiai és mikrobiológiai tulajdonságait és így a talaj termékenységét is. A termékenység megőrzésének egyik kiemelkedő lehetősége a talajjavítás, amely egy céltudatos emberi beavatkozás. Talajjavítás szempontjából különös figyelmet érdemelnek a különböző agyagásvány tartalmú kőzetőrlemények, mint az alginit, a perlit, a bentonit vagy a zeolit. Az agyagásványok alkalmazása napjainkban igen széleskörű mind az iparban, mind a mezőgazdaságban, és hozzájárulhat a fenntartható talajhasználat feltételeinek megteremtéséhez.

Irodalom

- Buzás I. (1988): Talaj- és Agrokémiai vizsgálati módszerkönyv 2. Mezőgazdasági Kiadó. 155.
- Egner, H. – Riehm, H. & Domingo, W. R.: 1960. Untersuchungen über die chemische Bodenanalyse als Grundlage für die Beurteilung de Nährstoffzustandes der Böden. II. K. LantbrHögsk. Ann. 26. 199–215.
- Felföldy L. (1987): A biológiai vízminősítés. (4. Javított és bővített kiadás). Budapest. 172-174.
- Filep Gy. (1995): Talajvizsgálat. Egyetemi jegyzet. Debrecen, 32-56., 68-71; 93-96., 105-107.
- Frankenberger, W.T. & Johanson, J.B.: 1983. Method of measuring invertase activity in soils. *Plant and Soil*. 74: 301-311.
- Kátai, J.: 1992. Correlation among the physical, chemical characteristics and microbiological activities of some soil types. In: *Functioning and Dynamics of Perturbed Ecosystems*. Eds. Bellan, D.- Bonin, G. – Emig, C. Lavoisier Publishing, Paris.137-158.
- Kátai, J. (1994): Javítóanyagok hatása a gyep talajára. Debreceni Gyepgazdálkodási Napok 12. A gyepgazdálkodás az állattartás szolgálatában. Tud. Közlemények (szerk.Vinczeffly I.) 229-247.
- Kátai, J. – Tállai, M. – Sándor, Zs. – Zsuposné, O. Á. (2010): Effect of Bentonite and Zeolite on some characteristics of acidic sandy soil and on the biomass of a testplant. *Agrokémia és Talajtan. Special Issue* (ed. Gy. Várallyay) Akadémiai Kiadó. 165-174.
- Klimes-Szmik A. (1962): A talajok fizikai tulajdonságainak vizsgálata. In: *Talaj- és trágyavizsgáló módszerek* (Szerk. Ballenegger R. & Di Gléria J.). Mezőgazdasági Kiadó. 83-161.
- Loch J. – Nosticzius A. 2004: *Agrokémia és Növényvédelmi Kémia*. Mezőgazda Kiadó. 19-22. és 114.

- Lazányi J. (2003): Bentonitos tufa jelentősége a homoktalajok javításában. Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), DE ATC Debrecen, április 1-2. 4-8.
- Pochon J. & Tardieux P.: 1962. Techniques D' Analyse en Microbiologie du Sol. Collection. "Techniques de Base". 103.
- Princz, P. et al. (2002): Improvement of The Biological Degradability of Wastewaters Using Modified Zeolites. Zeolite 02, 6th International Conference on the Occurrence Properties and Utilization of Natural Zeolites, 2-7 June 2002. Aristotle University, Ed. Misaelide, P.: Book of Abstracts, 301-302.
- Qunwei D. - Yulian Z. - Faqin D. - Bin W. - Yunbi H. (2014): Interaction between bentonite and *Bacillus litoralis* strain SWU9. Applied Clay Science. Vol. 100, October 2014, 88–94.
- Schnitzler, J. – Gruda, M, - Michalsky, T. (1994): Bringt Bentonit Vorteile bei der Anzucht von Gemüsejungpflanzen? Gartenbau Magazin 3. 34-35.
- Shuji F. et al. (2011): pH-Dependent adsorption of sulfa drugs on high silica zeolite: Modeling and kinetic study. Desalination. Vol. 275, 2011, 237–242.
- Solti G. (2000): Talajjavítás és tápanyagutánpótlás az ökológiai gazdálkodásban. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 208.
- Szegi J. (1979): Talajmikrobiológiai vizsgálati módszerek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 250-256.
- Szendrei G. (2005): Talajásványtani kutatások. Talajásványtan és talajmikromorfológia. III. Függelék. 353-356.
- Yuebing, S. et al. (2015): In situ stabilization remediation of cadmium (Cd) and lead (Pb) co-contaminated paddy soil using bentonite. Applied Clay Science, Volumes 105–106, 200–206.

Orosz István

Ünnepelnek a debreceni katolikusok

Interjú Bosák Nándor megyéspüspökkel

2015-ben ünnepelnek a debreceni katolikusok. A Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegyében Bosák Nándor megyéspüspök úr az egyházi év kezdetén, 2014 advent első vasárnapján emlékevet hirdetett a debreceni katolikus újjászületés emlékére. Beszélgetésünkben először arról kérdeztem püspök urat, hogyan született meg az emlékév gondolata, miért 2015 lett a katolikus újjászületés emlék-éve?

A történelmi múlt eseményeiből szükségszerűen következett a dátum, hangzott a válasz. 1715-ben a magyar országgyűlés olyan törvényt alkotott, amely szerint az uralkodó csak úgy szentesítheti Debrecen szabad királyi városi státusát, ha a város hozzájárul ahhoz, hogy a katolikusoknak parókiájuk legyen a városban és visszaköltözhessenek a ferencrendi szerzetesek is, akik már a 16. század dereka óta nem működtek a városban, s Debrecenben nem volt mód a katolikus hitélet gyakorlására sem. A város akkori vezetői, ha nem is könnyen, elfogadták az országgyűlési törvény feltételeit, amelyek szerint a város helyet biztosít a katolikus plébániai egyház építésére és a Szent Ferenc-rendű atyák konventje számára. Ennek az országgyűlési törvénynek 300. évfordulója van 2015-ben, ez teremtett alkalmat arra, hogy Isten dicsőségére meghirdethessük az emlékevet.

A püspökség 1993. évi megalapítása után, az egyházmegyei sematizmusok szerkesztése és kiadása során derült ki, hogy a debreceni katolikusok múltja és története nincs feldolgozva, pedig ez a kezdetben csekély számú, mégis folyamatosan növekvő közösség pozitív, értékteremtő szerepet játszott a város történetében, így méltán megérdemli, hogy az újjászületés dátumáról megemlékezzünk.

A katolikusok visszatérésének lehetőségét – amint hallottuk – az 1715. évi országgyűlés 108. törvénycikkelye teremtette meg. Milyen szerepe volt ebben

gróf Csáky Imre váradi püspöknek, aki hivatala révén Bihar megye főispánja is volt, sőt az országgyűlési viták alkalmával már kalocsai érsek, és mint ilyen Bács megye főispánja is – hangzott a következő kérdés.

Csáky Imre elszánt híve volt egyházának, s azt a – ma úgy mondanánk – „lobbi helyzetet”, amiben tisztségei és hivatalai révén volt, jól tudta kamatoztatni. A Felső Tábla tagjaként előbb a főrendeket, majd az Alsó Tábla tagjait is meg tudta győzni arról, hogy Debrecenből nem lehet kizárni a katolikusokat. Csáky Imre, gazdag arisztokrata család tagjaként nagy műveltségű, számos nyelvet beszélő, de magyarságát soha nem felejtő főpap volt, aki a bécsi császári udvarral jó kapcsolatokat tartott fenn, de ezeket nem a maga, hanem egyháza számára kamatoztatta. A debreceni katolikusok jövőjét különösen a szíven viselte, az országgyűlési törvény kihirdetése után is sok formában gondoskodott a formálódó katolikus közösségről.

Arra a kérdésre, hogy milyen volt Magyarországon a 18. század első felében a protestánsok és a katolikusok viszonya, és hogyan fogadták Debrecenben a törvény előírásait, püspök úr a történésekre hagyta a választ, de részletesen kifejtette véleményét a piaristák debreceni letelepedéséről, amely 1719-ben négy évvel a törvény megszületése után következett be.

A piaristák, tanító rendként, fontos szerepet játszottak a város történetében. Feltételezhető, abban, hogy megtelepedtek Debrecenben, szintén szerepet játszhatott Csáky Imre. A püspök családja Észak-Magyarország egyik legtekintélyesebb birtokosa volt, a piarista rend pedig Lengyelországból a Felvidéken keresztül terjedt el az országban, azaz a Csákyaknak már korábban lehettek tapasztalataik a piaristák működéséről. Aligha lehetett véletlen, hogy a debreceni plébánia vezetését, amelyet a váradi püspök nagyon fontosnak tartott, hiszen 1715 után az első debreceni plébánosnak Keczer István személyében egy váradi kanonokot nevezett ki, amikor 1719-ben a piaristák is megtelepedtek a városban, rájuk bízta e fontos plébánia vezetését. A plébániai szolgálat mellett a piaristák fokozatosan fejlesztették iskolájukat is, amely a hazai, többnyire jezsuita iskolák mellett másfajta nevelési elvet képviselt. A jezsuita iskolákban a humaniorák voltak a legfontosabbak, míg a piarista iskolákban nagyobb tere nyílt a reáliáknak is. A természettudományos képzésnek a jövő szempontjából volt nagy jelentősége. A debreceni piarista képzés jól alkalmazkodott a város lakosságának mentalitásához is, színvonalát, bár a református kollégium oktatásának és nevelésének évszázados hagyományai voltak, és a felsőfokú képzéssel református teológusok százaival elégitették ki a gyülekezetek igényeit, a város protestáns lakosai is elismerték.

Arra a kérdésre, hogyan fogadta a város és az egyházmegye laikus és klerikus közönsége az emlékév meghirdetését, püspök úr egyértelmű pozitív visszajelzésekről számolt be. A válasz során módját ejtette annak is, hogy a város mostani katolikusainak vallásosságáról szót ejtsen. Érdekes különbséget vázolt fel a

debreceni és Debrecen környéki katolikusok és a szabolcsi katolikusok magatartása között. Nyíregyházán és Szabolcsban a római és görög katolikus lakosság általában többséget alkot a településeken s ez olyan tudati helyzetet teremt, amely természetesnek veszi vallási meggyőződése nyilvános megvallását, amelyet nem tudott megakadályozni a korábbi rendszer sem. A debreceni és Debrecen-környéki katolikusság nem dicsekedett katolikus voltával, vagy legalábbis vallási meggyőződésének külső jelei nem mindig voltak nyilvánvalók, ugyanakkor ez a helyzet arra ösztönzött, hogy léleekben talán mélyebben élt a vallási meggyőződés. Ezt az erős vallási kötődést valószínűleg a közösségen belüli kisebbségi helyzet is elősegítette. Püspök úr Szabó Magdára hivatkozott, aki Debrecen város legjelesebb írói közé tartozott, s aki éveken keresztül a református egyházkerület világi főgondnoka volt, s ilyen minőségében állapította meg, hogy a kisebbségi helyzet nemcsak az etnikai, de a vallási viszonyokban is erőforrás, s azt tanácsolta püspök úrnak is, hogy a debreceni katolikusok használják ki ezt az erőforrást. Úgy tűnik a debreceni katolikusok valóban erőforrásnak tekintették és tekintik a városon belüli kisebbségi helyzetüket, s ebből fakadóan mélyebben élik meg vallásosságukat. Ennek ma semmilyen akadálya nincs, a református többségi felekezet tagjai, különösen II. János Pál pápa debreceni látogatása, és a gályarabok emlékművének emlékeztető megkoszorúzása óta, rokonszenvvel kísérik a katolikus hívők tevékenységét s azokat a kölcsönös erőfeszítéseket, amelyek a Krisztushívők egységének megteremtését szorgalmazzák. Ez jellemezte az évfordulóval kapcsolatos magatartásukat is.

A laikus hívek mellett az egyházmegye papsága is jó szívvel fogadta az emlékév meghirdetését, s azok is fáradoztak és fáradoznak a siker érdekében, akik szorosabban nem kapcsolódnak Debrecen városához.

Ennek a beszélgetésnek az időpontjában az emlékévvel kapcsolatos rendezvényeknek jelentős része már lezajlott. Arra a kérdésemre, hogy püspök úr ezek közül melyeket tartotta a legsikeresebbnek, elsősorban a július 26-i Szent Anna búcsút emelte ki. Szent Anna tiszteletére van felszentelve a debreceni Székesegyház, természetes, hogy a katolikus egyházban a templombúcsú önmagában is jelentős esemény minden egyházközségben. Ez évben a búcsúval kapcsolatos ünnepek a templomon kívüli szentmisével kezdődtek, amelynek során a Szent Anna utca jelentős része megtelt debreceni és az egyházmegyéből érkezett hívekkel. A szentmisét Böcskei László nagyváradai megyéspüspök, Csáky Imre mai utóda celebrálta, s ő mondott szentbeszédet is. Az emlékező szentmisén a koncelebránsok között volt Bábel Balázs kalocsa–kecskeméti érsek, Csáky Imre másik utóda, Kocsis Fülöp, a János pápa által nemrég debreceni székhellyel alapított hajdúdorogi görög szertartású metropólia érsek-metropolitája, Schönberger Jenő szatmárnémeti püspök, Gyulay Endre, a szeged-csanádi egyházmegye emeritus püspöke és természetesen Bosák Nándor is. Köszöntőjében Bosák püspök üdvözölte az egyházmegye csaknem minden települését képviselő híveket, akik

mellett jelen volt a szentmisén, az egyházmegye társszékhelyének, Nyíregyházának a polgármestere, de számos erdélyi egyházközség zarándoka is. A szentmise után szólt az egybegyűlt hívekhez Papp László, Debrecen város polgármestere és Fekete Károly, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke is. Az egyházmegye az évforduló alkalmából szobrot állított Csáky Imre bíborosnak, annak a templomnak előterében, amely az ő adományai nélkül nem születhetett volna meg. A szobor avatását, amelynek alkotója E. Lakatos Aranka, Bábel Balázs érsek úr végezte, megemlékezvén Csáky Imre kalocsai tevékenységéről is.

Az ünnepélyes szentmise mellett más lehetőségek is voltak július 26-án az emlékezésre. A zarándokok megtekinthették a Déri Múzeumban Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiáját, családi találkozón vehettek részt a Békás tónál, meghallgathatták a gyimesfelsőlaki iskola diákjainak előadását, majd este a szabadtéri színpadon Néri Szent Fülöp életéről szóló színi előadást nézhettek meg. A programok látogatottsága a templombúcsú eredményességét igazolta.

Az eddig megvalósult programok közül a püspök úr a július-26-i búcsú mellett kiemelte az „*ars sacra debreceniensis*” pályázatot, amelyet igen színvonalasnak és eredményesnek tartott. A pályázatot az egyházmegye mellett a város önkormányzata, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének megyei csoportja és a Debreceni Művelődési Központ hirdette meg olyan tematikával, amely az emberi lét „szakrális és transzcendens dimenzióit” fogalmazza meg a különböző művészeti ágak eszközeivel. A pályázatra iparművészek, szobrászok, textiltervezők, ötvösök, grafikusok és mások nyújtották be pályázatukat. 65 pályázó csaknem kétszáz pályaművéből a szakmai zsűri 92 alkotást tartott kiállításra méltónak. A kiállítás április 10-én nyílt meg a debreceni Belvárosi Galériában. A kiállított alkotások nem kötődtek csak a katolikus valláshoz, hiszen a szakralitás számos felekezet életében játszik fontos szerepet, ugyanakkor azt is bemutatják, hogy a 300 évvel ezelőtt újjászületett debreceni katolikus felekezet hívei is hozzájárultak a város kulturális sokszínűségéhez, értékeinek gazdagításához.

Fontos adalék volt az emlékév sikerében a Takács József szerkesztette impozáns kötet megjelenése (Katolikusok Debrecenben 1715–2015.). A csaknem 800 oldalas kiadványt a Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár jelentette meg, pótolva azt az űrt, amely a katolikusok 300 éves debreceni történetével kapcsolatban tapasztalható volt. Bosák püspök úr ajánlásában olvashatjuk, hogy „az emlékezés... sohasem öncélú. Ezek a lapok a múltról beszélnek, de a jelenhez és a jövőhöz szólnak.” A debreceni katolikus múlt gazdagsága nemcsak a közölt dokumentumokból, köztük az 1715. évi 108. országgyűlési törvénycikkéből, a Szent Anna templom 1746. évi felszentelési okmányából, a debreceni ferencesek 1788. évi császári elűzetésükkor mondott prédikációjáról, vagy az 1942-ben a domonkosok debreceni betelepüléséről szóló iratról, Mindszenty József bíboros hercegprímásnak 1946-ban az Aranybikában mondott beszédéről, Bosák Nándor vatikáni püspöki kinevezési bullájáról

tárul élénk, de abból az alapos személyi adattárból is, amely azok életrajzi adatait tartalmazza, akik a debreceni katolikus hitéletben jelentőset alkottak. A bőség zavarával kell megküzdenünk akkor is, ha csak néhány nevet akarunk kiemelni. Csáky Imre mellett a debreceni katolikusok büszkék lehetnek Bánáss László és Udvardy József püspökökre, Csáky Miklós hercegprímás bíboros érsekre, az áldozópapok közül a vértanúságot szenvedett Kiss Szalézra, az életfogytiglani börtönre ítélt Faddy Othmár Ágostonra, Bulányi György piarista tanárra, a Borkor bázisközösségek alapítójára, a jeles professzorokra: Barta Jánostól Kálmán Bélán, Láng Nándoron, Mészáros Edén, Szabó Dezsőn át a nemrég elhunyt Berényi Dénesig, Görömbei Andrásig és Havas Lászlóig.

A tartalmas megemlékezések között szólt püspök úr arról a tudományos ülésszokról, amelyet az évforduló kapcsán a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara rendezett jeles debreceni és az ország más vidékeiről érkező kutatók részvételével. A konferencia előadásai a város anyagi támogatásával még ebben az évben önálló kötetben megjelennek.

Arra a kérdésemre, hogy a város vezetői hogyan fogadták az emlékév meghirdetését, püspök úr válasza ugyancsak rendkívül elismerő volt. Nemcsak az anyagi támogatás miatt, hanem azért is, mert a polgármester úr és munkatársai magukénak érezték az emlékévet s úgy vélték, az emlékezés nemcsak egy felekezet, hanem az egész város ügye. Ebben természetesen az is szerepet játszott, hogy az 1715. évi 108. tc. országgyűlési becikkelyezése elválaszthatatlan a városi privilégium 1693. évi elnyerésétől. Ennek dátuma, április 11-e máig is a város külön ünnepnapja, de a szabad királyi városi cím megszerzésében megkerülhetetlen az országgyűlési becikkelyezés, s ez nemcsak a katolikus vallás befogadását tartalmazta, hanem azt is, hogy a város királyi privilégiumát senki nem vonhatta kétségbe. Így a 300 éves évforduló a város számára is fontos dátum, a katolikus emlékév felhívta a figyelmet Debrecen köztörténetének egy megkerülhetetlen évfordulójára is.

Utolsó kérdésem nem kapcsolódott közvetlenül az emlékévhez, de jellemzőnek tekinthető az emlékévet meghirdető Bosák Nándor személyére, aki első püspöke a Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegyének, középiskolás korában debreceni diák volt, azt a templomot látogatta, amelyet Csáky Imre bíboros építtetett s azoknak a híveknek lett főpásztora, akiknek elődei az 1715. évi törvény eredményeként lehettek Debrecen város polgárai. A kérdés püspök úr főpásztori jelmondatára vonatkozott, amely így hangzik: „törd meg az éhezőknek kenyered” (*frange esurientibus panem tuum*). Nem nehéz felfedezni a jelmondatban a szegényekkel, az éhezőkkel való együttérzés jelét, ami Ferenc pápa működésének is legfontosabb vonásai közé tartozik.

Püspök úr megerősítette, hogy a múlt nagy egyéniségei közül egyik példaképe valóban Assisi Szent Ferenc volt, s az a magatartás, amivel a nagy itáliai szent közeledett az elesett emberekhez, mindig vonzó volt számára. Ebben egyé-

ni életútja is fontos szerepet játszott. A Kisalföld északi részén, egy Galánta melletti faluban, Taksonyfalván született, de szüleit 1947-ben kitelepítették Szlovákiából, s Nyíregyháza mellett Kálmánházán kaptak egy tanyát a szlovák-magyar lakosságcsere keretében. Sokkal rosszabb körülmények közé kerültek, többek között azért is, mert a nyírségi homokon nehezebb volt a megélhetés, mint a termékeny kisalföldi tájon. Ahogy püspök úr fogalmazott: „Mindig hátrányos körülmények között éltem. Másodikos elemista koromban kerültem új körülmények közé, szüleim négy testvéremmel együtt nehéz viszonyok között neveltek, a tanyáról, amit cserébe kaptunk, naponta két kilométert oda és vissza gyalogolva jutottam el a kálmánházi iskolába, amikor pedig a debreceni Fazekas Mihály Gyakorló Gimnáziumban tanultam tovább, megint csak hátrányban voltam azokkal szemben, akik debreceni elit általános iskolákból kerültek a gimnáziumba. Először egy orosz tagozatos osztályba osztottak be, de két nap múlva át kellett tenniük egy másik osztályba, mert Kálmánházán nem volt érdemleges orosz tanítás. Családi körülményeim és életutam alapján tudtam átérezni a szegény és nélkülöző embertársaim helyzetét. Az evangéliumokban szereplő »kenyérzsaporítás csodája« tudatosította bennem, hogy Jézus Krisztus a szegények és éhezők pártfogója volt, s a legnagyobb »kolduló rend« alapítója, Assisi Szent Ferenc is ezért szerepel követendő példaképeim között. A katolikus egyház »Caritas« szervezete, amelyben én is vállaltam korábban szerepet, ezt a gondolatot, a szegények segítségét tekintő fő feladatának, s erejéhez mérten igyekszik csökkenteni a szegénység, a nélkülözés mértékét.”

Püspök úr ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a szegények környezetében élők igen gyakran érzéketlenek az emberi nyomorúság iránt, vagy úgy gondolják az egyházak és más karitatív szervezetek feladata gondoskodni a szegényekről. „Az egyház azonban nem tud mindent megoldani, nem tud minden éhezőnek kenyeret adni, hiszen lehetőségei korlátozottak...” – figyelmeztetett püspök úr. Az egész társadalom összefogása szükséges ahhoz, hogy a szegénység ne növekedjék hazánkban. Úgy kell ifjúságunkat nevelni, hogy a következő generációk is érzékenyek legyenek a társadalmi bajokra, hogy ne legyenek kitaszítottak azok, akiknek esetleg a mindennapi kenyér megszerzése is gondot jelent.

Beszélgetésünk a debreceni katolikusok ünnepi évében azzal a jókívánással ért véget, amely Isten áldását kérte a város minden lakójára.

Papp Klára

**„A katolikus egyház története, újjászületése
a 18. századi Debrecenben”**

A Debreceni Egyetem 2015. június 12-én egész napos történészkonferenciával csatlakozott a debreceni katolikus emlékév rendezvényeihez. *Bosák Nándor*, a Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye püspöke köszöntőjében a konferenciát az emlékév egyik legrangosabb eseményének nevezte: „Mi a történelemben nemcsak az események láncolatát látjuk, amelyek cél nélkül követik egymást, hanem mindig a történelem megélt emberi vonatkozásait szemléljük és figyeljük. Ilyen értelemben mindig a kairosz az, ami bennünket foglalkoztat, így idézünk fel régi eseményeket, és keressük a történelem mélyebb értelmét. A katolikus újjászületésre visszatekintő emlékév erre a történelemben megvalósult életre utal, mert életünk a történelemben minden helyzetben újjászületés.” *Komolay Szabolcs*, Debrecen alpolgármestere kiemelte, hogy az emlékév nemcsak a katolikusok ünnepe, a rendezvényekhez a város különböző intézményei is sikeresen kapcsolódnak. *Szilvássy Zoltán*, a Debreceni Egyetem rektora utalt arra, hogy a közelmúltban több egyháztörténeti konferenciának adott helyet az egyetem, mivel a mai Debrecen megérteni, s a jövőt a keresztény értékek alapján tervezni csak ilyen tanácskozások tanulságai alapján lehetséges.

A konferencia tizenkét előadásához kapcsolódott a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár kiállítása, valamint a „*Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Germanici et Hungarici Romae*” című kötet (Száraz Orsolya és Rosa Pace bevezetésével) bemutatója is, amelyet *Monok István*, az MTA Akadémiai Könyvtár és Információs Központ igazgatója méltatott.

Draskóczy István, az ELTE BTK professzora előadását a város Mohács előtti fejlődésének szentelte, kiemelve ebből az időszakból a debreceni diákok egyetemjárását a középkorban. Előjáróban Makkai László megállapítását idézte, aki szerint a külföldi egyetemeket megjáró debreceni diákok „Akármelyik társadalmi rétegből kerültek is ki azonban, a város gazdasági erejéhez képest, más magyarországi városokkal összehasonlítva, kevesen voltak, és későn tűntek fel, ami megint csak Debrecen középkori művelődési jelentőségének viszonylagos szerezénységére vall.” Saját kutatásaira alapozva 1431 és 1523 között 21 debreceni

származású egyetemet járt fiatal mutatót ki, akik közül 18 fő (1440–1514 között) a krakkói egyetemre iratkozott be. 1431-ben a krakkói egyetem peregrinusai között találhatjuk az első debreceni beiratkozót. 1478-tól emelkedett a külföldön továbbtanulni szándékozók száma, s a 16. század elején már Itáliába (1 fő) és Bécsbe (2 fő) is utaztak.

A beiratkozott hallgatók közül nem mindenki (összesen csak öt fő) fizette ki teljesen a beiratkozási illetéket, ami előfeltétele volt a baccalaureusi fokozat elnyerésének, s közülük csupán egy lett magister. A szerző a peregrinusok hazatérés utáni sorsát is végigkísérte, de vizsgálta a városból a kanonokok közé állt ifjak tanulásának lehetőségeit is. A földesúri mezővárosok között, ahonnan peregrinusok indultak külföldi egyetemekre, Debrecen bekerült az első 50 közé. A tanulás iránti érdeklődés a 16. század elejétől növekedett meg, ami a szerző szerint jelzi a város anyagi gazdagodását is.

Barta János (ifj.) professor emeritus a konferencia témájának tágabb környezeteként, a 18. század első felének felekezeti viszonyait vizsgálta a Magyar Királyság területén. Előzményként bemutatta, hogy „a katolikus egyház balszerencséjére az ország darabokra hullása időben egybeesett a reformáció megjelenésével, aminek terjedését az új körülmények között semmi sem tartóztatta fel.” Az ország felszabadítása a török uralom alól megteremtette a lehetőséget a katolikus egyház befolyásának, támogatottságának helyreállítására, azonban erre, hosszú távra érvényes módon, döntően csak a szatmári egyezség után kerülhetett sor. Megindult az egyházmegyék újjászervezése, s elkezdődhetett a katolikus egyház (püspökségek, káptalanok, szerzetesrendek) visszaszerzett birtokainak gazdasági megerősítése is.

Az elpusztult plébániák helyreállítására, új parókiák alapítására is sor került, s a folyamatban a protestáns egyházak is sérültek. Az egyházmegyék püspökeinek templomfoglalásai mellett arisztokrata családok képviselői is érvényesíthették patrónusi jogukat jobbágyaik felett. Ugyanakkor az előadó kimutatta, hogy a katolikus egyházi ünnepek, a hozzájuk kapcsolódó szokások, a búcsújáró helyek megújulása, a szentkultuszok terjedése komoly szerepet játszhatott a katolikus hit megőrzésében, megerősödésében.

A korabeli Európában az abszolutizmus uralkodói a hadsereg és a hivatalnoki kar mellett az egyházat is hatalmuk támaszai közé számították. Barta professzor szerint a Habsburgok a Magyar Királyságban is erre törekedtek, de a 18. század végére csak a lakosság 49%-a volt római katolikus, 6%-uk görög katolikus, míg 14% volt a reformátusok, 9% az evangélikusok, 21% az ortodoxok, és 1% az izraelita vallásúak aránya.

Szárász Orsolya a váradi egyházmegye jezsuita népmisszióiról tartott levéltári forrásokra épülő, izgalmas előadást. A 17. századvégi törökellenes háborúk győzelme után újjászerveződött váradi egyházmegye területén vándormisszionáriusok vezették azt a két missziót (1730 és 1753), amelynek folyamatát és hatásait

elemezte. Ezen a területen különösen fontos volt a vallási élet formáinak elsajátítása, a vallásosság felélesztése és elmélyítése. Az első misszió idején Csáky Imre volt a püspök, aki a Kolosvári Pál jezsuita és Berzeviczi János által több településen lefolytatott szertartást (Várad, Debrecen, Nemeskereki, Gyula, Bélfenyér, Belényes, Margitta, Telegd, Kárásztelek) egyértelműen támogatta. Váradon – az ott állomásozó katonaság összetétele miatt – magyar és német nyelvű missziót is tartottak, s a tíz napig tartó eseményen nagyon sokan vettek részt. Debrecenben viszont – ahogyan a későbbiekben Belényesen – a városi tanács nem engedélyezte, hogy a prédikáción a reformátusok is jelen legyenek, nem tartottak körmenetet sem, s bár megerősítették a kisszámú katolikus hívő vallási meggyőződését, de egyetlen „eretneket” sem sikerült megtéríteniük. Gyulán ellenben nagy hatása volt a misszióknak.

1753-ban már Forgách Pál püspök kezdeményezte a missziót, amely hasonló területen zajlott, mint a korábbi, bár ezúttal Belényesen kezdődött. Mivel a püspök nem volt éppen jó viszonyban a jezsuitákkal (állítólag elvette tőlük a kálváriát és a plébánosnak adta), s maga sem tartózkodott a városban, a misszió Váradon korántsem aratott olyan egyértelmű sikert, mint 1730-ban. Debrecenben viszont a császári engedélyre való hivatkozás megtette hatását, engedélyezték a polgároknak a jezsuiták prédikációinak meghallgatását, s a szertartáson hat szenátor is részt vett. Az eredmény nyolc kálvinista, egy evangélikus és egy aposztata áttérése volt a katolikus hitre. A siker hatására még az is felmerült, hogy a jezsuiták állandósítják jelenlétüket a városban, a városvezetés azonban elővásárlási jogára hivatkozva megakadályozta a missziós ház céljára alkalmas épület megvásárlását. Az előadó arra a következtetésre jutott, hogy a két misszió lefolyása közötti különbség mindenképpen a katolikus egyház megerősödésének a jele volt.

A konferencia szünetében a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára kiállítását mutatták be. Eredeti levéltári források tanúsíthatják, hogy az I. (Nagy) Lajostól kapott mezővárosi privilégiumot (1361) követően a 17. század végéig Debrecen valóban rászolgált a királyi kegyre, amely a szabad királyi városok közé emelte. *Szendiné Orvos Erzsébet* levéltár igazgató megnyitójában összefoglalta a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek kiváltságolását, amely nyomán „az árokkal és sövényvel védett Debrecen nemcsak kiemelkedett a mezővárosok sorából, de a 16. század végére az ország legnépesebb és leggazdagabb városává vált.” Ezen kiváltságok sorában kiemelte Luxemburgi Zsigmond 1405. évi privilégiumát, amelynek alapján a város élhetett a budai joggal, ám e kedvezmény elenyészett a zálogba adáskor. 1435-ben azonban az ország nemesinek tiltotta meg az uralkodó, hogy debreceni polgár fölött mondjanak ítéletet, amit csak a debreceni bíró tehetett meg. A földesúri mezőváros első belső szabályrendeletét 1552-ben Török Jánosnak köszönhette, amely 1693-ig érvényben volt. Részletesen ismertette a 17. században, Bethlen Gábor korától fejedelmi

várossá váló Debrecen követeinek törekvéseit, a bécsi tárgyalás során tapasztalt nehézségeit, s végül a királyi oklevél tartalmát, az elért eredményeket.

Orosz István akadémikus Debrecen szabad királyi státusának országgyűlési becikkelyezését, az 1693-ban elkezdődött folyamat betetőzését vizsgálta. Az 1715. évi 108. törvénycikkben ugyanis az országgyűlés azzal a feltétellel erősítette meg az 1693-ban I. Lipóttól kapott kiváltságlevelet, annak minden szabadságával együtt, s biztosította, hogy a város küldöttei részt vegyenek az alsó tábla ülésein, hogy a város vezetői „katolikus plébániai egyház építésére, s a Szent-Ferenc rendű atyák konventje számára helyet adjanak”. A 109. tc. megerősítette a városnak a tárnokmester alá tartozását is, de egy sajátos formulát tartalmazott: „épségben maradván a Döbröczen városban létező egyházaknak és a nemességnek joga”, amit a csak református felekezetű Debrecen saját korábbi jogainak megőrzéseként, a váradi püspök pedig a saját jogköre szélesítésének lehetőségeként értelmezett. Az előadásból hangsúlyosan kiderült: „A Habsburg uralkodók, ha más módszerrel is, mint I. Lipót, folytatni kívánták az ország rekatolizálását, elképzeléseikbe nem fért bele egy olyan közösség, mint Debrecen, amely a 17. század végén ›keresztényen respublica‹ -nak nevezte magát.”

Orosz professzor előadásában az országgyűlés belső vitáin keresztül bemutatva és elemezte azt a hosszú folyamatot, amely Debrecen privilégiumának megerősítése miatt az 1708. évi, majd a szatmári béke után megnyílt 1712. évi rendi gyűlésen kezdődött, s az 1714–1715. évi hosszú ülésen az alsó tábla és – főleg – a katolikus rendek és a megerősödő egyházi elit közötti vitát követően jutott nyugvópontra. 1715-ben a vita Debrecen és Szatmárnémeti kiváltságát egyaránt érintette, mindkettő esetében „az uralkodó feladatává tették a katolikus vallás szabad gyakorlásáról történő ›időszerű‹ gondoskodást.”

Debrecen képviselői tehát úgy döntöttek, hogy a város fejlődését elősegítő szabad királyi városi cím megtartása érdekében vállalják a kompromisszumot és beleegyeznek a katolikusok beköltözésébe, a templomépítésbe, valamint a szerzetesek beengedésébe. Az előadás kimutatta, hogy a törvények érvénye alapján alakult meg Debrecenben a piarista rendház, költöztek vissza a ferencesek, s Csáky Imre váradi püspök – aki 1724-ben a református nagytemplom előtti téren tartotta prédikációját – akarata érvényesült a katolikus templom építésében is.

Papp Klára professzor Csáky Imre Debrecen katolikusai érdekében kifejtett tevékenységét vizsgálta. Előadásában bemutatta a váradi püspök és kalocsai érsek bíboros családi háttérét, neveltetését. Elsősorban azt emelte ki, hogy a család katolikus elkötelezettsége mennyire alapozhatta meg az életpályát, a megszerzett műveltség és a bécsi udvari körökkel, valamint a magyar arisztokrácia meghatározó személyiségeivel kialakított jó kapcsolatok milyen mértékben határozták meg Csáky Imre politikai-egyházpolitikai szerepvállalását és lehetőségeit.

A váradi püspökség újjászervezése, a gazdálkodás megindítása a kiterjedt birtokokon Debrecenre is hatást gyakorolt. Kébell kanonok Csáky püspökhöz írott

leveleiből a dézsmazedéssel kapcsolatos konfliktusok, a városi protocollum lapjairól pedig – a privilégiumok érvényét kétségbe vonva – a jobbágyok visszakövetelésének felújítása olvasható ki.

A város vezetői szeretnék volna az országgyűlés vitáiban a maguk oldalára állítani a püspököt, de nem jártak sikerrel, mivel ő egyértelműen a katolikus egyház érdekeit képviselte. Csáky nem tartózkodott gyakran Váradon, de egyházmegyéje ügyeiről kiterjedt levelezéséből szerzett tudomást, s munkatársait – akiket igen jó érzékkel választott ki a számtalan szolgálatára törekvő személy közül – sokszor fogadta személyes megbeszélésre. A debreceni levéltár három levelet őriz Csáky Imrétől, valamennyit 1719-ből. 1719 júniusában Kalocsáról írt levele a kialakult jó viszonyra utal: „Miképp gyönyörköztem eleitől fogvást benne, hogy kegyelmetekkel a jó Harmóniát és szomszédságot megtartcsam,” az utóirat pedig a város törekvéseinek támogatását ígéri: „valamit az én tehetséggemmel felér Kegyelmetek, kézségemben fogyatkozást nem fog tapasztalni.” De ugyanez olvasható ki a Lőcséről írott leveléből is: „kész vagyok Kegyelmeteknek mindennemű pártját fogni”. A templomépítés, az iskolák támogatása, a katolikus népesség beköltözésének, megmaradásának biztosítása, lehetőség teremtése a város vezetésében játszott szerepre – mind olyan kezdeményezések, amelyek igen sok konfliktust okoztak a korabeli Debrecen református lakosságának és vezetőinek, de amelyek kiindulópontjai voltak és lettek a település mai sokszínű felekezeti összetételének.

Szabadi István, a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár igazgatója a református egyház 1715 utáni szerepéről tartott előadást. Vizsgálatai alapján megerősítette, hogy a reformáció utáni Debrecenben a református egyházközség története azonos volt a város történetével. A 17. századi református erdélyi fejlődelmek idején a református felekezetek belső ügyeibe is beleszóltak. A 17. század végétől azonban fokozatosan megszűnt a felekezeti homogenitás, bár a város lakosságának még a 18. század végén is csak 2,5 %-a volt katolikus. A reformátusok sérelmére hozott intézkedések azonban főleg Mária Terézia uralkodása idején sokasodtak meg. Legnagyobb csapásnak a királynő 1752-ben kelt rendelete bizonyult, amely szerint a városnak megtiltották az egyház és a kollégium támogatását. Ennek ellenére 1760-ban tíz házat átengedtek prédikátori, kántori és tanári lakásnak, és egyházi adót vetettek ki.

A külső nyomás hatására megváltozott a városban a református egyház igazgatása, a 18. század folyamán fokozatosan vált le a városi kormányzatról: már 1753-ban deklarálták a „világi és egyházi elemek együttes kormányzását”, 1763-ban pedig végleg elvált a városi és az egyházi kormányzás egymástól: az „egyházkormányzati szervezet az egyháztanács lett”.

Az előadó levéltári forrásokra alapozva kimutatta, hogy a debreceni polgárok a 18. században egyre növekvő mértékben adományoztak szerzett vagyonukból a református egyháznak: a papok, kántorok fizetésére, a templomok, iskolák (fiú-

és leányiskolák) támogatására, a szegények javára (árvatartó alap), amely komoly alapítványok létrejöttéhez is vezetett. A segítségre, az anyagi áldozatvállalásra szükség is volt, hiszen 1752-ig az ispotályt, az egyházat és az iskolákat a város tartotta el, ezt követően viszont – pl. a Kollégium ügyében – ugyan a nyugati egyházakhoz is fordultak, de a polgárok költségén jelentek meg könyvek, étkeztek a népkonyhán a diákok, utaztak Bécsbe a vallási sérelem miatt a köve-tek, vagy újították fel a Kistemplom tetejét, s a sort folytathatnánk.

Koltai András, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának igazgatója a piaristák 18. századi debreceni szerepéről, annak első éveiről beszélt. Elmondta, hogy két személy, Csáky Imre püspök és Bakó János váradi nagyprépost együttműködése teremtette meg a rend Debrecenbe költözésének lehetőségét. Bakó maga is a privigyei piarista iskola diákja volt, aki már 1716-ban javasolta egy alapítvány létrehozását. 1717-ben Csáky a bécsi piarista rendházból kért két magyar szerzetest. 1718-ban magyarbéli kastélyában már egy alapítvány létesítéséről is megállapodtak, amit a nagyprépost tett. Koltai András kutatásai alapján a végleges alapítólevelet 1719. május 17-én Pozsonyban állította ki Bakó a debreceni piarista kollégium számára, amit még abban az évben, október 9-én, Bécsben III. Károly magyar király is megerősített.

A két piarista Nyitráról érkezett a városba. A város vezetői nem fogadták őket jó szívvel, mert úgy értékelték, hogy 1715-ben a törvény csak egy szerzetesrend – a ferencesek – befogadásának kötelezettségét írta elő számukra. A piaristák visszatekintve maguk is úgy látták, hogy „a misszió helyzete olyan volt, mint bárányé a farkasok között,” de a piarista rendház „szülője és második alapítója,” Szlopnyai János (szerzetesi nevén Elek) és Hornik István valóban sokat tett a rendház működéséért, Szlopnyai a debreceni katolikus intézmények alapjait teremtette meg.

Működésük sikerének előmozdítója volt az 1719. évi debreceni tűzvésznek a katolikus építmények szempontjából szerencsés fordulata, hogy a tűz elkerülte a Szent Anna utcát. Ezért alakult ki a kálvinista lakosokban is annak tudata, hogy csoda kíséri az Oltáriszentség körülhordozását. Ennek igazolására Koltai András idézte a körmenet alkalmával elhangzott kérést: „Tiszteletes uram, ide is avval a fényessel, a házamhoz.”

Az előadó utalt a katolikus oktatás eredményeire is: 1721-re megnyitották a gimnáziumot, s Koháry István egy nemesi konviktus működéséhez is tett egy 23 600 forintos alapítványt (amely 1784-ig működött). Az iskola megkezdte működését, elindult egy komoly könyvtár kiépítése, s lassan a protestánsokkal is rendeződtek a kapcsolatok.

A váradi püspökséget alapító Szent László kultuszának – amelyre a mai Debrecen legrégebbi településrésze, Szentlászlófalva is emlékeztet – irodalmi megjelenését Bitskey István akadémikus, néprajzi hagyományait pedig Bartha Elek professzor, néprajztudós és *Dénes Zoltán* kanonok vizsgálta.

Bitskey István professzor egy 13. századi vatikáni kódexben található mondatot választott előadása címéül „*Ab omnibus pius rex dicebatur,*” vagyis „*Mindeki kegyes királynak nevezte*”, amely alkalmat adott neki a bihari térségben kirajzolódó kultusz legfontosabb jegyeinek számbavételére. A király halálát követő években Váradon született latin nyelvű ének szerint László auctor fidei, de országát védelmező hős is. Az 1470-es években született magyar nyelvű versben pedig az ország oltalmazója: „szent kerályok közt drágalátus gyöngy”, akire a 15. század törökellenes küzdelmeiben is példaként tekintenek, és akit saját koruk elvárható tulajdonságaival ruháznak fel.

A 17. században az erősödő katolikus egyház újra felfedezte és felhasználta a Szent László kultuszt a hitviták részeként, erre az előadó kiváló példaként Pázmány Péter néhány vitairatának okfejtését idézte. De Lászlóban találta meg az ideális uralkodó mintaképét a Bécsben művelődő ifjú Zrínyi Miklós is, aki Pázmány tanítványa volt. A nyomtatott beszédgyűjteményekben kiadott Szent László prédikációk, majd az énekeskönyvekben megmaradt szövegek (1651–1845 között számuk 21) szintén a király kultuszának őrzői, amelyek mind mutatták Váradhoz kötődését. A barokk iskoladramákban a triumfáló hős, aki győz a kunok, besenyők, tatárok s az ellenkirály felett, s csodatételei is helyet kapnak a tudatformálásban. A jezsuita Pray György vitáit már a forráskritikára épülő történetírás megjelenésének tekinthetjük.

Szent László a romantika korában, az 1820-as években Vörösmarty Mihálynál győzedelmes magyar lovag, de ugyanakkor szinte „hadiisten” is, aki „Egy nemzet sorsát hordja nagy szívében”. Arany János (1853) a székelyektől kölcsönözte Szent László patrónusi szerepkörét, „aki sírjából kikelve segítette győzelemre hadaikat”. A 20. század első felében megjelent, mint a magyar férfieszmény megtestesítője (Sík Sándor), vagy az ország helyzetének stabilizálója (Harsányi Lajos). Páskándi Géza 1992-ben írott drámájában viszont már egy vívódó, országa helyét kereső uralkodó. Bitskey előadása zárásaként felhívta a figyelmet arra, hogy László királyt egykori városa, Nagyvárad ma nem értékeli a helyén, hiszen vitássá vált az egyik híd elnevezése az egyházmegyét alapító királyról, s szobrának felállítását is évek óta gátolják.

Szent László tiszteletéről a folklórban és a hagyományos vallásosságban szólt a kettős – *Bartha Elek* és *Dénes Zoltán* kutatásait bemutató – előadás. A folklór és a népi vallásosság legkülönbözőbb rétegeiben lehet találkozni Szent László királyunk személyéhez fűződő hagyományokkal. Emlékét őrzi a szöveg- és szokásfolklór, a néphit, a hitélet, a társadalmi élet számos eleme: nevéhez legendák, eredetmagyarázó mondák, szent kutak, források, szakrális építmények, objektumok, zarándokhelyek, patrocíniumok egész sora kapcsolódik. Az előadók konkrét példákon keresztül, személyes élmények alapján mutatták be, hogy a nagyvárad zarándokhely vonzáskörzetébe tartozó partiumi térség identitásának fontos elemét alkotja ez a kultusz, amely napjainkban reneszánszát éli. Meggyőződhet-

tünk róla, hogy a régi hagyományok továbbélése, azok felelevenítése, újjáélesztése mellett Szent László tiszteletének több új megnyilvánulási formája is a hagyománnyá válás útjára lépett.

A konferencia két előadása foglalkozott a Szent Anna templommal. *Kelényi György*, az ELTE művészettörténész professzora a Szent Anna székesegyház építéstörténetét vizsgálta, s helyezte el a felépült templomot a magyar barokk építészet történetében. Csáky Imre püspök volt az, aki előbb 2200 rajnai forint adományozásával, majd évente újabb és újabb 2000 forint biztosításával lehetővé tette a templom tervének elkészítését és biztosította a felépítését is. Kimutatta, hogy 1720-ban a piarista rendfőnök – több egri építőmesterrel együtt – azt a *Giovanni Battista Carlone* olasz építész szerződtette Debrecenbe, akinek munkájáról Csáky még egri kanonok korában szerzett jó tapasztalatokat. Egyértelműen feltételezhető, hogy Csákynek a nagyszombati jezsuita templom lehetett a mintája, amely – több magyarországi templomhoz hasonlóan – bizonyíthatóan a bécsi jezsuita templom típusára alapozódott, de amely – más korabeli barokk templomokkal együtt – a római II. Jesu (Gesu) egységes templombelsőjét vette át (amit viszont tanulmányai helyszínékként maga a püspök is jól ismert). Az előadó alaposan megvizsgálta és bemutatta a nagyszombati és a debreceni templom alaprajzát, a kész épületeket, s összevetette azokat a győri és a soproni templom épületével.

A debreceni épület alapkövét 1721-ben tették le, s 1727-ben már falai is tető alá kerültek. A két torony felépítésére azonban csak 1834-ben került sor. A templom felszentelésének idejére, 1746-ra azonban nemcsak a tornyok, hanem a mellé tervezett rendház sem készült még el. Egy 1774. évi állapotfelmérés alapján Kelényi György kimutatta, hogy eredetileg a bejárat melletti két homlokzatfülkében Szent István és Szent Imre szobrai álltak, a homlokzat melletti két torony pedig még csak a templom főpárkányáig épült meg, s vakolatlan volt. 1780-ban egy Joseph Hoffmann nevű nagyváradi építő mestert alkalmazott a város, aki egy rajzot hagyott ránk a rendház és az iskola homlokzati tervének ábrázolásával. Amikor végül *Povolny Ferenc* 1834-ben az eredeti tervekre hivatkozva befejezte a toronypárt, annak magasságát – idáig kideríthetetlen okból – egy emelettel megemelte.

A Szent Anna templom kegytárgyairól tartotta előadását *Nyárádi Anna Mária* művészettörténész. A 18. századi liturgikus kegytárgyak közül egyet azonosított, a Szilassy János lőcsei ötvösműhelyében készült úrmutatót. A piarista rendház 1751. évi *Historia domusa*-ból derül ki, hogy az akkori házfőnök, Tapolcsányi Gergely áldozott fel több ezüst edényt az új monstrancia elkészítésére, amelyet Lőcséről, Szilassy műhelyéből rendeltek meg. Szilassyt 1747-ben választották Lőcsén az ötvös céh mesterévé, s ez a debreceni megrendelés volt az első Lőcsén kívülre készített munkája. A megrendelés oka a művészettörténész szerint egyértelműen az volt, hogy az ötvösmester alkalmazta a – feltehetően a piaristáknak

tetsző – festett zománcot az úrmutató elkészítésénél. A debreceniek a kisszebeni piaristákon keresztül szerezhettek tudomást Szilassy munkáiról, s az ő közvetítésükkel fizették ki a mestert. A lócsei ötvösművész több úrmutatójának elemeit összevetve, elemezve az előadó arra a megállapításra jutott, hogy a debreceniek megrendelése a látványos megjelenítésre, kivitelezésre törekvés miatt történhetett, feltehetően ezzel kívánták gazdagítani a körmenetek pompáját.

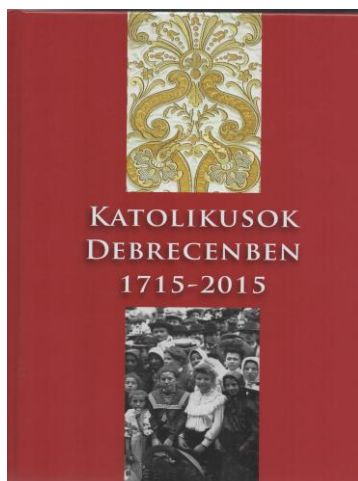
A konferenciát *Zágorhidi Czigány Balázs*, a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény történésze, egykori debreceni diák előadása zárta, amelyet a „Domonkos szerzetesek Debrecen katolikus életében, református történészek a domonkos történetírásban” címmel tartott. Az előadó két érdekességet emelt ki a domonkos rend és Debrecen kapcsolatából: Az egyik, hogy bár a város középkori egyházi életében a domonkosoknak szinte csak epizódnyi szerep jutott, mégis erre alapozódott az a hagyomány, amelyre hivatkozva a ferencesek mellett ezt a rendet is letelepítették Debrecenben 1942-ben, sőt a szerzetesek a rendszerváltás után is visszatértek és ma is aktív szerepet játszanak a város katolikus életében. A másik momentum még különösebb: a debreceni kötődésű református egyháztörténészek érdeklődése a domonkos rendtörténet iránt. Az erdélyi születésű, jeles református családból származó Makkai László 1936-ban Debrecenben adta ki a Milkói (kun) püspökség és népei c. munkáját, amely a domonkosok által létrehozott missziós püspökség történetét dolgozta fel. Harsányi András pedig debreceni református teológusként kezdett foglalkozni a rend történetével, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen „A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt” címmel írta meg doktori értekezését, amely ugyancsak Debrecenben jelent meg nyomtatásban 1938-ban. Az utóbbi munka a mai napig a magyar domonkos rendtörténetírás egyik legfontosabb darabja, amely alaposan tárgyalja a rend középkor végi tevékenységét, különös tekintettel a rendtagok iskoláztatására és nemzetközi kapcsolataira.

A konferencia előadásait 2015 őszén reprezentatív tanulmánykötetben jelenteti meg Debrecen városa és a Debreceni Egyetem.

ifj. Barta János

Katolikusok Debrecenben 1715–2015

Szerk. Takács József. A Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár Kiadása. Debrecen, 2015. 776 lap.

A Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye vas-
kos, külsejében tetszetős, tartalmában gazdag
kötetel örvendeztette meg a város olvasókö-
zönységét, mindenekelőtt a mai lakosság katoli-
kus részét. A támogató intézmény vezetői, a
szerkesztő és a szerzők ezzel a munkával fejez-
ték ki tiszteletüket azon elődeik iránt, akik a
katolikus vallást 300 évvel ezelőtt – a nem
mindig befogadásra kész – városba visszahoz-
ták, áldozatos munkával fenntartották, a sze-
rencsésebb korszakokban felvirágoztatták, de a
kevésbé szerencsés időszakokban is – amikor
hitük vállalása komoly áldozattal járt – kitar-
tottak mellette.

A könyv tetszetős, de nem túldíszített kemény borítója jó minőségű kivitele-
zést sejtet. A kötetet élére fordítva könnyű észrevenni, hogy nem is egy, hanem
két különböző fajtájú papírra nyomtatták. Bár a szöveges rész papíryanaga is
igen jó (ezt tanúsíthatják pl. a 33., a 317. és a 339. lapokon látható képek), a
képanyagot is tartalmazó fejezetek – a kimondottan képmelléleteknek szentelt
fejezet, továbbá az életrajzi rész, amelyben megtaláljuk a bemutatott személyek
fényképét is – még a szövegnél is jobb minőségű papírra kerültek.

A kötet terjedelme 776 lap, 35 szerző munkája. További közreműködői közé
kb. 10 fő segítő (fordítók, nyelvi lektorok, fotós), és szintén 10 fő – levéltárosok,
könyvtárosok, más gyűjtemények munkatársai – tartoznak, a szerkesztő az elő-
szóban utóbbiaknak is név szerint mond köszönetet. A közreműködők száma így
meghaladja az 50 főt. Valamennyi szerző nevét itt aligha lehetne felsorolni, még-
is ki kell emelnünk közülük azokat, akik több fejezet kidolgozásában is részt

vettek. A kötet – több szerző által készített – mindhárom nagyobb fejezetébe (kronológia, forrásközlés, archontológia) Géczy M. Erzsébet és Takács József írt, kettőbe Havas Lászlóné, Koltai András, Szaploneczay Miklósné és Uri Sándorné, egybe Mudrák József, Novák Csaba, Papp József, Szegedi Kálmán, Tóth Ágnes. Egy-egy teljes fejezetet készített Bényei Mikós (bibliográfia), Papp József (a Szent Anna plébániából az elmúlt időkből leválasztott új egyházi kerületek, filiák és miséző helyek területi megoszlása) valamint Uri Sándorné (az 1945 után felszámolt debreceni római katolikus egyesületek). A szerzők többségét persze az életrajzok írói teszik ki (köztük természetesen olyanokkal, akik valamely más fejezet megírásában is közreműködtek).

A kötet alapvetően történeti munka. Ezen belül nehéz lenne meghatározni jellegét, hiszen több történettudományi „műfaj” (életrajzi lexikon, kronológia, bibliográfia stb.) is egyesül benne. Takács József szerkesztői előszava 8 tematikus fejezetről beszél, ezen felül van Bosák Nándor debrecen-nyíregyházi megyéspüspöknek a kötet célkitűzéseit összefoglaló ajánlása, maga a szerkesztői előszó, valamint a használatot megkönnyítő segédletek: a tartalomjegyzék (amelyet a kötet végén angolul is megtalálunk), a rövidítések jegyzéke és a névmutató.

A kötet nagyjából kétharmadát három hosszabb fejezet teszi ki. Közöttük is a leghosszabb (szinte pontosan 200 lap) az életrajzi rész. Címe: „Jeles katolikusok Debrecen 300 éves múltjából”, benne 67 életrajzzal. Az ismertetteknek kevesebb, mint a fele (30 fő) klerikus, a többiek „civilék”, ami jól tükrözi azt, hogy az olvasó nem egyoldalú egyháztörténetet vesz a kezébe. A fejezetben szereplő 12 katolikus egyetemi tanár a város szellemi életét gazdagította, míg a „civilék” között számos olyan személyt találhatunk, akik anyagi segítséggel járultak hozzá a város kulturális életének felvirágzásához. Megtaláljuk közöttük az értékes (a róla elnevezett Déri Múzeumban őrzött) történeti és művészeti gyűjteményeit a városra hagyó Déri Frigyes, a pénz-hagyatékával a város katolikus leánygimnáziumát megalapozó Svetits Mátyás kereskedelmi és iparkamarai elnök, valamint felesége, a Szent Anna templomtorony párját befejező Povolny Ferenc építész, továbbá az adományozók között a kereskedő Kontsek László vagy éppen a szalámi gyáros Vidoni János életrajzát. Csaknem vetekszik az életrajzi fejezet terjedelmével a kronológia (170 lap), 120 lap terjedelmű a „Források, válogatott dokumentumok” fejezete. A kötet arányait tekintve közepes terjedelmű a bibliográfia (A katolikusok múltja Debrecenben, válogatott helytörténeti bibliográfia, 30 lap). A rövidebb fejezetek közé tartozik a már említett „Területi viszonyok 1715-től” (6 lap), „Az 1945 után államilag felszámolt debreceni római katolikus egyesületek” (8 lap), valamint az archontológia, azaz a debreceni katolikusok fölött joghatósággal ill. egyházkormányzati hatalommal rendelkező tisztségviselők – püspökök, plébánosok, rendházi elöljárók – névsora (14 lap). A könyvet 160 lap igen szemléletes képanyag zárja. Az életrajzi szövegek mellé illesztett arcképek feleslegessé tették, hogy a képoldalakon is portrék domináljanak (a kelés kivétel,

mint Csáky Imre püspök esetében pedig a szerkesztők két különböző képet használtak). A képanyagban így épületek, épülettervek, csoportképek, események, kegytárgyak, írásos dokumentumok felvételei láthatók a kezdetektől szinte az utolsó pillanatig. (A fejezet első képén III. Károly király Debrecen városához intézett 1716-i parancsát, az utolsón a Szent Anna templom Dalárdájának 1714-i fellépését láthatjuk.)

Folyamatos történeti leírást a kötet egyik fejezete sem tartalmaz, ezt leginkább a kronológia (és bizonyos fokig a forrásközlés) tudja pótolni. E két fejezetben azonban az egyes történeti időszakok adatai nem arányosan oszlanak meg. Bizonyos időszakok „sűrítése”, mások „ritkítása” rendszerint a helyi katolikus életet befolyásoló külső körülményektől függött. Igen gazdag az 1940-es évtized első felének eseménysora, hiszen Észak-Erdély, benne a nagyváradi püspökség visszatérése számos változást hozott a város egyházi hovatartozásában, vallási kapcsolataiban, aminek részletezése azért is szükséges, mivel ez még a történelemben járatos olvasók számára is számos újdonságot tartalmaz.

A kronológia, valamint a forrás-fejezet egyenlenségének a megértéséhez a szerzők már inkább feltételezhetők a mögöttük álló politikai események ismeretét. Az 1848/49-i forradalom és szabadságharc várost érintő történéseiről például nem olvashatunk (ezt nem kifogásolhatjuk, hiszen ezek az események közismertek, róluk sokszor és sokat írtak), így ez a másfél év a kronológiában mindössze három – az országos eseményekhez legfeljebb érintőlegesen kapcsolódó – tétellel szerepel: 1848. december 16-án Lázár Miklós, a Szent Anna plébánia káplánja megkeresztelte Petőfi Sándor Zoltán nevű fiát, december 22-én Kossuth Lajos újjév napjáig naponta tartandó misézést rendelt el a szabadságharcban elesett hősök emlékére, 1849. augusztus 9-i keltezéssel pedig a vesztes debreceni ütközet sérültjeinek a piarista rendházban való elhelyezéséről és ápolásáról olvashatunk. (A Petőfi fiú keresztelését akár egyfajta erkölcsi kárpótlásnak is tekinthetjük a város katolikus klerikusai részéről, hiszen közvetlen előtte az a tétel szerepel, miszerint 1846 őszén a piarista cenzor nem engedélyezte, hogy a rendházzal szemben található színházban Petőfi elszavalja Erdély c. versét, annak forradalmi hangvétele (valamint a költő viselkedése) miatt. (A források között sajnos nem szerepel ez a cenzori döntés, pedig szívesen olvastuk volna.) Már nem a szabadságharc időszakára esik, hogy 1849 decemberében Bémer László váradi püspököt halálra ítélték. A püspök nem volt debreceni (bemutatása az életrajzok között sem szerepel), halálos ítéletét annak köszönhetette, hogy részt vett a Habsburg-ház trónfosztását kimondó debreceni országgyűlésen, s a trónfosztást kihirdető nyilatkozatot is aláírta. Ítéletét végül 20 évi várfogságra mérsékeltek. Ezt az eseményt a Debrecen történetével foglalkozó munkák általában mellőzik, s a meghurcolt püspök személyét és történetét a közvélemény sem állítja egy sorba a szintén várfogságra ítélt református lelkészével, Könyves Tóth Mihályéval. (A

Debrecen ismerők tudják, hogy a Nagytemplom előtti Kossuth szobor egyik alakját utóbbiról mintázták meg.)

A történelem ismerete nélkül nehezen érthetnénk meg, hogy miért nem közöl a kötet egyetlen forrást sem, amely 1946–1955 között keletkezett. E mögött nyilván a legsötétebb kommunista időszak nyomása áll, amikor a politika igyekezett ellehetetleníteni az egyházak működését, s ennek során megnehezítette az őszinte, a hitéletet és vallási törekvéseket bemutató dokumentumok születését. A források sorából egy másik – hosszabb – időszak is hiányzik, az 1788–1863 közötti hetvenöt év. Kezdetét a szerzetesrendek II. József által történt felosztatásának következményei jelölik ki. (A kronológiában az ezt megelőző utolsó tétel Kozma Egyed minorita szerzetes 1788-i búcsuprédikációja a ferencesek kényszerű távozása előtt.) A magára maradt, a városban nyilván továbbra sem kedvelt vallás plébániáján bizonyára nem született olyan dokumentum, amelyet az összeállítók közlésre érdemesnek találhattak. Talán érthető a háromnegyed évszázados kihagyás utolsó néhány éve is. A bécsi udvar által az 1848/49-i forradalom és szabadságharc után is kedvezményezett katolikusok (a kronológia a piarista gimnázium főhercegi majd királyi látogatásáról számol be) nem csatlakoztak a reformátusoknak (Szoboszlai Papp István majd Balogh Péter püspökök által képviselt), az egyházi élet szorosabb ellenőrzésével szembeforduló, a kollégiumi oktatás zavartalan folytatásáért és magyar-nyelvűségéért síkra szálló mozgalmihoz. Ennek ellenére az adott években (és az azokat megelőző félévszázadban) bizonyára akadt volna olyan dokumentum, amelyből a helyi eseményekkel kapcsolatos véleményüket megismerhettük volna.

Igazán olvasmányos lapokat leginkább az életrajzok folyamában találhatunk. Különösen megragadja az olvasót ezek érzelmi gazdagsága. A közelmúltban eltávozott ismerőseink, kollégák, barátok esetében ez magától értetődő, hiszen Görömbei András vagy Havas László professzorokra aligha lehetne személyes élmények nélkül emlékezni. Saját életkorom azt is megengedte, hogy néhány körünkből régebben eltávozottra se csak emlékezzek, hanem igazolást is keressek egykor kialakult rokonszenvemre. Ezért is olvastam különös örömmel pl. a Kiss Lászlóról, a Svetits Gimnázium egykori igazgatójáról szóló életrajzban azt a számos idézetet, amely „Diri bácsi” diákjaitól származik, s amelyek egyértelműen tanúsítják a tanáruk, igazgatójuk iránti tiszteletüket, szeretetüket. De ez az érzelmi ráhatás régen elhunyt szereplők történetéből is áradhat. Kiss László életrajzát Kiss Szaléz minoritáé követi. Be kell vallanom, hogy az életrajzok olvasása során leginkább az ismerősökről szólókat kerestem, s Kiss Szaléz életrajzát már csaknem átugrottam, amikor – mint történész – rádöbbentem, hogy halálának színhelye Sopronkőhida, ideje 1946 volt. Egykori tanulmányaim alapján erre a településre a magyarországi nyilasuralom áldozatainak halálozási helyeként emlékeztem. Kiss Szaléz atyát azonban a kommunista felügyelet alatt álló bíróság ítélte koncepciós perben halálra. Neki azután nem kegyelmeztek, ahogyan

annakidején Bémer püspöknek vagy Könyves Tóth Mihálynak a Habsburg hatalom bíróságai sem. Életrajza egy szegény, sokgyermekes családból származó, a maga erejével kiemelkedő szerzetes iránt ébreszt rokonszenvet.

Ha az olvasmányosságánál tartunk, érdemes figyelmet szentelni annak a négy dokumentumnak is, amelyek egy 1725-ben észlelt csodás jelenséghez kapcsolódnak. Egy – az evangélikus vallásról nem régen áttért – fiatalember áldozás után a szentelt ostya helyén egy kisdéd alakot látott. Az ügyben alapos egyházi vizsgálat indult, a csoda azonban – amit a jelentések írói meglehetősen óvatosan fogadtak – elsősorban a fiatalembert győzte meg arról, hogy a szentáldozáskor Krisztus valóságos teste van jelen. A csoda-elfogadás egyébként a katolikus lakosságtól sem volt idegen. Amikor az 1719-i tűzvészben a város nagyobb része leégett, de a Szent Anna plébánia (a mai templom elődje) és környéke sértetlen maradt, a katolikusok joggal érezték ezt csodás menekülésnek.

A komoly történeti munkák persze ritkábban vállalnak könnyedebb, vagy éppen derűt kiváltó részeket. Ha az olvasó nem sajnálja az időt a jelen kötet szárazabbnak mutató részének végigböngészésétől, találhat múltunk – ma már különösnek ható – furcsaságaira való utalást is. A piarista iskola diákjai által előadott iskoladrámák a kortársak erkölcsi szemléletének javítását tűzték ki célul. Ma is példaértékű lehetne az olyan előadás, mint az 1730-i (címe: A hitvesi hűség), de a női egyenjogúságot hangoztató világunkban talán kevésbé tudnánk ráhangolódni az 1729-i előadásra (Az asszonyi uralom szerencsétlensége). Az előadókat manapság talán még be is perelnék a büszke feministák.

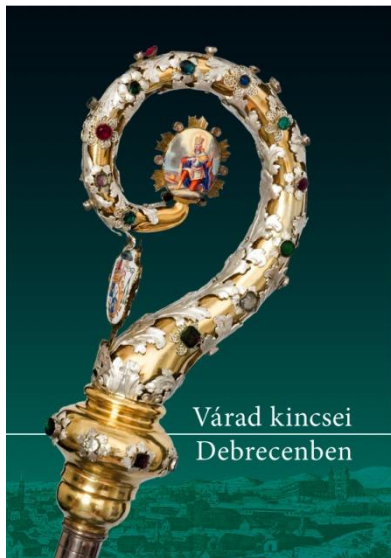
A kötet – a szerkesztői előszó szerint – alig 14 hónap alatt készült el. Meglehetősen szűk idő a szerzők megbízására, az anyaggyűjtésre, a szövegek megírására. Mindezt – ezúttal a szerkesztőnek a könyvbemutató elhangzott szóbeli tájékoztatása szerint – az egyházmegyei könyvtár költözése, szerzői lemondások – nehezítették. Nem csoda, ha még a végső változatba is becsúszott több pontatlanság. Lassúbb átfutással természetesen ezeket javítani lehetett volna. A magam részéről azt az esetet fájlaltam leginkább, amikor Hamvas Endre püspököt, aki többször is járt a városban, egy képaláírás Hamvas Andrásnak nevezi. Lehet, hogy a kép a korabeli sajtóban ilyen névvel jelent meg, a saját szövegű képaláírást azonban aligha köti a forráshűség. (A korabeli sajtó az egyházi vonatkozásokról szívesen közölt megtévesztő adatokat a hívők elbizonytalanítása céljából.)

A vaskos kötet végül nem azért született, hogy a folyamatos olvasást szolgálja. Kézbevétele esztétikai, szellemi élményt nyújt. Adattár jellegű részei (életrajzokkal) mindenképpen segítenek abban, hogy a város katolikus múltjával jobban megismerkedhessünk, s ha valaki az itt található anyaggal elégedetlen, a gazdag bibliográfiában további segítséget találjon. De lelkiert és bizakodást nyújt az elkövetkezendőkre is. Ahogyan Bosák Nándor püspök ajánlásában megfogalmazta: „Ezek a lapok a múltról beszélnek, de a jelenhez és a jövőhöz szólnak.”

Gesztelyi Tamás

**Balla Tünde, Kiss Beatrix, Lakatos Attila, Orosz István,
Tóth Ilona Csilla: Várad kincsei Debrecenben.**

Fotók: Lukács Tihamér, szerk.: Angi János, Lakner Lajos. Déri Múzeum,
Debrecen, 2015. 196 oldal színes illusztrációkkal.

A reprezentatív kiadvány annak az egyházművészeti kiállításnak a katalógusa, amelyet a debreceni római katolikus újjászületés 300. évfordulója tiszteletére rendeztek Debrecenben, s 2015. május 29-e és október 25-e között tartott nyitva. A két testvérvárosnak, Nagyváradnak és Debrecennek hagyományosan jó kapcsolatai vannak, de jelen esetben a kiállítás megszervezésének nem ez volt a legfőbb magyarázata, hanem az, hogy egykoron Debrecen a nagyvárad püspökséghez tartozott, és a 300 év előtti újjászületésben Csáky Imre nagyvárad püspök játszott meghatározó szerepet. Ő volt a Szent Anna templom építtetője is.

A kötet Angi Jánosnak, a Déri Múzeum igazgatójának köszöntőjével és a két püspök

– Böcskei László nagyvárad és Bosák Nándor debrecen-nyíregyházi megyés püspökök – ajánlásával kezdődik. Ezt négy tanulmány követi.

Orosz István Debrecen szabad királyi városi címének országgyűlési megerősítéséről és a katolikus megújulásról írt. Nem titok, hogy Debrecen nem jószántából járult hozzá, hogy a katolikusok újra megtelepülhessenek a városban. Az 1693-as királyi adománylevél ugyanis a szabad királyi várossá nyilvánításról csak akkor kerülhetett beiktatásra, ha a város már kijelölte a telket a ferences-rendi atyák és a parochiális egyház számára. Az országgyűlés kétszer is (1712, 1714) napirendre tűzte a kérdést, de egyszer sem hozott róla döntést, mert a város követői nem voltak felhatalmazva a záradék elfogadására. 1715-re azonban világgossá vált Debrecen számára, hogy addig nem lehet szabad királyi város, amíg a törvénycikk záradékához nem járul hozzá, így inkább mellette döntött. A

processus megtörténte után a város köszönő levelet írt az uralkodónak, és 100 hízott ökröt ajánlott fel az udvari konyha szükségleteire. A katolikus egyház pedig a mai Szent Anna és Varga utca kereszteződésében telket kapott, hogy ott megtelepülhessen. A paróchia szolgálatára piaristák érkeztek, akik jó nevű iskolát hoztak létre. A katolikusok aránya a városban még hosszú ideig igen alacsony maradt, a 18. sz. folyamán mindössze 2,5 %. A feszültség a két felekezet között csak a 19. sz. közepén enyhült meg.

A második tanulmányban Balla Tünde Nagyvárad római katolikus egyházmegyéjét mutatja be. Ezt valószínűleg Szent László idején alapították. A szentté avatott királyt 1192-ben az ott emelt katedrálisban temették el. 1241-ben azonban a tatárok a várost és lakosságát elpusztították. Az újjáépítést követően azonban Luxemburgi Zsigmond és a Hunyadiak alatt virágkorát élhette, aminek egyik jele volt, hogy kedvelt királyi temetkező helyé vált. 1557-ben azonban a lutheránusok kiűzték a várból a püspököt és a káptalant, majd ezt követte 1565-ben a székesegyház felégetése. Az 1660-ban kezdődő 30 éves török uralom azután a város teljes pusztulásához vezetett. 1692-ben, amikor a törökök kivonultak, lakatlan romokat hagytak maguk után. Nem sokkal utóbb még Rákóczi hadai is feldúlták, nem csoda hát, hogy lakosainak száma még 1720-ban is csak 216 volt. A hódoltság után ideérkező első püspök, Benkovich Ágoston hevenyészett oltárnál tartotta első szentmiséjét. Az újrakezdés igazán nagy lendületet Csánky Imre idején vett, aki 1712-ben foglalta el a püspöki széket. Gondja volt nemcsak saját székesegyháza újjáépítésére, hanem a debreceni Szent Anna templom megépítésére is, amelyben 1732-ben végső nyughelyet is talált. A 18. sz. közepén már újra virágzik a püspöki székhely, 1752–1780 között megépült a mai barokk székesegyház. A folyamatos gyarapodásnak köszönhető, hogy Schlauch Lőrinc püspök (1887–1902) létrehozta az egyik legjelentősebb egyháztörténeti múzeumot. A terület világháború utáni elcsatolása és az államosítások megcsonkították és megtépázták az egyházmegyét. A püspöki palota visszaszerzésére csak a rendszerváltás után kerülhetett sor, és így nyílt meg a közönség előtt a püspökség egyháztörténeti kiállítása és kincstára.

A nagyváradai római katolikus püspökség kincstárának és művészeti gyűjteményeinek kialakulását Lakatos Attila tekinti át. A középkori műkincsekről leginkább akkor esik szó a forrásokban, amikor éppen elpusztultak: a tatárdúlás, az 1400 körüli tűzvész, a sekrestye 1443-as összeomlása és a protestánsok fellépése idején. A török kivonulása után semmi sem maradt a régi kincsekből. Az egyházmegye iparművészeti gyűjteményének gerince a 18. sz. középső évtizedeiben jött létre. Újabb gyarapodási hullámot a 19. sz. közepe, második fele hozott, leginkább Ipolyi Arnold idején (1886). Ekkor olyan jelentős volt az ipar- és képzőművészeti gyűjtemény gyarapodása, hogy annak bemutatására múzeumi intézményt hoztak létre. Az Ipolyi hagyatékkal egyesített helyi közgyűjteménynek Schlauch Lőrinc anyagi támogatásával múzeumot is emeltek. Az Ipolyi gyűjte-

ményt. 1919-ben Budapestre menekítették, és az Esztergomi Keresztény Múzeumba olvasztották. Ettől független volt a székesegyház liturgikus ipar- és képzőművészeti anyaga. Ezt 1944-ben a szovjet csapatok dézsmálták meg. A Szent László Egyházművészeti Múzeum 1992-ben nyitotta meg a kapuit a barokk festészeti galériából és az ötvösművészeti tárból.

A kiállítás gerincét a liturgikus textíliák alkotják, az ezekhez kapcsolódó alapismeretekről Kiss Beatrix ad áttekintést „A kölcsönvett misztérium” címmel. Hogyan értékelhetők ezek a darabok a kiállítási kontextusban? A miseruha csodálatra készíti a hívőket, és áhítatos tiszteletet parancsol, de kizárólag szakrális alkalmakkor ölthető fel. Múzeumi kiállításban szép formáit, mintáit és színgazdagságát csodálhatjuk. Spirituális értékkel is rendelkeznek, ez azonban csak a szentmisében valósul meg. A 18. század eleje óta 350 főpásztori öltözék gyűlt össze Váradon, melyekből 2 – több darabból álló – díszornátus, 2 kazula és 4 dalmatika van a kiállításban. Elkészítésükhöz az alapanyagot főként olasz és francia kelmekészítőktől rendelték. Céljuk nem valami fényűzésre való törekvés, hanem a földöntúli szépség mérhetetlen nagyságának érzékeltetése volt. A kiállításon a következő öltözet típusokkal találkozunk:

pluviálé/palást: félkör alakú, eredetileg csuklyás esőköpeny – erre utal latin neve; körmenetben, temetésen használják;

infula/püspöksüveg: két csúcsban végződő mitra, hátul két szalaggal; körmenetben használják;

dalmatica, tunicella: a tunica felett viselt hosszú, ujjas felsőruha, oldalt nyitott; ünnepi miséken a diakónusok viselik;

kazula (házacska): közismerten miseruha, a fejnél kivágott, oldalt nyitott köntös, hátul díszített, alul ovális, gyakran hegedűtok alakú;

manipulus: a verejték törlésére szolgáló kendő, melyet a bal karján viselt a miséző pap; eredetileg aranyszálakkal, gyöngyökkel, drágakövekkel, csipkével díszítették; kötelező használata a II. Vatikáni Zsinat (1964) után megszűnt;

orarium/stóla: egyik legrégebben használt liturgikus dísz; hosszú, keskeny ruhadarab, mely a kazula anyagával egyezik; önmagában is jelzi az egyházi rend tisztségét, ezért a szentségek kiszolgálásánál, oltáriszentség vitelénél előírás a felöltése;

gremialé: szögletes szertartáskendő, melyet a püspök leülve a térdére terít.

Eligazítást kapunk a színek használatában is:

fehér: a tisztaság és győzelem isteni fénye; húsvétkor, karácsonykor, bizonyos szentek ünnepén és kereszteléskor viselik;

piros: a szeretet, tűz, vér színe; nagypénteken, pünkösdkor, vértanuk ünnepén és bérnálásakor viselik;

zöld: a feltámadás, halhatatlanság; az évközi idő színe és az eukarisztiáé;

lila: a bűnbánat jelképe; advent, nagyböjt liturgikus színe; gyóntatásnál, utolsó kenetnél viselik;

fekete: a gyász színe; temetéskor, gyászmisén viselik;

rózsaszín: az öröm színe; advent vasárnapján viselik;

arany: az örökkévalóság színe; nagyobb ünnepeken viselik.

A külső megjelenésben igen fontos szerepet játszanak a díszítőmotívumok. Az 1500-as évektől a figurális díszítést kiszorítja az ornamentális, a selyem vagy bársony alapon az arany- és ezüsthímzett növényi ornamentika. A 18. századra a barokk és rokokó indadíszek a jellemzőek. A miseruhák leggyakrabban előforduló motívuma az IHS (Iesus Hominum Salvator), mely egy keresztminta közepébe van helyezve. Különlegesség számba megy egy 19. század végi, figurális díszítésű, aranyszínű selyemruha. E fejezet végső konklúziója az, hogy a miseruháktól és más liturgikus tárgyaktól nem idegen a kiállítási kontextus és az esztétikai élménynyújtás.

A bevezető tanulmányokat követi a tulajdonképpeni katalógus, elsőként a festészet, ezen belül is a vallásos tárgyú festmények ismertetése. Ezek mindegyike a 18. század második feléből, ismeretlen festőktől származik, legtöbbjük a Szent Orsolya-rend tulajdonából. A *Magna Mater Austriae* az öltöztethető Szűzanya ábrázolások típusába tartozik, a Szűzanyán Mária Terézia, a gyermek Jézuson a későbbi II. József vonásai ismerhetők fel. A *Prágai Kis Jézus* kultuszának fénykora a 18. századra tehető. Mintája ugyancsak öltöztethető szobor volt. A *Madonna Rózsával* a legszebb vallási tárgyú kép, mely megérdemelné a restaurálást. A tövis nélküli rózsza a tisztaság megtestesítője. Az *Agónia* elnevezésű képen a haldoklás katolikus szimbólumai jelennek meg, mint az őrangyal, a bűnlajstromot tartó ördög, a megfeszített Jézus, a tisztító tűzben szenvedő lelkek, valamint a Szűzanya és Szent József.

A festészeti emlékek másik csoportját az egyházi portrék jelentik. Ezek közül a legkorábbi Fráter Györgyöt ábrázolja. A 17/18. század fordulója körül valószínűleg Benkovics Ágoston – a 135 éves száműzetésből visszatérő első püspök – készítette. A mai gyűjteménybe a Körösvidéki Múzeumtól perelték vissza. Az egyik legkvalitásosabb püspökportré Csáky Imrée. Technikai alaposág, kolorit gazdagság és magabiztos ecsetkezelés jellemző rá. Ismeretlen osztrák festő munkája, 1720 körül keletkezett. A további portrék a 19. század második felében készültek. A váradi püspökök mellett láthatjuk Pázmány Péter esztergomi érseknek, Nagyvárad szülöttének, Bunyitay Vince akadémikus egyháztörténésznek, kanonoknak a képét is. Utóbbit László Fülöp Elek készítette, s a Kanonok sori egyházmegyei rezidencián őrizték.

Öt egy–másfél méter magasságú, fából készült szobor is szerepel a kiállításban. Ezek 1777–1892 között a székesegyház főoltárán álltak, míg azt ki nem cserélték egy carrarai márványoltárral. Eberhardt Ferenc budai faszobrász jellegzetesen

barokk munkái, amelyek a Szűzanyát, apostolokat és szenteket ábrázolnak.

A liturgikus textíliák mellett a másik legfontosabb csoportot az ötvösművészet tárgyai képezik. Ezek szintén a liturgiához tartoztak. Szerepel köztük több, 18. ill. 19. századi miséző kehely, melyeknek a talpa, a szára és a kosara vagy gazdag barokk, vagy neogótikus díszítéssel van ellátva. Az ostyatartó kehelyre (*ciborium*) a széles szájnnyílás a jellemző. A liturgia egyik legfontosabb kelléke az úrmutató (*monstrancia*), melyet egy nagyon igényes kivitelű, empire stílusú darab képvisel az 1826-os esztendőből. A szertartás további kellékei a füstölő (*turibulum*), a tömjéntartó (*navicula*), melyek feltehetően a 18. század második felében Nagyváradon készültek. Kiemelkedő darabja a kiállításnak Forgách Pál pásztorbotja (ld. a kötet fedőlapját). Ez a legrégebbi (18. sz. első fele) és legjobb állapotban fennmaradt püspöki méltóságjelvény. Legértékesebb része az aranyozott ezüsből készült voluta, melyet trébelt és cizellált ezüst levéldíszek, ékkövek és zománcképek díszítenek. Az ékköveket trébelt, filigrán díszítésű virágszirmok veszik körül. A voluta végén kettős zománckép van elhelyezve, egyik oldalán a Madonnával, a másikon Szent Lászlóval. A volutára merőlegesen, ezüstkeretbe foglalt zománcképen Okolicsányi János váradi püspök (1734–1736) címere látható. A másik, kiemelkedően szép és érdekes darabja az ötvösmunkáknak Bjelik Imre tábori püspök oltárkeresztje (1. kép). Talpa hasonló formájú, mint a miséző kehelyké. A rajta álló kereszt mindkét oldala kidolgozott. Hátoldalán a sima felületen ezüstkorpust helyeztek el, amelyet aranyozott szegek rögzítenek a feszületre. A kereszt szárain zöld ékkőberakásos, négyszirmú rozetták láthatók. A feszület másik oldalán mind a négy szár végén, és a középpontban is különböző színű, aláfóliázott álékkövekkel díszített kapszulákban Jézus Krisztushoz kapcsolódó ereklyék vannak elhelyezve. A felső szárbán a jászolból, a baloldali-ban a pólyából, a jobboldali-ban a kőoszlopból, amelyhez a korbácsoláskor kötötték, az alsóban a Szent Síróból, középen a Szent Keresztből és a töviskoszorúból származó darab látható felirattal azonosítva. A hagyomány szerint a keresztet Bjelik Imre az uralkodótól, Ferenc Józseftől kapta, és csak az 1990-es évek elején visszavásárlással került az egyházmegye gyűjteményébe.

A papi ornátusok gyűjteményének legjelentősebb együttese kétségtelenül az, melyet Mária Terézia adományozott 1778-ban a katedrálisnak. Ez 28 darabból áll, melyből 6 került be a kiállításba: egy-egy dalmatika, palást, stóla, manipulus, infula és gremialé. Alapanyaguk aranylós sárga selyem, melynek felületét ezüst fémfonalas hímzéssel stilizált növényi indák és virágok borítják be. Legimpozánsabb darabja a hatalmas félköríves palást (2. kép), amelyet kétféle növényi ornamentika borít, középpontjában a csuklya emlékét őrző rátéttel. A kiállítás további figyelemre méltó darabja egy rózsaszín dalmatika, melyet az év folyamán mindössze kétszer viseltek: advent 3. és nagyböjt 4. vasárnapján. Nagyon tetszetős Lipovniczky István 22 darabos díszornátusa, melyből 5 látható a kiállításban.

A natúr színű selymen aranyló indákkal kolorit-gazdag virágmotívumok jelennek meg. Ezeken túl a további ünnepi színekre is találunk egy-egy példát a kiállított ornátusok között. A hétköznapi használatra szánt zöld színt Nogáll János ornátusa képviseli, mely 12 darabból áll, ebből a kiállításban dalmatikát, stólát, manipulust és burzát láthatunk.

2. kép: Bjelik Imre tábori püspök oltárkeresztje

Az utolsó emlék-együttest az apácamunkák képviselik. Ezek célja az volt, hogy különféle ereklyéknek minél díszesebb foglalatokat készítsenek gyöngyökkel, csipkéekkel, fonatokkal, és ezeket képeretben helyezték el. Összesen 3 munka szerepel a kiállításon, amelyek mindegyikét a Szent Orsolya-rend nagyváradi zárdájában készítették a 18–19. század folyamán. A legkorábbi közülük ókeresztény szentek ereklyéit tartalmazza (3. kép). A díszes barokk keretben fehér selyem alapra vannak helyezve az ereklyék és az azokat keretező kézimunkák. Középpontban a Szent Szív, fölötte aranyfólián tövis, alatta Merici Szent Angéla-kép látható. Az ereklyetartó szélén kis textiltsakokban ókeresztény szentek ereklyéi sorakoznak felirattal ellátva: S. Fortunati, S. Venerandae, S. Generosi, S. Victoriae, S. Urbani. Többnyire a római Callixtus-katakombából származnak, melyből XIV. Benedek pápa exhumálta a szentek földi maradványait.

szabottabbá és rugalmasabbá tegyék. Ugyanakkor vélelmezhető, hogy a magyarországi civil szervezetek ezen funkciói és szerepei a következőkben bemutatott jogszabályi változások, valamint a korábban kifejtett „hatalomközeliség” és „hatalomfüggőség” együttes hatásaként nem képesek az elvárható módon érvényesülni.

2. kép: Apácamunka ókeresztény szentek ereklyéivel.

3. kép: Mária Teréziától kapott palást.

A kötet egészéről azt mondhatjuk, hogy az eseményhez és a gyűjteményhez méltó kivitelben készült el. A kiállítási installáció kitűnően sikerült. A tárgyakról precíz leírásokat és kifogástalan minőségű felvételeket találhatunk. Használatával sokkal inkább kitárulnak szemünk előtt a bemutatott darabok részletei és titkai. Talán az ötvösmunkákhoz készülhetett volna olyan általános bevezetés, mint amilyen a liturgikus textíliákat mutatja be. Azt pedig különösen sajnálhatjuk, hogy a katalógus nem készült el a kiállítás megnyitójára, mert bizonyosan sokakat segített volna a bemutatott darabok megismerésében és megértésében. Megjelentetése azonban így is méltó módon segíti elő az emlékezést a korábban látott kiállításra. A két püspökséget és a Déri Múzeumot, a katalóguson dolgozó szakembereket természetesen így is elismerés illeti, hogy a kálvinista Rómába elhozták és bemutatták ezt a páratlan szépségű gyűjteményt.

EGYETEMÜNKRŐL

Bazsa György

Egyetemünk akadémikusai – számokban

Bevezető

A tudományos akadémiák egy nemzet legrangosabb tudományos testületei. Így van ez a legtöbb európai országban, de számos más helyen is.¹ Nagyobb részt autonóm, politikától független szakmai szervezetek, van, ahol „csak” testületek, van, ahol intézményhálózatot is működtetnek. Tagjaikat rendszerint maguk választják, általában létszámkorlátokon belül, nem ritkán megszabott szakmai arányok vagy korhatárok betartásával, és rendszerint életfogytiglan. Akadémikusnak lenni mindenütt jelentős szakmai elismerés, elsősorban a tudós egyéni teljesítményének elismerése, ami azonban kisugárzik (intézményi) környezetére is, vagy olykor az is besegít kiválasztásába. Lehet és szokás az akadémiai intézményrendszert, az elveket, a működést, a választást, a szerepet, a hatáskört, a juttatásokat stb. kritizálni,² de nem vitatható, hogy szakmai értékrendet, minőséget képviselnek, és valamilyen mértékben sugároznak ki – otthon és külföldön egyaránt. Utóbbit jól kifejezi, hogy nem csak saját országuk (nemzetük) tudósait választják tagnak, hanem általános gyakorlat (külső vagy tiszteleti) tagokat választani külföldről is. Ez ugyanúgy jelentős szakmai elismerés, olykor protokoll elemekkel a háttérben.

Közismert, hogy hazánkban Széchenyi István kezdeményezésére és adományával jött létre 1825-ben a Magyar Tudományos Akadémia, s működik – változatos történelmi körülményeink ellenére – azóta is viszonylagos stabilitással, szakmai (nem feltétlen anyagi) függetlenséggel, tudományos értékrenddel, 1994

¹ Hamza Gábor: Áttekintés a külföldi nemzeti (tudományos) akadémiák struktúrájáról ... M. Tud. 2007/9 1189.o. <http://www.matud.iif.hu/07sze/17.html>

² Polónyi István: Az Akadémia diszkrét bája, Beszélő 11. évf. ... 2006 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-akademia-diszkret-baja>

óta önálló törvényi szabályozásban.³ A hazai tudományos életben az akadémiai tagság jelenti a legrangosabb elismerést. Súlyát lehet, de aligha érdemes összevetni állami kitüntetésekkel, szakmai díjakkal, egyébként is a legtöbb akadémikus előbb-utóbb listázhat ilyeneket az önéletrajzában.

Egy tudományt művelő intézmény (egyetem, kutatóintézet, kórház, múzeum, könyvtár stb.) tudományos minőségének egyik, de nem kizárólagos indikátora az ott dolgozó – egykori és jelenlegi – akadémikusok száma. Őket – természetesen név szerint – „Kiválóságaink”, „Büszkeségeink” kategóriában – gyakran (de minden intézménynél) feltüntetik az évkönyvekben, ma már a honlapokon is. Kisebb-nagyobb szakmai privilégiumokat élveznek (testületi tagság, meghívások, későbbi nyugdíjazás, stb.), „vizonzásul” egyrészt hírnevet, másrészt különféle támogatásokat, segítő kapcsolatokat hoznak az intézménynek.

Ez a néhány bevezető mondat nem tartalmaz újszerű megállapításokat. Mindössze arra szolgál, hogy indokolja: megbecsülésük érdekében is érdemes áttekinteni egyetemünk egykori és mai akadémikusait, és néhány adatot, csoportosítást, összesítést megadni róluk. Tág értelemben közel száz személyről van szó, ezért az egyedi szakmai és tudományos közéleti tárgyalás bőven meghaladná egy ilyen cikk kereteit, egy egész kötetet igényelne (sőt meg is érdemelne). Ilyen – *akadémikusok számokban* típusú – elemzést készített Tigyi József akadémikus 2006-ban 2743 (1969 hazai + 774 külföldi) akadémikusról.⁴ Ez a szám ma már meghaladja a 3100-at.

Egyetemünk akadémikusai – az értelmezési kör

Az 1. táblázat – karonkénti csoportosításban – összesíti egyetemünk hetvenkilenc akadémikusának legfontosabb évszámait: születésük és (ha megtörtént) halálozásuk, egyetemi tevékenységük kezdő és záró (ha megtörtént), valamint levelező, ill. rendes taggá választásuk (ha megtörtént) évét.⁵

³ 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról:

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99400040.TV

⁴ Tigyi József: Hol teremnek az akadémikusok? Az MTA tagjai számokban. M. Tud. 344. 2006. <http://www.matud.iif.hu/06mar/12.html>

⁵ Az adatok forrásai: Glatz Ferenc: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2012, Budapest, 2003.; A Debreceni Egyetem története 1912–2012 (Szerk. Orosz István és ifj. Barta János), Debrecen, 2012; Kapusz Nándor et al: Kilencvenéves a debreceni orvosképzés, Debrecen, 2008;

<http://www.unideb.hu/portal/hu/node/278>;

<http://portal.agr.unideb.hu/kozpont/kivalosagaink/akademikusok.html>

név	szakterület	kar	szül.	meg- halt	DE kezd	DE zár	l. tag	r. tag	DE MTA
Iványi Béla ⁶	jogtörténész	ÁJK	1878	1964	1914	1927	1920	–	13
Tóth Lajos	jogtudós	ÁJK	1876	1936	1914	1936	1933	–	3
Orsós Ferenc ⁷	orvos, patológus	ÁOK	1879	1962	1918	1935	1928	1940	7
Neuber Ede	orvos, bőrgyógyász	ÁOK	1882	1946	1921	1938	1938	1943	0
Bodnár János	vegyésm., biokémikus	ÁOK	1889	1953	1923	1950	1937	1949	13
Törő Imre	orvos, hisztológus	ÁOK	1900	1993	1926	1950	1946	1946	4
Went István	orvos, fiziológus	ÁOK	1899	1963	1932	1963	1948	1949	15
Sántha Kálmán	orvos, idegyógyász	ÁOK	1903	1956	1937	1951	1946	1946	5
Kesztyűs Lóránd	orvos, immunológus	ÁOK	1915	1979	1938	1979	1967	1976	12
Kellner Béla	orvos, patológus	ÁOK	1904	1975	1947	1954	1949	1973	5
Krompecher István	orvos, anatómus	ÁOK	1905	1983	1950	1983	1948	1973	35
Petrányi Gyula	orvos, belgyógyász	ÁOK	1912	2000	1950	1974	1973	1982	1
Szabó Gábor	orvos, genetikus	ÁOK	1927	1996	1951	1996	1973	1982	23
Szegedi Gyula	orvos, belgyógyász	ÁOK	1936	2013	1960	2013	1995	2001	18
Damjanovich Sándor	orvos, biofizikus	ÁOK	1936	–	1960	–	1982	1990	34
Kovács László	orvos, fiziológus	ÁOK	1939	–	1963	–	1998	2004	18
Muszbek László	orvos, hematológus	ÁOK	1942	–	1970	–	1990	1995	26
Gergely Pál	vegyész, biokémikus	ÁOK	1947	–	1970	–	2004	2010	12
Fésüs László	orvos, sejtbilógus	ÁOK	1947	–	1972	–	1998	2004	18
Balla György	orvos, gyermekgyógyász	ÁOK	1953	–	1974	–	2010	–	6
Székely György	orvos, anatómus	ÁOK	1926	–	1975	–	1985	1993	31
Nagy László	orvos, biokémikus	ÁOK	1966	–	1982	–	2007	2013	9
Guttman András **	biokémikus	ÁOK	1954	–	2006	–	2004	külső	9
Pápay József	nyelvész	BTK	1873	1931	1908	1931	1908	–	23
Darkó Jenő	klasszika-filológus	BTK	1880	1940	1914	1940	1913	–	27
Láng Nándor	régész, klasszika-filológus	BTK	1871	1952	1914	1932	1911	1936	21
Zsigmond Ferenc	irodalomtörténész	BTK	1883	1949	1923	1934	1925	1942	9
Szabó Dezső	történész	BTK	1882	1966	1924	1966	1931	1949	35
Csúry Bálint	nyelvész	BTK	1886	1941	1932	1941	1927	–	14
Fest Sándor	filológus	BTK	1883	1944	1938	1944	1938	–	6
Pukánszky Béla	irodalomtörténész	BTK	1895	1950	1941	1950	1932	1949	18
Bárzi Géza	nyelvész	BTK	1894	1975	1941	1952	1939	1947	13
Kerecsényi Dezső	irodalomtörténész	BTK	1898	1945	1943	1945	1942	–	3
Szabó István	történész	BTK	1898	1969	1943	1960	1941	1960	19
Gunda Béla	néprajzkutató	BTK	1911	1994	1950	1994	1990	1991	4

⁶ 1937-ben magánéleti okok miatt lemondott akadémiai tagságáról.

⁷ 1945-ben politikai okok miatt kizárták, rehabilitációjára nem került sor.

Barta János	irodalomtörténész	BTK	1901	1988	1951	1988	1967	1982	21
Kálmán Béla	nyelvész	BTK	1913	1997	1952	1997	1973	1982	24
Papp Ferenc	nyelvész	BTK	1930	2001	1955	1986	1976	1986	10
Ránki György *	történész	BTK	1930	1988	1964	1987	1976	1987	11
Görömbei András	irodalomtörténész	BTK	1945	2013	1970	2013	2001	2010	12
Orosz István	történész	BTK	1935	–	1957	–	2004	2013	12
Imre László	irodalomtörténész	BTK	1944	–	1968	–	2007	2013	9
Bitskey István	irodalomtörténész	BTK	1941	–	1975	–	2004	2013	12
Kertész András	nyelvész	BTK	1956	–	1981	–	2001	2010	15
S. Varga Pál	irodalom-, esztétort.	BTK	1955	–	1986	–	2010	–	6
Vajda Mihály	filozófus	BTK	1935	–	1990	–	2001	2007	15
Solymosi László *	történész	BTK	1944	–	1992	–	2010	–	6
Pethő Attila	matemat.informatikus	IK	1950	–	1974	–	2010	–	6
Major Péter *	matematikus	IK	1947	–	1996	–	2004	2013	12
Csaba László *	közgazdász	KTK	1954	–	1999	2012	2007	2013	5
Révész Imre ifj.	egyház történész	RHK	1889	1967	1930	1938	1935	1946	3
Telegdy Róth Károly	geológus	TTK	1886	1955	1929	1936	1931	1949	5
Soó Rezső	botanikus	TTK	1903	1980	1929	1955	1947	1951	8
Gyulai Zoltán	fizikus	TTK	1887	1968	1935	1940	1932	1954	8
Szalay Sándor	atomfizikus	TTK	1909	1987	1935	1954	1953	1965	1
Varga Ottó	matematikus	TTK	1909	1969	1942	1958	1950	1965	8
Gyires Béla	matematikus	TTK	1909	2001	1945	2001	1987	1990	14
Budó Ágoston	fizikus	TTK	1914	1969	1949	1950	1950	1960	0
Rényi Alfréd	matematikus	TTK	1921	1970	1949	1952	1949	1956	3
Bognár Rezső	kémikus	TTK	1913	1990	1950	1990	1948	1953	42
Rapcsák András	matematikus	TTK	1914	1993	1951	1993	1967	1982	26
Gáspár Rezső	fizikus	TTK	1921	2001	1953	2001	1970	1979	31
Lipták András	kémikus	TTK	1935	2012	1961	2012	1990	1998	22
Enyedí György *	társadalomföldrajz	TTK	1930	2012	1962	1986	1982	1990	4
Pantó Gábor	geológus	TTK	1917	1972	1965	1972	1965	–	7
Jakucs Pál	botanikus, ökológus	TTK	1928	2000	1971	2000	1976	1987	24
Lovas István *	fizikus	TTK	1931	2014	1986	2002	1979	1987	23
Daróczy Zoltán	matematikus	TTK	1938	–	1961	–	1985	1990	31
Győry Kálmán	matematikus	TTK	1940	–	1964	–	1993	1998	23
Beck Mihály	fizikokémikus	TTK	1929	–	1968	–	1973	1979	43
Csikai Gyula	fizikus	TTK	1930	–	1968	–	1973	1985	43
Joó Ferenc	fizikokémikus	TTK	1949	–	1972	–	2001	2007	15
E. Kövér Katalin	kémikus	TTK	1956	–	1981	–	2013	–	3
Trócsányi Zoltán	fizikus	TTK	1961	–	1984	–	2007	2013	9
Antus Sándor	vegyészmérnök	TTK	1944	–	1992	–	2004	2010	12
Pálinkás József	fizikus, politikus	TTK	1952	–	1994	–	1995	2004	21
Ruzsa Imre *	matematikus	TTK	1953	--	1995	1999	1998	2004	4
Tusnády Gábor *	matematikus	TTK	1941	--	1995	1998	1995	2001	3
Fritz József *	matematikus	TTK	1943	--	1996	2000	1995	2001	4

1. táblázat: Egykori és **mai** akadémikusaink (másodállásban *korábban, ** ma is)

Az „egyetemünk akadémikusai” látszólag egyértelmű kategória. Elsődlegesen azt kell mondani: ők, akik adott időben – *egyszerre* – egyetemünk oktatói és a Magyar Tudományos Akadémia tagjai voltak vagy ma is azok. Közéjük tartoznak azok is, akik ugyan nem főállásban (voltak) – rendszerint – hosszú éveken át területükön meghatározó oktatóink, kutatási témájukkal, szemléletükkel, módszereikkel, kapcsolataikkal jelentős hatást gyakoroltak/gyakorolnak itteni környezetükre, doktoranduszokat irányítottak, munkatársakat segítettek, tanszéket vezettek. A hetvenkilenc akadémikus között tíz ilyen van (az 1. táblázatban látható megjelölések: *korábban, **ma is).

Közismert, hogy 1945 és 1949 között – politikai nyomásra – sok akadémikust megfosztottak tagságától. A rendszerváltás után (néhány esetben már előbb is) bekövetkezett rehabilitációk okán ebben az összesítésben a kizárásoktól eltekintettünk, az érintettek tagságát folyamatosnak számoltuk, hiszen kizárásuk szakmai teljesítményüket nem kérdőjelezte meg.

Bár formálisan nem felelnek meg az „egyszerre” *oktatónk és akadémikus* feltételnek, mégis méltányos megemlíteni olyanokat, akik pályájukat nálunk kezdték, már itt sokra vitték, végül más intézmény munkatársaként lettek az Akadémia tagjai. Ezt a viszonyt jól példázza, hogy három doktori iskolánk ilyen egykori debreceni oktató nevét vette fel (Marton Géza, Kerpely Kálmán, Juhász-Nagy Pál). Ebben a kissé nehezen pontosítható körbe beletartoznak – más-más időtartammal, erős hatással vagy éppen csak említhető tényként: Alföldi András történész, Borzsák István klasszika-filológus, Csukás Zoltán mezőgazdász, Doby Géza növény-biokémikus, Herman József nyelvész, É. Kiss Katalin nyelvész, Nizsalovszky Endre jogtudós, Máthé Imre botanikus, Niederhauser Emil történész, Ormos Mária történész, Paládi Kovács Attila néprajzos, Rapaics Rajmund botanikus, Szabolcsi Miklós irodalmár, Tormay Béla mezőgazdász, Ubrizsy Gábor mikológus, későbbi akadémikusok. Hunyady György pszichológus évtizedig volt másodállásban oktatónk, részben tanszékvezetőnk, ő is később lett akadémikus.

Érdemes megjegyezni, bár most nem róluk van szó: vannak egykori oktatóink, akik külföldön értek el olyan eredményeket, amiért az Akadémia külső tagjai lettek, mint pl. Aczél János matematikus, Pozsgay Vince vegyész, Glant Tibor, Verzár Frigyes orvosok.

Az 1914-től működő Debreceni Egyetemet e tekintetben (is) komplexen értelmezzük: a DATE, a DOTE és a KLTE egyaránt ennek jogelődei, így mostani tárgyalásunk részei. Az 1914 előtti Református Kollégiumot itt csak összefoglalóan érintjük: 14 olyan oktatója volt, aki egyidejűleg akadémikus is volt, s külön megemlítjük Makkai László egyháztörténészt, aki az egyetemtől akkor már jogi-

lag független Debreceni Református Theológiai Akadémia professzora volt 1971 és 1989 között.⁸

Debrecenben egy akadémiai kutatóintézet van, az ATOMKI. Alapító igazgatója egyetemünk fizika professzora, Szalay Sándor akadémikus volt. Idővel az ATOMKI öt munkatársa lett akadémikus, közülük hárman (Csikai Gyula, Pálinkás József, Trócsányi Zoltán) már a Kísérleti Fizikai Tanszék oktatójaként (ilyen sorrendben vezetőjeként). Berényi Dénes díszdoktori, Lovas Rezső c. egyetemi tanári címe jól kifejezi – nem munkaviszonyt jelentő – kötődésüket az egyetemhez.

Amikor azt vesszük majd számításba, hogy ki hány évet töltött az egyetemen, akkor – formálisan – a nyugdíjazás jelentené a záró terminust, de ez a legtöbb esetben egyáltalán nincs így. Egyrészt sokak esetén ma az emeritus professzori cím és feladatkör, s főleg a továbbra (olykor kilencven évesen) is igen aktív oktatói/kutatói tevékenység azt indukálja, hogy mindvégig számoljunk velük, még akkor is, ha ez néhány esetben már csak laza kapcsolatot jelent. Jelezzük: csak egész évszámokat veszünk figyelembe. A hónapok/napok számbavétele egy ilyen áttekintésben okozna ugyan kis módosulást, de az összképen érdemben nem változtatna.

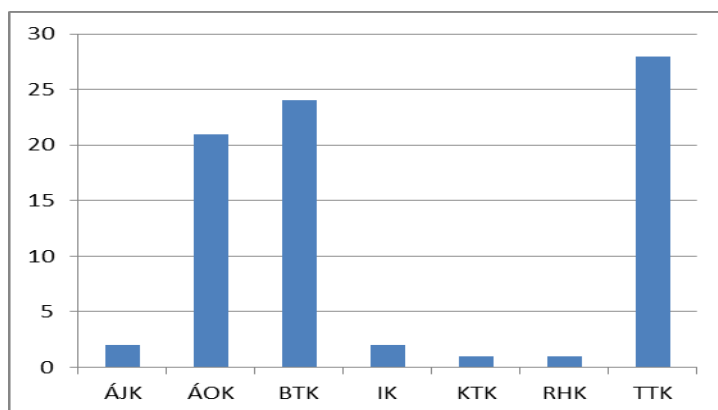
A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (1992), illetve a Magyar Művészeti Akadémia (1992) egyelőre nincs aktívan jelen a magyar felsőoktatásban. Az előbbinek egyetemünkről tagjai Puhl Antal építész (2010) és Matúz István fuvolaművész (2015) professzorok, az utóbbinak Márkus Béla irodalmár, ny. egy. docens (2015).

A különböző metszetek

Az 1. táblázat már karok szerinti csoportosításban sorolja fel hetvenkilenc akadémikusunkat. A szemléletesség érdekében grafikonon is megjelentjük az adatokat. Látható, hogy döntő hányaduk – 92%-uk – három karon, a bölcsész, az orvosi és a természettudományi karokon működött/működik, közel azonos arányban. (A Református Hittudományi Kar [RHK] 1914–1950 között volt az egyetem kara. A 2000-től karként működő Közgazdaságtudományi és Üzleti Kar [KTK] önállósága a közelmúltban – integráció révén – megszűnt.)

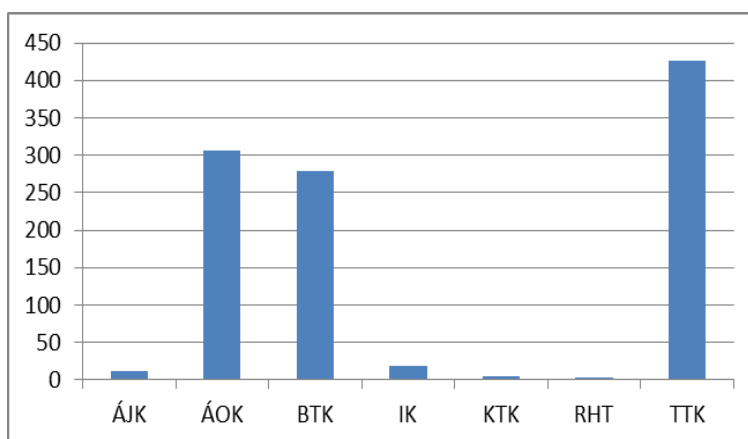
A három nagyobb karon belüli szakmai eloszlás is benne van a táblázatban: az ÁOK-n 13 elméleti, 5 klinikus, a BTK-n 9 nyelvész, 8 irodalomtörténész, 6 történész, 1–1 filozófus és néprajzos, a TTK-n 10 matematikus, 8–8 fizikus és kémikus, 2-2 botanikus és geológus, 1 földrajzos akadémikus volt/van.

⁸ Gaál Botond professzor tervez tanulmányt írni róluk.

1. ábra Egyetemünk akadémikusai kari bontásban

Kissé eltérő, de érdemben nem más arányokat kapunk, ha az érintettek akadémikusként itt töltött éveit számoljuk össze (2. ábra).

2. ábra Debreceni akadémikusai évek karonként

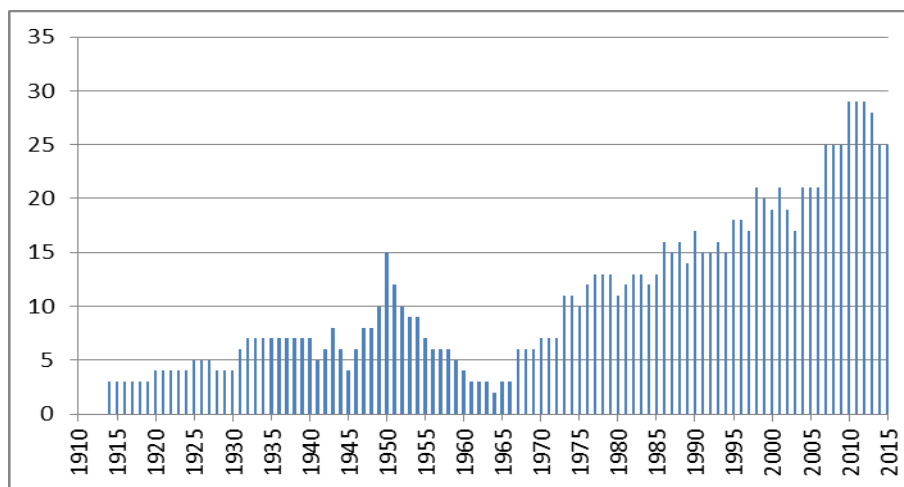
Az eltérések mögött az lehet, hogy a bölcsész professzorok könnyebben váltanak intézményt, míg a kísérletes természettudósok és az orvosok erősebben kötődnek egy-egy, gyakran általuk kialakított munkahelyhez, tanszékhez, bár utóbbiaknak az egészséges, „szervezett” mozgása (meghívások) gyakoribb, mint más területeken. Azt jó érzéssel állapíthatjuk meg: a hetvenkilenc akadémikus-

ból hatvannégyen egyetemünk munkatársaként lettek akadémikusok. Képletesen szólva egyetemünk jó talaj az akadémikussá váláshoz.

1986 előtt – hét évtized alatt – mindössze tizenkét akadémikus vált meg egyetemünktől: tízen Budapestre mentek (Neuber Ede, Törő Imre, Kellner Béla, Petrányi Gyula, Bárczi Géza, Papp Ferenc, Telegdy Róth Károly, Soó Rezső, Varga Ottó, Rényi Alfréd), Gyulai Zoltán először Kolozsvárra (majd Budapestre), Budó Ágoston Szegedre került. Az utóbbi három évtizedben „főállású” akadémikus oktató nem távozott el egyetemünkről. Képletesen szólva egyetemünk jó talaj az akadémikusok működéséhez.

Bár az 1. táblázat tartalmazza azt is, kik hány évet töltöttek akadémikusként az egyetemen, de érdemes a legalább negyedszázadon át hozzánk tartozókat sorba rendezni: Beck Mihály, Csikai Gyula 43, Bognár Rezső 41, Muszbek László 36, Damjanovich Sándor 35, Székely György 32, Gáspár Rezső 32, Daróczy Zoltán 31, Szabó Dezső 29, Rapcsák András 27, Jakucs Pál 25 évet töltött (eddig) nálunk.

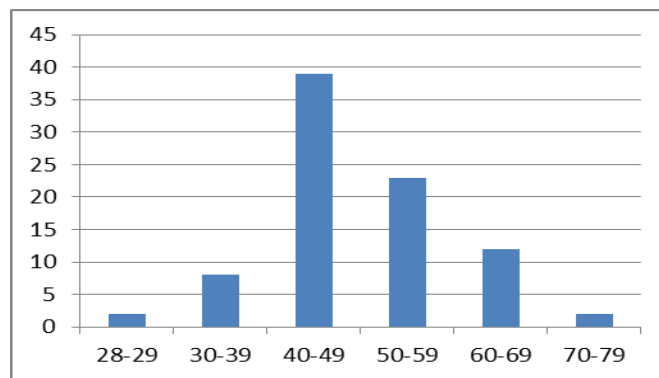
Tanulságos és kedvező tendenciát mutat a 3. ábra: kerek évszázados történetünk során hány akadémikus működött évente egyetemünkön. Itt természetesen figyelembe kell venni, hogy az MTA taglétszáma szinte folyamatosan nőtt: pl. fél évszázaddal ezelőtt alig fele volt a mainak.

3. ábra Akadémikusok számának változása az egyetem százegy éve alatt

Az Akadémia egészére is megállapítható, hogy fennállásának nagyobbik első felében sokkal gyakrabban lettek tagok fiatal tudósok, mint az utóbbi fél évszázadban. Nálunk a sort Rényi Alfréd (28), Darkó Jenő (28) vezetik, majd Pápay József (35), Bognár Rezső (35) és Budó Ágoston (36) következnek. A huszonöt

legfiatalabb új tag között csak öten vannak „maiak” (Nagy László 41, Csikai Gyula, Pálinkás József 43, Beck Mihály 44, Kertész András 45). A sor másik végén huszonöt akadémikus között viszont háromszor annyian, tizenöten vannak maiak. Összetett okai vannak annak, hogy voltak, akik igen idősen (a szerző szubjektív véleménye, hogy méltánytalanul későn) lettek tagok: Gyires Béla 78, Gunda Béla 79 éves korában. De az akadémikus választás közismerten sok – objektív és szubjektív – tényezővel jár. A 79 akadémikusunkra ezt a koreloszlást a 4. ábra mutatja.

4. ábra. Új akadémikusok koruk szerint.

Az ábra olvasata első közelítésben: legkiválóbb tudósaink döntő többsége kiemelkedő eredményeit negyvenes éveire/éveiben éri el, és ezt – taggá választásával – az Akadémia is elismeri. De mindkét irányban vannak természetes kivételek is.

A legegyszerűbb „statisztika”: 79 akadémikusunk között E. Kövér Katalin az egyetlen nő.

Végül egy kis összeállítás nagyobb egyetemeink **mai** akadémikusainak számáról:

Egyetem	összes akadémikus	levelező tag	rendes tag	70 év alatt	70 év fölött
ELTE – Budapest	71	17	54	27	44
BME – Budapest	39	5	34	17	22
DE – Debrecen	26	5	21	13	13
SZTE – Szeged	20	2	18	13	7
SE – Semmelweis	16	5	11	8	8
PTE – Pécs	15	3	12	8	7
BCE – Corvinus	12	1	11	1	11
ME – Miskolc	7	0	7	1	6
SZIE – Gödöllő	7	1	6	4	3
NyME – Sopron	5	2	3	2	3

Ez természetesen nem hivatalos verseny tárgya, de jó érzés látni, hogy a Debreceni Egyetem e téren is ott van a legjobbak között.

Zárszó

Ez a kis áttekintés – néhány szempont szerint rendezett adataival – nem kíván sem személyekről, sem intézmény(rész)ekről értékelést megfogalmazni vagy rangsorolást adni. Mindössze arra vállalkozott, hogy együttesen megjelenítse azokat, akik elsősorban a maguk tehetségével és eredményeivel, de legtöbb esetben munkatársaikkal, debreceni egyetemi háttérrel elérték a hazai tudományos életben meghatározó elismerést jelentő akadémiai tagságot. Ez az egyetem számára is elismerés és bizonyára ebben a formában is nyilvánosságot érdemel.

Sélei Nóra

Professzornők a debreceni egyetemen¹

Távolinak tűnik már az az idő, amikor kékharisnyának gúnyolták azokat a nőket, akik az intellektuális gondolkodás, a tudomány, az irodalom, a filozófia iránt is érdeklődtek, mi több, bele is tudtak szólni az efféle társalgásba, hiszen napjainkban már természetesnek hat, hogy az egyetemeken a hallgatók legalább fele nő, és az is egyre elfogadottabb, hogy az egyetemi oktatók között is egyre növekszik a nők száma. Nem régóta van azonban ez így: saját hallgatókoromból tisztán fel tudom idézni, hogy a két szakomon (magyar és angol) hány női oktató volt: összesen négy, közülük egy óraadó (fő állásban könyvtáros); a három főállású oktató közül ketten az én egyetemi éveim alatt kerültek állásba tanársegédként, azaz emlékeim szerint tanulmányaim megkezdésekor csak egy főállású női oktató volt, ő adjunktusként dolgozott. Ez nyilván nagyon szűk keresztmetszetű „statisztika” abból az időszakból, sőt, talán inkább szubjektív tapasztalat, azonban jó okom van feltételezni, hogy hasonló arányban voltak jelen a női és férfi oktatók abban az időszakban a mostani DE-t alkotó egyetemeken. Ha elsőéves egyetemistaként körbejártam volna az akkori – most a Debreceni Egyetemhez tartozó – különálló egyetemeket, a Kossuth Lajos Tudományegyetemet (KLTE), a Debreceni Orvostudományi Egyetemet (DOTE) és a Debreceni Agrártudományi Egyetemet (DATE), összesen három professzornővel találkozhattam volna: Ladányi Józsaival és Balogh Évával a DOTE-n és Székyné Fux Vilmával a KLTE Természettudományi Karán. Márpedig nem östörténetről beszélünk, hiszen 1979-ben kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat.

Mint azt a mindennapi tapasztalat, de a statisztikák is mutatják, ilyen szempontból sokat változott a Debreceni Egyetem az elmúlt évtizedekben. Egy, a DE

¹ Köszönöm Bazsa Györgynek, hogy felkért ennek a cikknek a megírására. Szintén köszönöm kitaró türelmét, amellyel a cikk elkészültét követte. És még hálásabban köszönöm mindazt a statisztikai adatot, amelyet rendelkezésemre bocsátott az íráshoz.

Esélyegyenlőségi Tervében² található, a 2013. november 27-i állapotot tükröző táblázat részadatait összeadva azt látjuk, hogy az 1378 egyetemi és főiskolai oktató közül 529 nő, ami 38%-os arány. Ennek alapján akár azt is mondhatjuk, hogy a Debreceni Egyetemen megvan az a bizonyos, a szociológusok által a kritikus tömeghez szükségesnek tartott egyharmad, amely képes arra, hogy egy társadalmi intézménynek megváltoztassa a szerkezetét vagy az arról való gondolkodást – ez esetben azt, hogy a tudományos-kutatói-oktatói pálya, azon belül pedig a professzori beosztás mennyiben van a férfiakra és/vagy a nőkre szabva.³ Vannak azonban fenntartásaim, hogy a 38%-nyi női oktató valóban kritikus tömeget jelent-e ebből a szempontból.

Szeretjük azt gondolni, hogy az egyetemi-kutatói pálya egyértelműen érték-elvű, ahol nem számít az, hogy nő vagy férfi ért el bizonyos eredményeket. Viszont – mivel a tudományosság évszázadokon keresztül a férfiak privilégiuma volt (sokáig a tanulás is, nemcsak az oktatás) –, mint pszichológiai kutatások is megerősítik, még mindig a férfiaknak lejt a pálya. A Yale Egyetemen végzett kutatás szerint például egy pályázati bizottságban dolgozó egyetemi oktatók – férfiak és nők egyaránt – következetesen felülértékelték azokat a pályázatokat, amelyeken férfinév szerepelt, azokhoz képest, amelyeken női név volt található. Mint a kutatók megállapítják – és ezzel csak egyetérteni tudok –, nem tudatos nőgyűlöletről van szó, valószínűleg még csak nem is tudatos diszkriminációról,⁴ hanem a nőktől elvárt társadalmi szerepekről alkotott sztereotípiák hatásáról,⁴ azaz a kulturális tudattalan működéséről, amelyet befolyásolnak szocializációnk rejtett tantervei. Ebből a szempontból azonban már talán kevésbé lehet annyira egyértelműen kijelenteni, hogy a tudományos pálya és előmenetel kizárólag a meritokrácia elvein alapul. Ezért érdemes alaposabban végiggondolni azt a kérdést, hogy milyen helyzetben vannak az egyetemi környezetben (konkrétan a Debreceni Egyetemen) a nők, milyen modellek állnak előttük nyitva, milyen rejtett tanterveket tanulnak/ tanulunk meg ők/mi magu(n)k is minden bizonnyal oktatóként, kutatóként, és azok mennyire készítik/készítenek fel őket/bennünket arra, hogy a férfiakhoz hasonló pályáíveket képzeljenek/képzeljünk el magu(n)knak, és főleg, hogy járják/járjuk is be azt.

² Letölthető: <http://www.unideb.hu/portal/hu/node/47>; az Esélyegyenlőségi tervet a 2014. január. 1. és 2016. december 31. közötti hároméves időszakra fogalmazta meg az Esélyegyenlőségi Bizottság.

³ Jelen írásban nem kívánom körbejárni, hogy mit jelent szimbolikusan a professzori státus egy egyetem számára: ebben a tekintetben egyetértőleg és kimondatlanul is támaszkodom a Bazsa György cikkében leírtakra: Bazsa György: Professzori kinevezések metszetei a Debreceni Egyetem(ek)en. *Debreceni Szemle* 2014.3: 254–264. A professzornők helyzetének specifikumait tehát ebben a gondolati keretben fogom elemezni.

⁴ Forrás: http://mno.hu/magyar_nemzet_magazin/gyerekcipo-1302082

Nagyon fontos ugyanis – és nemcsak egyéni karrierambíciók miatt –, hogy nemtől függetlenül mindenki kihozhassa magából a lehetőségeket – nevezzük azokat tehetségnek, vagy tulajdonítsuk kitartásnak, akaraterőnek. Bazsa György vázoló írásában egy helyzetet, majd tesz fel egy kérdést: „Volt néhány példa arra, hogy kellő szenátusi támogatás híján nagydoktor kollégánkat egyetemi tanári kinevezés nélkül nyugdíjaztak. Felmerül itt is a kérdés: ilyen gazdagok (és igazságosak) vagyunk?” (Bazsa 2014: 257). Mutatis mutandis: olyan gazdagok vagyunk-e, hogy megengedhetjük magunknak, hogy a jelenlegi felsőoktatásban tanulók több mint felét kitevő nők szellemi potenciálját kihasználatlanul hagyjuk, amikor arról van szó, hogy tudományos pályára – vagy azon előre – lépnek? A statisztikai adatok ugyanis – kerekén 120 évvel azt követően, hogy 1895. november 18-án elfogadták a Wlassics Gyula nevével fémjelzett törvényt: „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1895. évi 65.719. sz., a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában”⁵ – még 2015-ben is azt mutatják, hogy annak kell örülni: megindult valamiféle fejlődés, *kezd zárulni* a nők és a férfiak között a karrierolló. Erről számolt be Csépe Valéria, az MTA volt főtítkárhelyettese, akadémikus, aki a nők kutatásban és innovációban elfoglalt helyét vizsgáló Helsinki Csoport (*The Helsinki Group on Gender in Research and Innovation*) szakértői fórumának „első számú magyar delegáltja” is.⁶ A Csoport jelentése szerint a tudományos intézetekben „négy év alatt csaknem megduplázódott Magyarországon a vezető pozícióban lévő nők aránya, azaz a 2010-es 9 százalék 2014-re 17 százalékra emelkedett. Az uniós átlagnál gyorsabban nő hazánkban az esélyegyenlőségi tervet alkalmazó kutatási intézmények száma, a nők aránya pedig a férfiakét meghaladóan emelkedik a PhD-fokozatot szerzett kutatók körében is.” Csépe Valéria azt is hozzátette, hogy „ez utóbbi folyamatosan javuló statisztikai mutatóban minden bizonnyal része lehet annak az esélyte-

⁵ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy összesen három kart nyitottak meg a nők előtt ekkor, és azt is feltételekhez kötötték, például a közoktatási miniszter engedélyéhez, illetve 1905 után bevezették, hogy csak jeles érettségivel lehetnek nők rendes hallgatók, miközben a férfiak esetében elég volt maga az érettségi ténye is. Forrás: Müller Ildikó: Vélemények a nők felsőfokú képzéséről a dualizmus korában. In: Gyáni Gábor, Nagy Beáta, szerk.: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Artemisz Könyvek (sorozatszerk.: Séllei Nóra). Debrecen, Csokonai, 2006. p. 224.

A nők jogi karra való beengedéséről az első világháború idején folyt nagyon érdekes vita Debrecenben, az akkor induló folyóirat, az *Egyetem* 1916. (I. évf.) 5-6-os, majd az 1916 (II.évf.) 3., aztán az 1917. (II. évf.) 4-5. számában.

⁶ Az eredményekről szinte szó szerint ugyanaz található ezen a két oldalon:

http://mta.hu/mta_hirei/zarul-a-karrierollo-emelkedik-a-phd-fokozatot-szerzo-es-a-vezeto-beosztasu-kutatonok-aranya-136672/ és <http://www.ng.hu/Tudomany/2015/08/03/Nok-a-tudomanyban>

remtő keretprogramnak is, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia indított 2009-ben. A program lényege, hogy az életkorhoz vagy a tudományos fokozat megszerzésének időpontjához kötött pályázatoknál a tíz éven aluli gyermekeket nevelő kutatóknak esetében gyermekenként két évvel kitolódik a korhatár. Ezt megelőzően a családos kutatóknak sokszor elvesztették az eredményes pályázás lehetőségét.

Semmiképp sem akarom lebecsülni ezeket az eredményeket és intézkedéseket, hiszen az utóbbiakkal a legteljesebben egyetértek, az pedig kiváló, hogy négy év alatt közel megkétszereződött a tudományos életben a vezető pozíciót betöltő nők aránya, mégis hozzáteszem, hogy a 2014-es 17%-kal a Helsinkii Csoport által vizsgált 29 európai ország között a 19. helyet foglaljuk el, lemaradva olyan régióknbeli országok mögött is, mint Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Bulgária.⁷ A 17% azonban nemcsak más országokhoz képest elgondolkodtató: 17% ugyanis még mindig csak egyharmada az 50%-nak, márpedig a PhD-fokozattal rendelkezők fele nő. És hasonlóan aránytalan adatokkal találkozunk akkor is, ha nem a vezetői pozíciót vizsgáljuk, hanem az egyetemi oktatói hierarchia lépcsőfokait. Ilyen szempontból a professzornők aránya és helyzete valószínűleg csak a jéghegy csúcsa: ők azok, akik talán a legjobban láthatók, és egyúttal afféle lakmuspapírként talán láthatóvá teszik azt is, ami a felszín alatt van. A Debreceni Egyetemre kinevezett professzornők számának, a velük kapcsolatos adatoknak az elemzésével arra keresem a választ, hogy miképp pozicionálódnak a nők az egyetemi hierarchiában, vajon mik lehetnek a férfiakhoz képest aszimmetrikus elhelyezkedés okai, és azok figyelembe vételével talán lehet egy kicsit tudatosítani azt is, hogy sokszor jelentéktelennek tűnő gesztusok is azon rejtett tanterv részeivé válhatnak, mely a tudományt mint bourdieui értelemben vett mezőt jellemzi.

A Debreceni Egyetem kiemelt helyet foglal el a professzornők magyarországi történetének szempontjából, azzal büszkélkedhet ugyanis, hogy Magyarországon az első női magántanár éppen a jogelőd Tisza István Tudományegyetemen dolgozott. Ő Vendl Mária, mineralógus, és az Ásvány–Földtani Intézetben tanított 1930 és 1938 között, amikor is a saját kérésére nyugdíjazták.⁸ Tudomásom szerint azonban őt követően évtizedekig nem volt professzornő, és persze azt is hozzá kell tenni, hogy Vendl Mária „csak” az akkor igen cizellált professzori hierarchia „alján” helyezkedett el magántanárként, azaz óraadó volt. Az 1960-as évek elejétől kezdve azonban, ha még oly lassan is, elkezdődik a főállású pro-

⁷ Forrás: http://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/she_figures_2015-leaflet-web.pdf#view=fit&pagemode=none

⁸ Balogh Margit, Palasik Mária, szerk.: *Nők a magyar tudományban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2010. p. 716. Megjegyzés: az itt szereplő 1931-es adat minden bizonyára téves, mindenütt másutt 1930-at írnak.

fesszornók kinevezése, ahogy azt a következő táblázat tartalmazza (kinevezésük sorrendjében):

Név	tudományág	kinevezés éve
<i>Ladányi Józsa (†1985)</i>	sebészet	1962
<i>Székyné Fux Vilma (†2006)</i>	geológia	1974
<i>Balogh Éva (†1986)</i>	bőrgyógyászat	1978
Tamássy Lajosné	fizika	1982
<i>Zajác Magdolna (†2013)</i>	szemészet	1982
<i>Vértés Edit (†2002)</i>	nyelvészet	1984
<i>L. Nagy Zsuzsa (†2010)</i>	történelem	1987
Uray Éva	aneszteziológia	1989
Gergely Judith	gyógyszertan	1990
Horkay Irén	bőrgyógyászat	1992
Oláh Éva	gyermekgyógyászat	1992
Ádány Róza	népegészségügy	1993
Hegedűs Katalin	neurológia	1993
Kávai Mária	immunológia	1993
Matesz Klára	anatómia	1996
Farkas Etelka	kémia	1999
Novákné Rózsa Erzsébet	filozófia	2000
Rajnavölgyi Éva	immunológia	2000
Nagy Ágnes	fizika	2001
<i>Halász Katalin (†2003)</i>	irodalom	2002
Márton Ildikó	fogorvostudomány	2002
Zeher Margit	belgyógyászat	2002
Szondy Zsuzsa	biokémia	2003
Vibók Ágnes	fizika	2003
Agyagási Klára	nyelvészet	2004
Balázs Margit	népegészségügy	2005
Mikó Irén	sebészeti műtéttan	2005
Bodolay Edit	belgyógyászat	2007
E. Kövér Katalin	kémia	2008
Remenyik Éva	bőrgyógyászat	2008
Kapás Judit	közgazdaságtan	2009
Dankó Katalin	belgyógyászat	2010

Papp Klára	történelem	2011
Pusztai Gabriella	pedagógia	2012
Szegedi Andrea	bőrgyógyászat	2012
Szilasi Mária	tüdőgyógyászat	2012
Nagy Noémi	kémia	2013
Séllei Nóra	irodalom	2013
Korponay Szabó Ilma	gyermekgyógyászat	2014
Tegyey Gabriella	irodalom	2014
Borbás Anikó	gyógyszerészi kémia	2015
Szűcs Gabriella	reumatológia	2015

Mint látható, a sort Ladányi Józsa (sebész) nyitotta 1962-ben, több mint két évtizeddel később, 1974-ben a Vendl Mária nyomdokain is járó Székyné Fux Vilma (geológus) következett, majd 1978-ban Balogh Éva (bőrgyógyász): ők azok hárman, akiket – hogy visszatérjek szubjektív nézőpontomhoz – elsőéves egyetemistaként professzori beosztásban láthattam volna. A nyolcvanas évek elejétől viszont egyértelművé vált, hogy a professzornókkal is számolni kell, hiszen egyre ritkább volt az olyan év, amikor *ne* neveztek volna ki valakit:

Korcsoport	BTK	TTK	OK-ok	KTK	Össz
1961-1965	-	-	1	-	1
1966-1970	-	-	-	-	-
1971-1975	-	1	-	-	1
1976-1980	-	-	1	-	1
1981-1985	1	1	1	-	3
1986-1990	1	-	2	-	3
1991-1995	-	-	5	-	5
1996-2000	1	1	2	-	4
2001-2005	2	2	5	-	9
2006-2010	-	1	3	1	5
210-2015	4	2	4	-	10
Összesen	9	8	24	1	42

Eszerint a Debreceni Egyetem történetében eddig összesen 42 főállású professzornő kapott kinevezést. Sajnos közülük heten már nem élnek, de én a továbbiakban is ezzel a 42 fővel fogok számolni, mert úgy gondolom, hogy a pro-

fesszornők aránylag kis száma, illetve kinevezésük viszonylag kis időintervalluma miatt jobb, ha nem a 35, hanem a 42 fő adataival dolgozom.

Mit mutatnak a számok? Csépe Valériához hasonlóan örömmel lehet nyugtázni, hogy az idő haladtával, ha nem is teljesen lineárisan emelkednek a számok, de tendenciaként megállapítható a női professzorok számának fokozatos emelkedése. Ez a grafikon plasztikusan mutatja a növekedés mértékét:

Míg az első kinevezést (1962) követő körülbelül negyven év alatt, azaz az ezredfordulóig összesen 18 nőt neveztek ki professzornak (és még ezen belül is van egy markáns cezúra: a rendszerváltás éve, 1990, hiszen a múlt század utolsó egy évtizedében éppen annyi professzornőt neveztek ki, mint ahányat az azt megelőző harminc évben összesen), az ezredforduló óta eltelt tizenöt év alatt többet: 24-et (azaz, míg 1960 és 2000 között egy évre átlagban 0,45 kinevezés jut, 2001 és 2015 között 1,6, azaz majdnem négyszeres a növekedés). 2013 óta pedig már van egy női akadémikus is a Debreceni Egyetemen, E. Kövér Katalin kémikus személyében (aki a díj alapításának évében, 2013-ban az „Év női kutatója” címet is megkapta az egyetemen).⁹

⁹ A díszdoktorok (professor honoris causa) nem tartoznak ugyan szoros értelemben véve egy egyetem professzori karához, de mivel igen nagy megtiszteltetést jelent a cím, talán annak is jelzésértéke van, hogy a díszdoktorok között milyen arányban találhatók nők. A négy magyarországi tudományegyetem 1594 díszdoktora között 27 nő van (2%), ami kisebb arány, mint a Nobel-díjasok esetében (44/817, azaz 5,4%). Másutt nem nagyságrendileg ugyan, de némileg jobb az arány: például „[a] Bécsi Egyetem

Itt kell megjegyezni azonban, hogy a debreceni egyetemnek vannak olyan „egyetemi” karai (bár ez ma már nem jogi kategória), amelyeken eddig nem került sor professzornő kinevezésére. Ilyen az Állam- és Jogtudományi kar (ÁJK), az Informatikai Kar (IK), a Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és a Környezetgazdálkodási Kar (MÉK) és a Gazdaságtudományi Kar (GTK). Ez azt jelenti, hogy az ezeken a karokon 2015-ben dolgozó 36 professzor között egy nő sincs, és az ezekre a karokra eddig kinevezett összesen 65 professzor között soha nem is volt. [A GTK-n jelenleg van egy professzornő, de ő még a közelmúltban önállóságát elvesztő Közgazdaságtudományi Karon (KTK) kapott kinevezést.]

A kinevezések fenti számai már önmagukban is sokatmondóak, azonban érdemes mögéjük is nézni, annál is inkább, mert sokan még mindig fenntartásokkal viseltetnek a nők tudományos előmenetele iránt, és megkérdőjelezik a mögötte álló teljesítményt. A professzori előléptetésnek nem feltétele az akadémiai doktori fokozat (DSc), de a professzori habitus mércéje mégiscsak a DSc megléte vagy az azzal egyenértékű életmű.¹⁰ Ha ezt tekintjük mércének, akkor meg lehet állapítani, hogy a professzornők nem maradnak el a DE összprofesszori karának átlagától. A DE 42 professzornője közül ugyanis 33-nak (78,5%) van akadémiai doktori fokozata, az 1990 után kinevezett 33 professzornő közül pedig 29-nek (88%). Karokra lebontva némi eltérés mutatkozik az adatokban:

Karok	BTK	TTK	OK-ok	KTK	Összesen
DSc/kinevezés	9/9	7/8	17/24	0/1	33/42
DSc %	100%	87,5%	71%	0%	78,5%

Ezek az adatok többé-kevésbé szintén megfelelnek az összprofesszori kari adatoknak: az átlaggal gyakorlatilag azonos (össz: 79%; nők: 78,5). A BTK-n a DSc-vel rendelkező professzornők aránya jelentősen meghaladja az átlagot

1900 óta 226 (évi átlagban két) díszdoktorot avatott (köztük 12, kb. 5% nő)” (v.ö.: Bazsa György: Tudományegyetemeink díszdoktorai. *Debreceni Szemle*. 2015. 2: 148–166. Hivatkozott oldalak: 159, 160.) A Debreceni Egyetem 275 díszdoktora között 6 nő van (2,2%); a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen és jogelődjén összesen 60 díszdoktori címet adományoztak; közöttük egy nő van: Szabó Magda (1,7%).

¹⁰ „A hazai tudományosságban fontos értékmérő a *Magyar Tudományos Akadémia doktora* cím (korábban a *tudomány doktora* fokozat) – röviden DSc vagy »nagydoktor« –, mivel azt országosan egységesen tervezett értékrend és eljárás alapján lehet elnyerni az MTA keretei között. Formálisan vagy jogszabályilag ugyan nincs kapcsolat a professzori kinevezés és a DSc cím között, de elég általános hagyomány és gyakorlat, hogy egyrészt igényes intézményeinkben az egyetemi tanári előlépés feltétele a DSc, másrészt a megszerzett DSc cím prejudikál a professzori címre.” (Bazsa 2014: 261)

(91%/100%), míg a TTK-n egyetlen DSc nélkül (elég korai időszakban) kinevezett professzornő csökkenti a nők átlagát, és a TTK-s professzornők kis számához (8) viszonyítva ez az egy „hiány” nagy különbséget jelent: 12,5%-ot (kari átlag: 99%, a nőké: 87,5%). Mi több, a jelek szerint nemcsak a nők között, hanem az egész karon ez az egyetlen DSc nélküli kinevezés: a TTK 66 professzorából 65-nek van DSc-je.¹²

Az orvoskarokra vonatkozó adatokat az említett statisztika elméleti intézetekre és klinikumra osztotta. A nőknél ezt nem tettem meg, így az összehasonlíthatóság kedvéért összevonom az erre vonatkozó adatokat: az orvoskarokhoz tartozó 129 professzor közül 99 rendelkezik DSc-vel, azaz 77%, amihez képest a nők 71%-a valamivel alacsonyabb. Hozzá kell azonban tenni, hogy a DSc nélküli kinevezések nagyobb része aránylag korai időszakra esik. (A KTK egyetlen adata statisztikailag nem mérvadó, azzal nem foglalkozom.)

Az is fontos mérőszám – ha már összefüggést tételezünk fel a DSc és az előléptetés esélye között –, hogy mennyire korrelál a kettő a nők esetében. A professzornőknél 22 esetben 0, 1 vagy 2 év telt el a fokozatszerzés és a kinevezés között; egy esetben kinevezés 2 évvel megelőzte a fokozatszerzést (de az utóbbi feltételezhetően már folyamatban volt); 21 esetben a fokozatszerzés vagy ugyanabban az évben történt, mint a kinevezés, vagy pedig megelőzte 1-2 évvel. A DSc megszerzése és a professzori kinevezés között 10 esetben van két évnél nagyobb időkülönbség. Ezen esetek 40 százaléka az aránylag korai időszakra, az 1970-es, 80-as évekre esik; 10%-uk a 90-es évek második felére; 50%-uk viszont a 2000-es évekre. Nézzük az adatokat (évkülönbség; DSc/kinevezés éve; kar):

- 10 év (1977/1987; BTK)
- 8 év (1976/1984: BTK; 1982/1990: OK)
- 6 év (2002/2008; TTK)
- 4 év (1970/1974; 2009/2013: TTK)
- 3 év (1996/1999, 2004/2007 2007/2010, 2009/2012: mind: OK).

Az akadémiai doktori fokozattal rendelkező professzornők között arra is van egy példa, hogy valaki később szerezte meg a fokozatot, mint ahogy kinevezték (DSc: 2004, kinevezés: 1996), ami igen nagy lelkierőre vall.

További mutató lehet, hogy mely időszakban hány évesen kapták meg professzori kinevezésüket a nők:

Időszak	Létszám	Átlagéletkor
1961–1975	2	61
1976–1985	4	54,5
1986–1995	8	53,4
1996–2005	13	50
2006–2015	15	53,7

Míg a legkorábbi időszakban sokkal idősebb korban léptették elő professzorrá a nőket, a nyolcvanas évek óta – egy kis fluktuációval – gyakorlatilag stagnál a kinevezettek átlagos életkora, és nincs is nagy eltérés a férfiak kinevezési átlag-életkorához képest. Még inkább finomítja a képet azonban, ha karokra (tudományterületekre) lebontva is megnézzük, hogy hány évesen nevezték ki a professzornőket:

	BTK	TTK	OK-ok	KTK	Összesen
41–45	–	1	4	–	5
46–50	–	2	7	1	10
51–55	3	3	6	–	12
56–60	5	2	4	–	11
61–65	1	–	3	–	4
Kinevezési átlag-életkor (elhunytak nélkül):	55	50,5	52	47	52,1
Kinevezési átlag-életkor (elhunytakkal együtt):	56,7	51,5	52,3	–	53

Bár a táblázaton belül jelentős eltérések vannak aközött, hogy az egyes tudományterületeken hány éves korban lettek a nők professzorok (a TTK és a BTK korátalaga között 5 év eltérés van, míg az OK a kettő között helyezkedik el), a nők adatai – mint látni fogjuk – tudományterülettől függetlenül érdekes párhuzamokat mutatnak, és egyúttal eltérnek az összp professzori adatoktól. A fenti adatokat az összeset mutató grafikonnal (Bazsa 2014: 260) összevetve azt látjuk, hogy a BTK-n a legkisebb az eltérés az átlaghoz képest, hiszen a BTK-n 51–60 éves korban volt eddig a legtöbb kinevezés, nemtől függetlenül (az 51–55 éves kor közötti időszakban 13, 56–60 között: 14), tehát abban az időszakban, amikor a nők esetében is. A nők és az összes professzor kinevezéskori átlagéletkora között ugyanakkor a BTK-n 3 év különbség van. Ez a különbség annak tulajdonítható, hogy míg a BTK-n – ezek szerint – a férfiak között 35–50 éves kor között is nevezték ki 13 professzort, addig erre a nők között nem volt példa: a két legkorábban professzornak kinevezett bölcsész nő 52 éves volt az előléptéskor; legkésőbb pedig 65 évesen nevezték ki nőt a BTK-n. Igaz, a BTK-n a nők között 65 év feletti kinevezésre sem volt még példa (a férfiaknál 1).

A TTK-n a nők esetében a kinevezéskori életkor 41 és 58 év közé esik, ami nagyjából megfelel a TTK-s kinevezések átlagának, hiszen a 35–40 év közé eső eddigi 5, és a 61–65 közé eső 6 kinevezéstől eltekintve az összes többi (55) kinevezés is ebbe az időintervallumba esik. A különbség hasonló a BTK-éhoz: a

jelek szerint férfiakat korábban és később is kineveznek, mint ahogy az orvostudományi karokon is: bár a teljes professzori kart tekintve 35 és 65 éves kor közé esnek a kinevezések, a nők esetében 41 és 65 éves kor közé, hozzátevé, a kinevezések zöme mind összátlagban, mind a nőkre vonatkoztatva 46 és 55 éves kor közé esik. Míg azonban összátlagban az orvostudományi karokon a kinevezéskori életkor 49,4 év, a nőknél 52,3 év, azaz – bár ugyanabban az évtizedes intervallumban nevezik ki őket –, mégis van három évnyi eltérés. Ez a TTK-n összesen egy év (50,3; 51,2; de ha a nők között az elhunytakat nem tekintjük, akkor nincs is különbség: 50,5), míg a BTK-n szintén valamivel több mint három év (53,5; 56,7).

Összességében tehát részben azt figyelhetjük meg, hogy a nők esetében egy kissé későbbre tolódik az az életkor, amikor kinevezik őket, részben pedig kisebb az életkori szórása a kinevezéseknek (azaz ahogy a férfiak esetében a nőknél korábban is, de később is előfordulnak professzori kinevezések), aminek sokféle oka lehet. Annak, hogy a jelek szerint a férfiaknak nagyobb lehetőségük van a korai „kiugrásra”, mindenképpen része lehet akár az, hogy a férfiak helye másképp alakulhat egy szervezeti egységen belül, akár az, hogy esetleg gyerekvállalás miatt a nőknek más a pályáívíük.¹¹ A nők kései professzori kinevezésének hiánya is több mindennel összefügghet: sokáig eltért a nők és a férfiak nyugdíjkorhatára, ami torzította azt a perspektívát, hogy ki előtt milyen hosszú pálya áll, de az is lehet, hogy egyéb típusú „fénytörés” miatt az aránylag idősebb férfiakban még nagyobb lehetőséget láttak azok, akik előléptetésre javasolták őket (míg másokban viszont a későbbi „befutást” esetleg lemaradásként, megtorpanásként értelmezték). Arra a kérdésre viszont, hogy van-e megfelelés ilyen szempontból a nemek között, csakis kellő számú egyedi eset részletes vizsgálata alapján lehetne válaszolni.

Ugyanakkor viszont elgondolkodtató, hogy vajon a már említett szocializációs normák, a kulturális tudattalan mennyiben befolyásolják azt, hogy ki és milyen nemű az, akiről feltételezzük, hogy elért, vagy el tud érní szakmája csúcsára. Hiszen míg az idősebb férfi kulturálisan a bölcsességet, a tudást és a tekintélyt sugallja, addig az idősebb nő képzetéhez nem kapcsolódnak ilyen asszociációk. Márpedig a professzor képének alapvető eleme a bölcsesség, a tudás és a tekintély. Ahogy Gát Anna fogalmaz: „az autoritást a fehér, középkorú férfi rep-

¹¹ Ugyanakkor a professzornők – még most nem teljes – gyerekvállalási adatait nézve azt látjuk, és ezt többen szóban is megerősítették, hogy sokak számára elég könnyen összeegyeztethető volt a szakma és a család: hármuknak három gyermeke is van, és nagyon sok mindekinek van vagy két, vagy egy gyermeke. Ezt a megjegyzést természetesen annak tudatában teszem, hogy a gyermekvállalás mint specifikus női „probléma” eleve abból ered, hogy kultúránk hajlamos adottnak venni az anya elsődleges gondozói szerepét: férfi kollégáktól viszonylag ritkán szokták megkérdezni gyermekeik számát és azt is, hogy miképp egyeztetik össze a családot és a karriert.

rezentálja – őket látjuk a politikában, cégek élén, egyetemek élén. Egész egyszerűen a »fehér, ősz hajú bácsitól« fogadunk el utasításokat». Tisza Kata, a kor szerinti diszkrimináció, az „ageism” jelenségével foglalkozó kutató pedig hozzáteszi: „Azon felül, hogy a nők véleménye kevésbé számít [...], az idős nőké még inkább nem, míg a férfiak idős korukban lesznek követendő szellemi példák.”¹²

Ha ebből a perspektívából nézzük, akkor talán nem is meglepő, hogy a nők számára a professzori kinevezés szinte felér a híres-hírheft szociológiai fogalomnak, az üvegplafonnak az áttörésével,¹³ hiszen a professzori beosztás az oktatói hierarchia legfelső szintje, amely elvileg ugyanúgy csak egy újabb lépcsőfok, mint például az adjunktusi, valójában azonban elérése előtt ott lebeg a fellépni készülő nő feje felett egy üvegplafon, amely láthatatlan ugyan, de annál keményebb és annál komolyabb sérüléseket tud alkalmasint okozni. Az üvegplafonjelenségnek kulturális és pszichikai (avagy pszichoszociális) összetevői is vannak, amelyek együttesen jóformán megakadályozzák, de legalábbis megnehezítik ennek az utolsó lépcsőnek a megtételét. Ez nem jelenti azt, hogy az egyes oktatók ne érzékelnének hasonló akadályokat maguk előtt az „alsóbb” szinteken is az előléptetésekkor, azonban a vertikális hierarchia miatt az üvegplafon minden bizonnyal a professzori előléptetések során játssza a legfontosabb – de természeténél fogva többnyire láthatatlan – szerepet.

Mit is jelent ez a további statisztikákban, most már összehasonlítva a női és férfi professzori kinevezések arányát? Bazsa György összesen 305 professzorról számol, akik közül 2014-ben 162 dolgozott aktívan – a 2015-ös kinevezésekkel ezek a számok 311-re, illetve 168-ra nőttek. A 42 professzornő a 311 főnyi összp professzorszámnak a 13,5%-át teszi ki; ha pedig csak az aktívakat vesszük figyelembe, akkor a nők létszáma 30-ra csökken (heten elhunytak, öten nyugdíjasok), ami a 168-nak 17,8%-a. Kétségtelenül javuló tendenciát mutat ez is, azonban mielőtt azt gondoljuk, hogy ez az arány korlátlanul nőhet (vagy legalábbis mindaddig, amíg el nem éri a női oktatók arányát, az írásom elején említett 38%-ot), érdemes megnézni az elmúlt évek statisztikáit arról, hogy milyen arányban kaptak nők és férfiak MAB-támogatást professzori előléptetésükhöz¹⁴:

¹² Forrás: [http://hvg.hu/plazs/20150910 Mindenkinek meg kellene halnia ha elmúlt](http://hvg.hu/plazs/20150910_Mindenkinek_meg_kellene_halnia_ha_elmult))

¹³ Ennek relevanciájáról a tudomány területén lásd a következő összefoglalót: <http://nol.hu/tud-tech/az-uevegplafon-attorese-1532885>

¹⁴ Tisztában vagyok vele, hogy a MAB-támogatás nem azonos a köztársasági elnöki kinevezéssel, azonban csupán minimális, statisztikailag inszignifikáns eltérést feltételezlek a MAB-döntések és a kinevezések között. A Debreceni Egyetemre kinevezett professzornők esetében például nincs eltérés az adott időszakban.

	Országosan			A Debreceni Egyetemen		
	Összes	Ebből a nők száma	A nők aránya (kerekítve, %)	Összes	Ebből a nők száma	A nők aránya (kerekítve, %)
2010	104	15	14	9	1	11
2011	97	24	25	10	1	10
2012	93	16	17	9	3	33
2013	80	18	23	8	2	25
2014	111	29	26	10	2 ¹⁵	20
2015	93	23	25	6	2	33
Összes	578	125	22	52	11	21

Ezek az adatok azt mutatják, hogy – bár a hat év átlagában mind országos, mind debreceni viszonylatban körülbelül húsz százalék a kinevezett professzornők aránya –, napjainkra némi arányeltolódás következett be a vizsgált időszak elejéhez képest: országosan az első három évben a női kinevezettek átlagszázaléka 18,7%, míg a második három évben 24,7%. A debreceni kinevezésszám nagyon alacsony: akár eggyel több kinevezett is megnövelheti több mint 10%-kal is a nők arányát, tehát az olykor kiugró 33%-ot fenntartásokkal kell kezelni. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az első két év 10%-hoz közeli arányához képest a 3–6. évben 20–33%-ra „ugrott” a nők aránya. A kérdés az, hogy egy ilyen arány mire elég, mennyi idő alatt és mennyivel tudja növelni a professzornők arányát akár országosan, akár a Debreceni Egyetemen. Ez az új kinevezési arány ugyanis meghaladja bár a fent jelzett 17,8%-os arányt, azaz tud rajta „javítani”, ha megmarad ez a tendencia, de csak minimálisan: az is évekbe telhet, amíg eléri a 20%-ot, azaz az egyötödöt. És ez még mindig nagyon kevés.

Hogy mihez képest kevés? A Debreceni Egyetemen – és feltételezem: a teljes magyar felsőoktatásban – dolgozó oktató-kutatónők arányához képest. 2015-ös adatok hiányában a Debreceni Egyetem oktatóinak a 2014. január 1-én életbe lépett és jelenleg is érvényes Esélyegyenlőségi Tervben¹⁶ nyilvánosságra hozott, 2013-as létszámáraival fogok dolgozni (és nem feltételezek lényegi strukturális változásokat az elmúlt két évben):

¹⁵ Ez a szám magában foglal egy olyan professzori pályázatot is, amelyet a MAB már előző évben támogatott, akkor azonban még nem a DE-re, hanem egy másik egyetemre. 2014-ben ugyanazon kollégának a DE-re beadott professzori pályázatát már nem kellett a MAB-bal jóváhagyatni, tehát DE-s pályázatként a MAB-névsor nem tartalmazza egyik évben sem.

¹⁶ A DE honlapjának Szabályzatai között található, innen tölthető le: <http://www.unideb.hu/portal/hu/node/47>; maga az esélyegyenlőségi terv pedig ez: http://www.unideb.hu/portal/sites/default/files/Eselyegyenlosegi_terv_20140101.pdf

	Össz- lét- szám	Nők szá- ma	Nők aránya %	Férfiak száma	Férfiak aránya %
egyetemi és főiskolai tanár ¹⁷	203	32	15,8	171	84,2
egyetemi és főiskolai docens	397	123	31,0	274	69,0
egyetemi és főiskolai adjunktus	417	185	44,4	232	55,6
egyetemi és főiskolai tanársegéd	361	189	52,4	172	47,7
egyetemi és főiskolai oktató	1378	529	38,4	849	61,6

A táblázatból az látszik, hogy az egyetemi hierarchia két alsóbb szintjét összevonva, a tanársegédek és az adjunktusok között összesen csak körülbelül 10%-nyi a nők és a férfiak közötti különbség (374 nő és 404 férfi tanársegéd és adjunktus van), mi több, a női tanársegédek száma magasabb a férfiakénál, tehát a pálya elején szám szerint még előnyben is vannak a nők. Ez az előny azonban hamar megszűnik, mégpedig a következő, adjunktusi szinten, ahol megfordul a nők és a férfiak aránya: a nők tanársegédi szinten meglévő 5%-os előnye 11%-os hátránnyá válik. Az ezen az arányilag „junior” szinten való váltásból még markánsabb eltolódás lesz a szenior, avagy vezető oktatói szinten, ahol egyértelművé válik a férfidominancia, hiszen a docensi szinten a nők aránya már nem éri el az egyharmadot, miközben – ebből következően – a férfiaké meghaladja a kétharmadot. A professzorok esetében pedig még tovább feleződik a nők aránya: kevesebb mint egyhatodra csökken a férfiak több mint öthatodnyi professzori arányával szemben. Ez azt is jelenti, hogy míg összátlagban ezen 2013-as statisztika szerint az oktatók összességének 14,7%-a professzor, nemekre lebontva kissé érdekesebb a kép: míg a férfi oktatók 20,1%-a rendelkezik professzori kinevezéssel, addig a nők esetében ez az arány sokkal kisebb: a női oktatóknak csak 6,1%-a jut el az egyetemi tudományos-oktatói hierarchia legmagasabb pozíciójáig.

¹⁷ Esélyegyenlőségi Terv p. 9. Bár ezek az adatok nem tesznek különbséget az egyetemi és főiskolai beosztások között, az egyetemi tanárok kinevezési statisztikáinak alapján úgy vélem, a számok mind főiskolai, mind egyetemi szinten jelzik az arányokat. Ezt támasztja alá az összesen 1%-nyi eltérés a csakis egyetemi tanárookra (professzorokra) vonatkozó 2014-es adat: 13,7% (Bazsa 2014: 256) és az Esélyegyenlőségi Terv egyetemi és főiskolai tanárokat együttesen számba vevő 2013-as adata között.

A fenti adatokat is tartalmazó anyagot ugyanakkor a Debreceni Egyetem 2016. december 31-ig érvényes Esélyegyenlőségi Terve ekképp foglalja össze és értelmezi (és egyben implikált módon meg is határozza saját „cselekvési tervét” ezen a területen): „Összességében megállapítható, hogy a helyzetfelmérés nem mutatott ki különösen nagy egyenlőtlenségeket, de az esélyegyenlőség fogalmába beletartozik az is, hogy az eleve hátránnyal indulókat segítsük, hogy egyenlő félként lehessenek munkavállalóink” (7§. 4. 10. o. – kiemelés tőlem).

E szerint a megállapítás szerint a fenti statisztikák és arányok semmiféle egyenlőtlenséget nem mutatnak például a női és férfi oktatók beosztásbeli előmenetele szempontjából: a női professzorok 15,8%-os, illetve 17,8%-os aránya (évtől és attól függően beleszámoljuk-e a főiskolai tanárokat) teljesen helyénvaló.¹⁸ Bizonyos szempontból bizonyára az: akkor, ha elfogadjuk, hogy a tudomány – és főleg annak a hierarchikusan felső szintjei – alapdefiníció szerint még mindig a férfiak terepe. Ehhez a helyzethez többféleképp lehet viszonyulni: elfogadó belenyugvással (bár nem gondolom, hogy ez lenne a feladata az Esélyegyenlőségi Tervnek), de úgy is, hogy bár tényként kezeljük, de megpróbálunk egy kicsit mögé nézni: hol érhető tetten az, hogy a tudományos pálya kétségtelen értékorientáltságába beszűrődnek egyéb, a társadalmi nemekkel is összefüggő elemek, és ezeknek a beszűrődéseknek mi közük van kulturális tudatalunkhoz? Azt gondolnánk, hogy a bölcsészettudomány az, ahol a leginkább előnyben vannak a női hallgatók, illetve a női oktatók, hiszen a bölcsészkar az elsők között nyílt meg a nők számára, az irodalom, a művészet értelmezése egyébként is

¹⁸ Mellékszálnak tűnik, de valójában nem az, hogy az Esélyegyenlőségi Terv ugyan előírja az Esélyegyenlőségi Bizottság működését (8§ 1.a; 10§), azonban a Bizottság – ha létezik egyáltalán – láthatatlannak tűnik, és működése sem transzparens: az Egyetem honlapján közvetlenül nem érhető el semmiféle menüpontból; a keresőben rákeresve megjelenik (<http://www.unideb.hu/portal/hu/node/354>), azonban egy olyan „elérhetőségi útvonalon” (címlap/egyetem/testületek/esélyegyenlőségi bizottság), ahová egyébként menüpontként nincs belinkelve (a testületek között ugyanis nem szerepel). A Bizottság összetételére vonatkozó, az adott oldalon található, részben már elavult adatok pedig arra engednek következtetni, hogy a Bizottság nem aktív. Az Egyetem honlapjának menüpontjaiban csak egyetlen esélyegyenlőséggel foglalkozó szervezet jelenik meg: a *hallgatókat* megcélzó főmenüből nyílik az Esélyegyenlőségi és Mentálhigiénés Központ, amely a neve alapján elláthatná a DE dolgozóinak is az esélyegyenlőségi ügyeit, ők azonban így fogalmazzák meg céljukat: „A központ küldetése a hallgatók életvezetési nehézségeiben való komplex támogatása és a jövő értelmiségének mentálhigiénés szemléletének formálása” [sic]; csak néhány sorral lejjebb teszik hozzá: „Szolgáltatásaink a Debreceni Egyetem hallgatói és dolgozói számára ingyenesek és anonimítás is biztosított.” A honlap tartalma azonban azt a benyomást erősíti, hogy tevékenységük fókuszában valóban a hallgatók állnak. Azaz a DE dolgozói nemigen tudnak kihez fordulni az Esélyegyenlőségi Tervben megfogalmazott ügyekben (8§, 10§, 11§), legyenek azok bármilyen jellegűek.

olyan finom, nőies dolognak tűnik, – valamint a bölcsészet-tudományi karokon a legnagyobb a női hallgatók aránya, amiből pedig „természetesen” következhetne az is, hogy a bölcsészhallgató nők előtt sokkal nagyobb arányban állnak nyitva az oktatói-kutatói pályák is. A karonkénti lebontásokról szóló anyagok azonban nem ezt mutatják: a BTK-ra később nevezték ki az első professzornőt (Vértes Edit nyelvészt 1984-ben), mint akár a TTK-ra (1974), akár az OK-ra (1962). A professzori kinevezés ez esetben is a jéghegy csúcsaként azt jelzi, hogy bár a bölcsészettudományok sok szempontból femininként tételeződnek (például a természettudományokkal szemben), saját kereteiken belül ugyanazok a játékszabályok érvényesülnek, mint bárhol másutt. Egy volt bölcsészhallgatókkal folytatott mélyinterjúkon alapuló kutatás azt a számunkra is meglepő eredményt hozta, hogy még a bölcsészkar sem olyan otthonos hely a női hallgatók és kutatók számára.

Egy akkor PhD-hallgató interjúalany így fogalmazott azzal kapcsolatban, mit jelentett számára az, hogy első női kollégaként része lett egy tanszék addig kizárólag férfioktatói közösségének: „Alapvetően ez egy lovagias közeg. És érzem a gesztusokat is, hogy próbálják áthidalni a korból és nemből adódó különbségeket. [...] Furcsa gesztusok, és sokféleképpen lecsapódhatnak. Én leginkább kommunikációt elősegítő próbálkozásnak tekintem őket. Igyekeznek »női agygyal« gondolkodni, csak ez olykor furán veszi ki magát, mert az ember elkezd gyanakodni.” Ezt a helyzetleírást kutatócsoportunk úgy interpretálta, hogy „interjúalanyunk az udvariasságot, a lovagiasságot értelmezte a saját, szintén egyetemi kontextusában olyan kíméletességnek, amely éppen az ő női másságának, nem feltétlenül a »klubba« tartozásának a jele. [...] Márpedig maga az a tény, hogy mind interjúalanyunk, mind a környezete úgy érzi, külön kommunikációs stratégiára van szükség ahhoz, hogy ő is beleilljen abba a világba, azt jelzi: jelenléte nem természetes, nem magától értetődő, és megzavarja az addig adottnak vett (mert adottnak vehető) kommunikációs formákat, s ekként tünetszerűen jelzi az ő – a nő(k) – jelenlétének problematikusságát.”¹⁹

Ez pusztán kiragadott és egyedi példa is lehetne, de számtalan hasonlóról számoltak be interjúalanyaink, illetve egyéb tapasztalatok is arra utalnak, hogy a nők még mindig nem feltétlenül helyezkedhetnek el ezen a pályán otthonosan. Mert mit is gondoljanak akkor, amikor egy tanszéki értekezletre véletlenül betoppan egy kisgyermekével éppen gyeden lévő kolléganő, amire a tanszékvezető így reagál egy egyébként jelentős részben nőkből álló tanszéki körben: „hát, mégiscsak így a legszebbek a nők, gyerekekkel a karjukban”? Akkor ők most nem szépek? Vagy szépek kell egyáltalán lenniük? És mi történik velük, ha nincs gyerek a karjukban? Lehet, hogy akkor már nem is nők? És ha nem nők, akkor

¹⁹ *Mit ér a (bölcsész)diplomás, ha nő?* Letölthető: http://ieas.unideb.hu/admin/file_5854.pdf p. 41.

mik? „Azt a nőt, akinek a magatartása nem harmonizál a hagyományos nemi szereppel, kulturálisan mint férfit értelmezik”²⁰ – mondja Pető Andrea történész konkrét szövegösszefüggésben a politikusokról, az állítás azonban általánosságban is igaz. Felteszem, akkor ott azon a tanszéki értekezleten ezek a kérdések ilyen részletesen nem fogalmazódtak meg, vagy még csak nem is tudatosultak – mint ahogy egyéb hasonló helyzetben sem –, csak egyszerűen valami rossz, szorongást keltő érzést keltenek ezek a – szándékuk szerint többnyire a legkevésbé sem rosszindulatú – megjegyzések, amelyek azonban rávilágítanak arra az ambivalens helyzetre, amelyben a női oktatók találhatják magukat a tudomány mint mező játékszabályai és szerkezete miatt. Utóbbi következtében viszont nehezen lépnek be a „pályára” (akár belső blokkok, akár külső, sokszor öntudatlanul állított akadályok, akár mindkettő miatt), ami persze visszahat arra, hogy a felnövő hallgatói generációk milyen lehetséges pályamodelleket látnak maguk előtt, ami kihat saját választásaikra. Ezzel pedig a kör majdhogynem bezárul.

A helyzet azonban nem ennyire reménytelen, hisz ugyanakkor azt is látjuk, hogy ha lassan is, de változik ez a „pálya”, változik rajta a „játékosok” összetétele, részben változnak a szabályok is. Ezekkel – a magyar nyelvben a tudományos karriert is leíró – fogalmakkal viszont már Pierre Bourdieu-t idéztem, aki kultúrszociológiájában²¹ az egyének és intézmények viszonyát a *mezőn* mint játéktéren folyó versengésként írja le, melynek célja az uralomra, *hatalomra* törés, illetve az, hogy a hatalom birtokában lévők a játszma többi, de persze általuk az *elismerés* gesztusával kiválasztott résztvevőjére is bizonyos hatalmat – *legitimációt* – ruházzanak. Ezt a hatalmi pozíciót többek között – és ez a legjellemzőbb az intellektuális mezőre – a *szimbolikus tőke* felhalmozásával lehet elérni. Toril Moi összefoglalójában hangsúlyozza, hogy Bourdieu-nél „az intellektuális mező viszonylagos autonómiával rendelkezik a társadalmi mező egészéhez képest, és a legitimációnak csakis rá jellemző típusát hozza létre” (Moi 2006: 138). Az intellektuális legitimációhoz mint *szimbolikus érték*hez (melyet maga a mező generál) hozzátartozik az *elismerés*, más szóval felszentelés, amely azonban nem csak a kiválasztott, rituális pillanatokban történik meg az adott mezőn, hanem bármely pillanatban.

²⁰ Pető Andrea: Kulturálisan mint férfit értelmezik. *Magyar Narancs* 2006.28 (július 13.) http://magyarnarancs.hu/belpol/kulturalisan_mint_ferfit_ertelmezik_-_peto_andrea_tortenesz-65755

²¹ A bourdieu-i fogalmakat Toril Moi alapján foglalom össze. Moi ismertetése különösen nagy hangsúlyt fektet az intellektuális mezőre vonatkozó specifikus fogalmakra. Ld. Toril Moi: Bourdieu elsajátítása: A feminista elmélet és Bourdieu kultúrszociológiája. Ford. Séllei Nóra. In: Séllei Nóra (szerk., bev., ford.), *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Artemisz Könyvek. Debrecen, Csokonai 2006. 131–170.

A legitimáció eléréséhez viszont stratégiára, *habitusra* van szükség, amely „az adott mezőn játszott játzsmához igazított vagy hangolt diszpozíciók rendszere. [...] Ahhoz, hogy egy mező működhessen, kell lennie valami tétnek, valamint embereknek, akik készen állnak arra, hogy játsszák a játzsmát, s ugyanakkor rendelkezniük kell azzal a *habitu*ssal, amely képessé teszi őket arra, hogy ismerjék és felismerjék a játzsmá immanens szabályait, a téteteket, stb.” (Bourdieu-t idézi: Moi 2006: 138). A *habitus* ebből kifolyólag „*rejtett tantervnek*” is tekinthető, azaz kimondatlan és sokszor kimondhatatlan szabályok összessége, és ilyen értelemben a *kulturális tudattalan* része, amelyet a mezőn játszó észrevétlenül is internalizálnak, de amelynek egyúttal *korlátozó, cenzúrázó* szerepe is van. Ezt a szerepet a *szimbolikus erőszak* egyik megjelenési formájának tekinthetjük – viszi tovább Bourdieu gondolatmenetét Moi –, mely azonban sosem mondja ki *önmaga előfeltevéseit*, s ekként *eufémisztikus*. Viszont ez a beszédmód alkalmas arra, hogy a szimbolikus tőkével még nem rendelkezőket visszahelyezzék az őket megillető pozícióba: a tőkével nem rendelkezők közé, akiknek *nem lehet hitelt adni, vagyis meghitelezni nekik a szólás jogát*. Bourdieu ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy mindenki, aki a mezőn játszik, már rendelkezik a szükséges *habitu*ssal, azaz a játzkszabályok szerint játszik, ami viszont azt is jelenti, hogy valamiféle legitimációval már rendelkezik, ha szimbolikus hatalommal nem is.

Minden bizonnyal nem nehéz felismerni azt, hogy a fenti leírás mind fogalmait, mind dinamikáját tekintve mennyire pontos és releváns leírása annak a játzsmának, amelyet mindannyian játszunk, akik oktatói-tudományos pályán dolgozunk. A kérdés most már csak az, hogy az ezen a pályán játszott, sokszor kétségtelenül hatalmi játzsmákban, de akár csak apró mozdulatokban is, mennyire vagyunk képesek felismerni a tudomány mezőjébe beleíródott rejtett *maszkulin tantervet*, amely sokkal kevésbé teszi otthonossá ezt a terepet a nők számára. Az is kérdés, hogy mennyire vagyunk hajlandók – mindannyian, nők és férfiak, együtt a hierarchia magasabb vagy alacsonyabb szintjein – levonni reflektált következtetéseinket annak érdekében, hogy az elhivatott és tehetséges nőktől még tudattalanul se vitassuk el a tudományos pályán a legitimációt, mi több, hogy olyan környezetet teremtsünk, amelyben minél több nő legyen képes annyi szimbolikus tőkét gyűjteni, hogy az egyetemi hierarchia különféle lépcsőfokain ők is saját létszámuk arányában lehessenek jelen – legalább az elkövetkező generációkban.

Virágos Márta

Értékközzététel és szolgáltatás a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárában

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára 2016-ban ünnepli alapításának 100 éves évfordulóját. Az ország második legnagyobb gyűjteményével rendelkező intézmény nemzeti gyűjtőkörű könyvtárként nemcsak egyedülálló országos szolgáltatásaival emelkedik ki a rendszerből, de rendkívül gazdag gyűjteményével is, amelynek számos értékes része vár még gondos feltárással és a tudományos kutatás és közélet számára a hozzáférés biztosítására. A nemzeti és regionális szolgáltatások alapját képező 6,5 milliós állomány létrejöttének története önmagában is megérdemelné egy kötetet; jelen tanulmányban csak a fontosabb mozzanatokat villantjuk fel és röviden bemutatjuk az értékes gyűjteményre alapozott fejlesztéseket.

Az egyetem könyvtára

Az 1912-ben alapított Debreceni Tudományegyetem a város egyetlen nagy könyvtárát, a több évszázados Református Kollégiumi Könyvtárat szerette volna egyetemi könyvtárrá fejleszteni, de miután ezt az elképzelést nem sikerült elfogadtatni, 1915-ben kezdtek foglalkozni az önálló egyetemi könyvtár létrehozásának terveivel. 1916-ban megindultak az alapozó munkálatok, majd az egyetem 1917-ben kibérelte a Simonffy utcai 2/b és 2/c városi bérház II. emeletét és alkalmazott rapidíjasokat az igazgató segítségével.¹ A könyvtár ünnepélyes megnyitására 1918. május 1-én került sor.

Az első tisztviselek (dr. Csige Varga Antal, Szabó György és dr. Medveczky Károly) a kolozsvári egyetemi könyvtár példáját szándékoztak követni. Jó szakmai felkészültséggel, de minimális támogatás mellett, olykor az érdektelenség légkörében végezték munkájukat. 1916. május 1-én elkezdett gyarapítási napló az év végén mindössze 96 tételt mutat, mindegyik forrása ajándék. Érdeklődéssel említhetjük, hogy a napló első tétele: *Euler, Leonhard: Opera omnia. Leipzig–Berlin, 1911–14. 10 kötet (az egyetem ajándéka).*

¹ A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár kéziratára (továbbiakban DEENK-KI): DEENK KI-2/a/-1916. sz

A világháborús évek gazdasági helyzete ugyan nem kedvezett a könyvtár gyarapodásának, de az ajándékozások mellett a minisztérium egyes nagy magánkönyvtárak megvásárlásával igyekezett a gyűjteményt fejleszteni. Az ajándékozók köre elég széles: egyrészt az egyetem oktatói és tudósai (Kovács Gábor, Mártonffy Marcell, Barabási Kun József, Láng Nándor, Márffy Ede), másrészt debreceni magánszemélyek (Rapaics Raymund, Zoltai Lajos múzeumigazgató, Varga Zsigmond, a kollégiumi könyvtár igazgatója, Lendl Adolf, a budapesti állatkert megalapítója) ajánlottak fel fontos tudományos műveket. Inkább csak rokonszenvnek tekinthető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, a bécsi akadémia, a testvéregyetemek (Kolozsvár, Pozsony) és az akkor még nagy számban működő vidéki jogakadémiák és egyes tudományos intézmények megküldték évkönyveiket vagy hasonló természetű kiadványaikat. A minisztérium kötelességének érezte a gyűjtemény fejlesztését, ezért egyes nagy magánkönyvtárak megvásárlásával igyekezett a könyvállományt megalapozni. Az első nagy minisztériumi beszerzés Plaff Lipót, az 1914-ben elhunyt bécsi jogtudós könyvtárának megszerzése volt. Az ötezer kötetből álló könyvtár elsősorban korabeli filozófiai és társadalomtudományi és jogi műveket foglalt magába.² A gyűjtemény jelentős tartalmi bővítéséhez járult hozzá három értékes beszerzés: dr. Pecz Vilmos budapesti egyetemi tanár klasszika filológiai könyvtára (1066 mű, 2052 kötet), Kriegsmann tübingeni egyetemi tanár büntetőjogi könyvtára (761 mű, 1344 kötet), és végül Radvánszky Béla duplum könyvtára, amely elsősorban magyar történelmi munkákat tartalmazott (1029 mű, 2471 kötet).³

Könyvtárunk 1932-ig egy városi bérház könyvtári célra átalakított helyiségében működött, s csak a központi épület befejezése után költözhetett végleges otthonába. Az Egyetem külön könyvtári célra tervezett részében korszerű elhelyezést nyert az intézmény, de ezzel csak a külső feltételek teremtődtek meg, hiszen a két világháborúval határolt években szinte folyamatosan szűkös volt az anyagi támogatás. A megnyitás évében 10.000 kötettel rendelkező gyűjtemény még 1932-ben sem közelítette meg a 100.000 kötetet. Nagyobb mérvű gyarapodás csak 1935 után következett: az 1940-es végére már 400.000-es nagyságrendűvé nőtt a debreceni Egyetemi Könyvtár könyv és folyóirat állománya.

A könyvtár gyűjteményének gyarapítására a vásárlás és ajándékozás mellett az egyetem cserekapcsolatainak erre a célra történő felhasználása is korán felmerült. Már 1921 őszén az egyetemi tanácsulésen Dr. Erdős József hittudománykari dékán bemutatta azoknak a külföldi és hazai egyetemeknek a jegyzékét, melyek-

² DEENK-KI:87-1916/17.sz.

³ Radvánszky Béla báró sajkakazai duplumgyűjteményét fia Radvánszky Kálmán ajánlotta fel megvételre a Debreceni Egyetemnek. Az értékes gyűjtemény megvásárlásának szükségességét Rugonfalvi Kiss István, az akkori prodekán, majd későbbi rektor vetette fel az egyetemi tanácsnak. A Debreceni Tudományegyetem Tanácsának jegyzőkönyvei. HBmL VIII.1/a.2.1917/18.705.etsz.

kel a Tisza István tudományegyetem csereviszonyba léphetett. A nemzetközi kapcsolatok bővítésében kiemelkedő szerepet játszott az 1929-ben a könyvtár élére kinevezett Nyíreő István.⁴ Nyíreő nem csak a külföldi egyetemekkel tette intenzívebbé a cserét, de felvette a kapcsolatot a hazai és külföldi könyves szakma szervezeteivel: 1930 januárjától csatlakozott a *Könyvbarátok Szövetségéhez*, az *Associate of the National Book Council* tagkönyvtáraihoz, majd az *Erdélyi Szépmíves cég* és a *Városok Kulturális Szövetsége* tagintézményeihez. Az *Országos Könyvtári és Bibliográfiai Központtal* is nagyon gyümölcsöző kapcsolatot alakított ki. Nyíreő közreműködésének nagy része volt abban, hogy 1930-ban személyesen vehette át Vikár Béla Debrecennek szánt értékes könyvtárát.

A DEENK cserekapcsolatainak jelentősége ma sem csökkent. Jelenleg 314 cserepartnerrel van a könyvtárnak kapcsolata, közülük a legjelentősebbek a *Library of Congress* (Washington) és a lipcei *Deutsche Nationalbibliothek*. A külföldi könyvtárakkal való kapcsolattartásban továbbra is nagy hangsúly helyeződik a Hungarica könyvek gyűjtésére.

A tudatos és fáradhatatlan gyűjtemény építési munka eredménye az lett, hogy 10 év alatt ötszörösére (200.000 kötet) nőtt az állomány.

A könyvtár országos jelentőségét az igazgató az éves jelentésben külön kiemeli: „...gyarapodásunk és forgalmunk arányszáma, pl. az országos Széchényi Könyvtárét is, melynek négyszer annyi tisztviselője, illetve ideiglenes alkalmazottja van, többszörösen meghaladja.”⁵

Nyíreő István nem csak az új könyvtár tervezésében és átköltöztetésében szerzett elévülhetetlen érdemeket, de fontos feladatnak tekintette a könyvtári különgyűjtemények kialakítását: egy-egy jeles személy magánkönyvtárának együtt-tartását, kiadói- és nyomdai különgyűjtemények létrehozását. Szorgalmazta a könyvtörténet területén folyó adatgyűjtést és az írás-, könyv- és könyvtártörténet tanulmányozása mellett a magyar könyvművészet és könyvkereskedelem történetének kutatását. A *Kner* család tagjaival kialakult szakmai és baráti viszony eredményezte azt, hogy a híres gyomai nyomda 1935–1943 között raktárkészletéből mintegy 30.000 kötetet ajándékozott a könyvtárnak: ez lett az alapja a máig is gyarapodó rendkívül értékes Kner-külo ngyűjteménynek.⁶ A különgyűjtemény a gyomai nyomda szinte valamennyi kiadványát tartalmazza 1882-től napjainkig, lehetőséget adva a tipográfia iránt érdeklődőknek egy kiemelkedő jelentőségű magyar nyomda termékeinek tanulmányozására.

⁴ Nyíreő István 1929-1945 között volt a könyvtár igazgatója, Klebelsberg Kunó vallás és közoktatási miniszter helyezte át Kolozsvárról, hogy nagy szakmai tudásával irányítsa az egyetemi könyvtári építkezéseket. DEENK-KI: 14/1929.

⁵ Jelentés az Egyetemi Könyvtár 1936/37. tanévi működéséről. Évkönyv, 1936/37. 331-332. o.

⁶ A Debreceni Egyetemi Könyvtár Kner-gyűjteményéről címmel dr. Lévay Botondné írt doktori értekezést.

A második világháborút követő években előbb megtorpant a kedvező folyamat, de paradox módon, míg az ország helyzete egyre romlott, a DEENK számára nagyobb arányú fejlődés vált lehetővé. Az 1949-ben kinevezett igazgató, Kovács Máté érdeme, hogy az akkori kultúrpolitika lehetőségeit kihasználva a gyűjtemény gyarapodásának korábban nem tapasztalt mértékéhez vezettek. A második világháború után gyors ütemben indult meg a tulajdonviszonyok átalakítása, amely a főúri magángyűjtemények mellett az egyházi és egyesületi könyvtárakat is érintette. A főúri kastélyok és kúriák értékes gyűjteményei sok esetben a tűz martalékaik lettek, de szerzetesi rendházak és felekezeti iskolák elkerülték a rombolást, így könyvtáraik szervezettebben kerülhettek államosításra. Az államosított könyvállomány szétosztását irányító Országos Könyvtári Központ vezetősége már 1950-ben felkérte Kovács Mátét, hogy munkatársaival személyesen vegyen részt a munkában.⁷ Az átvételi jegyzőkönyvek alapján több mint húsz könyvtár állományát vette át a DEENK többek között a bánhorváti Vladárkastély, a noszvaji Galassy-kúria, a boldogkőváraljai Zichy–Meskó-kastély, a szolnoki ferencesek, az esztergomi, kalocsai, tatai és váci egyházi intézmények könyvtárai. Ezekben az években került az egyetemi könyvtár állományába régi és ritka könyvek, hungarikumok, alapvető kézikönyvek, lexikonok, szótárak, bibliográfiák, folyóiratok, díszművek, kéziratok és a hazai nyomtatványok gazdag sora.

Az egyetemi könyvtár állományának ugrásszerű fejlődése erősített a főhatóságban azt a döntést, hogy a könyvtárat a Magyarországon megjelenő nyomtatványok teljes sorának gyűjtőhelyévé, azaz az ország második nemzeti könyvtárának rangjává emelje.⁸

Csűry István kiváló szakmai irányítása mellett nem csak megőrizte a debreceni Egyetemi Könyvtár már kivívott helyét és szerepét, hanem több szempontból is bővítette feladat- és hatókörét. A regionális munkában és a hungarika gyűjtésben elért eredményeinek elismeréseként 1976-ban a könyvtári törvény megerősítette az intézmény nemzeti könyvtári jellegét. Az 1980-as évekre a könyvtári állomány már meghaladta a milliós nagyságrendet.

A könyvtár különleges kulturális értékei

Régi könyvek gyűjteménye (Díszműtár)

A DEENK mintegy 30.000 régi könyvet tartalmazó különgyűjteménnyel rendelkezik, amelybe az 1800 előtt megjelent külföldi és az 1850 előtt kiadott magyar, illetve magyar vonatkozású kiadványok tartoznak és a *Díszműtárnak* neve-

⁷ Zalai Zoltán megbízó levele Kovács Máté részére. Bp. 1950.okt. 14. DEENK-KI, 693/1950.

⁸ 213/1951. számú december 18-án kiadott minisztertanácsi rendelet. DEENK-KI, 111/1952.

zett zárt raktári részben vannak elhelyezve. A könyvtár ezen állományrészében őriz jelentős számú 1500 és 1600 között megjelent igen értékes antikvát is. Itt kaptak helyet egyéb könyvészetileg értékes anyagok, díszművek, kuriózumok, minikönyvek, valamint nyomtatásuk, illetve kötésük szempontjából ritka könyvek.

A régi nyomtatványaink között található *Thuróczy János: Chronica Hungarorum* című művének 1488-as brünni kiadása. Az állománynak ezt a legrégebbi magyar vonatkozású, fametszetekkel illusztrált díszes ősnymtatványát 41 magyar vezér és király szövegközi arcképe díszíti (1. kép: Hunyadi János). A 2. kép Károlyi Gáspár Bibliája címlapjának fotója.

Helytörténeti szempontból fontos részét képezik a gyűjteménynek a debreceni nyomdáknak készült díszes kötésű könyvek, mint például Szenczi Molnár Albert zoltáros könyve⁹, Maklári János, Medgyesi Pál vagy Debreczeni Kalocsa János művei.

Zenei gyűjtemény (Zeneműtár)

1952 volt az az év, amikor az Egyetemi Könyvtár gyűjtőköre a kottákkal is bővült, ettől az időponttól számíthatjuk a könyvtár kiemelkedő értékét képviselő zenei különgyűjteményének megalapozását. A mára már mintegy százezer kötetet tartalmazó gyűjtemény az új kiadású kották mellett egy olyan régi kottagyűj-

⁹ A mű teljes címe: Szent Dávid királynak és prófétának száz-ötven 'soltari', a 'frantziai nóták s versek szerint magyar versekre fordítottak' s rendeltettek Szenczi Molnár Albert által Debretzenben: Nyomtt. Margitai István, 1783.

teményt is magába foglal, melynek sok darabja a XIX. században, illetve a XX. század elején látott napvilágot, közöttük nagy zeneszerzők jelentős műveinek első kiadásai is megtalálhatók. Muzeális értéket képeznek a Diabelli kiadású merített papírra, könyvnyomatos technikával az 1820-as években készített kották vagy a Ricordi kiadású, az 1800-as évek második felében nyomtatott művek. A méltatlanul kevésbé használt régi kottaállomány felőleli szinte az összes zenei műfajt, így e gyűjtemény művelődéstörténeti szempontból is nagy értéket képvisel. Megtalálhatók közöttük a nagy egyházzenei alkotások éppúgy, mint a kamarazene gyöngyszemei vagy a rövid romantikus hangszeres darabok, de a világháborús katonadalok és az egykori sikeres filmslágerrek is.

A kották mellé az évtizedek folyamán rendkívül értékes külföldi és hazai kiadású hanganyag-gyűjteményt szerzett be a könyvtár, s 1987-től a magyarországi hanglemezkiadás összes terméke köteles anyagként gazdagítja az állományt. Jelenleg mintegy 20.000 darabból áll a hangtár, benne a muzeális értékű, 78-as fordulatszámú régi mikrobarázdás bakelitlemezeken és magnókazettákon keresztül (pl. Alfred Cortot, Arturo Toscanini egykori felvételei) a legújabb kiadású külföldi és magyar CD-lemezekig minden hanghordozó típus széles választéka érhető el (pl. Babits Mihály, Németh László és más nagy írók, költők hangfelvételei; Bartók, Szent-Györgyi Albert hangdokumentumai stb.).

Plakátgyűjtemény

Sajátos színfoltot, egyben jelentős értéket képvisel a különgyűjtemények közt a *Plakáttár*. A mára már másfél milliónál is több plakátot és apró-nyomtatványt tartalmazó állomány 1952-től épül, de az 1920-as, 1930-as évekből származó plakátok pótlólagos beszerzésével szinte az egész évszázad reklámvilágából, *alkalmazott grafikai* terméséből ízelítőt adhat a könyvtár az ide látogató kutatóknak. A plakáttár legértékesebb része a több tízezres *rézkarcsyűjtemény*, melynek alkotói közül csak néhány nevet említünk meg: Reich Károly, ifj. Imre István, Barsay Jenő, Gaál Domokos, Borsos Miklós. Ebből a gyűjteményből került kiválogatásra 50 alkotás és kapott lehetőséget kiállításra az Egyesült Államokban 2010-ben (Rutgers University, Magyar Nagykövetség), majd 2014-ben a Debreceni Egyetemen.

Library of the Nation

The University and National Library of the University of Debrecen is the second national library in Hungary. The National and General Collection of more than 4.3 million items covers all disciplines. Since 1952 the library has enjoyed the right to receive, free of charge, a copy of every printed work published in Hungary. The library is a national library with the right and obligation of collecting and preserving these deposit copies. The library also houses an almost complete collection of books printed in Hungary before 1952.

Special collections:

- Early Printed and Rare Book Collection: includes documents printed in Hungary before 1900, documents printed abroad before 1850 and books special from typographical, historical or other aspects.
- Former private libraries: bequests of György Bölöni, Imre Ocsócy, Dessewffy-family, Adorján Fülöp, György Gulyás, János Hankiss, Sádor Oláh, László Országh, Béla Radvánszky, Révész family, Tisza family, Béla Vidár, etc.
- Kner-collection
- Manuscript Archive, University Archive
- Map Collection
- Collection of Engravings, Collection of Posters and Small Prints

We are pleased to present graphic works from our extended catalogue to the American audiences.

Dr. Márta Virágos
Chief Librarian

Graphic Art at Its Best

Within the often changing borders of Hungary during its history, fine arts developed in strong interaction with European art, and although they always reflected European tendencies, they retained a strong character of their own. All artists, irrespective of origin, who worked in the country, contributed to their formation. In addition, Hungarian artists who spent a significant part of their career away from the country but retained contacts with Hungarian art and artists, also participated in the development of fine arts in Hungary. In spite of the abundance of invaluable artworks, Hungarian fine arts are somewhat underrated outside the country. This collection of 50 works offers a nice glimpse of late 20th century Hungarian graphic art by introducing artists with outstanding drawing and technical skills through their works from the precious collection of the University and National Library of the University of Debrecen, Hungary.

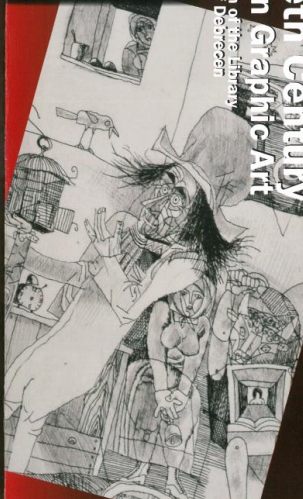
The University of Debrecen

UD is the oldest institution of higher education in continuous operation in Hungary based in the same city. Its predecessor was founded in 1528 as the Reformed college of Debrecen. UD has a student body of 32,000, including almost 3000 international students. Its 15 faculties and 25 doctoral schools offer the widest choice of majors in Hungary. More than half of the 1500 instructors have academic degrees; 540 are doctors of the Hungarian Academy of Sciences, and 30 are members of the Academy. UD was one of the five Hungarian universities to be awarded the title "Research University" in 2010 by the Government.

www.unideb.hu

20

Twentieth Century Hungarian Graphic Art
from the Collection of the Library of the University of Debrecen

Önálló gyűjteményegységet alkot a DEENK Kézirattárában az a páratlan értékű *EXLIBRIS* gyűjtemény, amelyet az 1970-es években ajándékozott a könyvtárnak Nyíreő István egykori igazgató. A fond több mint 2000 darab egyedi kivitelezésű műből áll, melyeket hazai és külföldi jeles képző-, festőművészek és grafikusok alkottak. Az igényes kivitelű grafikákon minden esetben fel vannak tüntetve a könyv tulajdonosának teljes vagy rövidített neve, illetve egyes lapokon az alkotóművész monogramja vagy szignója is fellelhető.

Tiszántúli folyóiratok gyűjteménye

A tudományos kutatás szempontjából fontos egysége a DEENK állományának a XX. század eleji Tiszántúl tudományos, kulturális és közéletét tükröző folyóirat gyűjtemény, melynek tartalmi feltárása és hozzáférhetővé tétele komoly feladata a könyvtárnak.

Az Egyetemi Könyvtárban az 1960-as évek második felétől indult nagy lendülettel a tájbibliográfiai tevékenység Csúry István irányításával. Jelentős folyóiratok repertóriumai készültek el, és ez tette lehetővé, hogy 2004-től országos pályázatok keretében megvalósuljon digitalizálásuk és adatbázisba töltésük.

A digitalizált folyóiratok debreceniek, vagy a régiókban indultak. Többségük a második világháború előtt jelent meg, de feldolgozásra került néhány háború utáni is, ilyenek a Néplap, a Magyarok, az Egyetemi Élet, valamint a Könyv és Könyvtár. A repertóriumok rövid sajtótörténeti leírást is tartalmaznak, amelyek ismertetik a folyóiratok jellegét, tartalmi értékeit, jelentőségét, a szerkesztői tevékenységet, a kiadás körülményeit.

Csokonai Lapok

Az első debreceni szépirodalmi folyóirat, a Csokonai Lapok 1850. július 3-án kezdte rövid pályafutását. Megindítása az elnyomatás legsötétebb időszakában rendkívül jelentős politikai és irodalmi vállalkozásnak tekinthető. Két fiatal deb-

receni író, Oláh Károly és Orbán Pető alapította. A beköszöntő szerint a folyóirat célja Csokonai Vitéz Mihály emlékének ápolása, a magyar nyelv és irodalom, főleg a népies költészet művelése valamint a hazafias érzelmek ébrentartása és a társadalom nevelése. A fiatal írógárda tagjai voltak többek között Balkányi Szabó Lajos, Bulyovszky Gyula, Lévay József, Révész Imre, Szász Károly, Szűcs István.

A versek és elbeszélések mellett minden számban található helyi, fővárosi és vidéki hírek. A politikai tartalmú híradásokat az akkorigiban igen népszerű allegória-stílusban fogalmazták. Irodalomtörténeti értékét el-

sősorban az adja meg, hogy Arany János szabadságharc utáni első költői megnyilvánulását „A lantos” című versét a Csokonai lapokban olvashatta a közönség. Itt jelent meg a „Bolond Istók” első 99 strófája is. Petőfi Sándor hagyatékából „A huszár” című versét közölték.

Magyar Ex libris

A rajzművészetnek Debrecenben nagy múltja van, a kisgrafika kedvelői a két világháború között folyóiratot indítottak, amelynek alcíme: „A művészeti rajzolás és sokszorosítás minden ágával és ezek gyűjtésével foglalkozó folyóirat.” A Magyar Ex libris első száma 1935 márciusában jelent meg. Nagy József felelős szerkesztő beköszöntőjében hivatkozik az ősi kollégium falai között halhatatlant

alkotó rézmetsző diákok munkájára, akik Debrecenben a XIX. század elején a magyar rézmetsző művészet központjává tették. A folyóirat szerkesztésében, mint főmunkatárs, tevékeny részt vállalt dr. Soó Rezső, valamint kiadóként, illetve művész munkatársként G. Szabó Kálmán és Vadász Endre.

Másfél év alatt összesen öt száma jelent meg. A folyóirat témagazdaságára jellemző, hogy a debreceni grafika múltjáról, a debreceni ex libris-művészetről, egyes művészek munkáiról, az Ajtósi Dürer Céhéről, az erdélyi, az olasz és a japán fametsző művészetről és a művészi sokszorosító munka technikájáról olvashatunk cikkeket Soó Rezsőtől, Tóth Er-

A Város

Az 1904. szeptember 16-án indult város-politikai hetilap első számában Koncz Ákos levéltáros, a lap felelős szerkesztője olvasói-hoz intézett szerkesztői beköszöntőjében azt ígérte, hogy „tisztán és kizárólag városi ügyekkel fog foglalkozni... tárgyát minden érdekes eszmét, tért nyújtva mindazon kérdések fejtegetésére, amelyek a városnak és a város polgárságának szellemi és anyagi javát célozzák”. Ígéretéhez híven egy évtizeden át közölte a városi tanács határozatait, az érvényben lévő vagy módosított szabályrendeleteket, a polgármester évi jelentéseit, a város költségvetését és elszámolásait, ismertette a közgyűlések lefolyását, a különböző bizottságok tevékenységét.

Számtalan olyan kérdéssel foglalkozott, amely az egykorú érdeklődés középpontjában állt, a helyi közvélemény előtt fontos volt, így például indulása óta folyamatosan napi-renden tartotta a „hőn óhajtott” debreceni egyetem ügyét, a Kossuth-szobor tervéről és elhelyezésének kérdéséről, a közlekedés, villanyvilágítás, a múzeum és városi könyvtár létrehozásának szükségességéről folyt a vita. Különösen sok történeti írást közölt a városról, a levéltárnak addig rejtett, ismeretlen forrásait hozták így nyilvánosságra. A lap munkatársai a városi tisztségviselők, értelmiségiek köréből kerültek ki.

Több mint tíz éven át igyekezett a szerkesztő megőrizni a lap színvonalát, változtatást 1915-ben az új főszerkesztő, Csűrös Ferenc kultúrtaácsnok kívánt bevezetni. 1915. május 1-jén megváltoztatta a hetilap címét, ezután *Debreceni közlöny* címmel jelent meg. Felelős szerkesztője Szathmáry Zoltán lett. A háborús körülmények között nehéz volt a heti periodicitást biztosítani, végül 1919 márciusában havi közlönyként jelent meg utolsó száma.

Értékeink szolgáltatása

A hosszú évtizedekre széttagolt egyetemi könyvtár a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára (DEENK)* néven 2001. január 1-jétől szolgálja az egyetemet, a régió és az ország olvasóit. A könyvtár országos szerepét és feladatait több törvény és rendelet is megerősítette.¹⁰

¹⁰ 30/2014. EMMI rendelet Az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár,

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára a jelenleg érvényben lévő könyvtári törvényben külön nevesítve szerepel: „Nemzeti gyűjtőkörű könyvtár a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, amely egyben az országos Dokumentum-ellátási rendszer [ODR] elektronikus szolgáltató központja is”. Ebben a minőségében a DEENK nemcsak az ODR működtetője, de meghatározó szerepet tölt be az Országos Közös Katalógus (MOKKA) építésében is. A kiemelt feladatok ellátása érdekében a nemzeti gyűjtőkörű könyvtár az egyetemi könyvtár számára meghatározott tevékenységeken túl gyűjti, őrzi és feltárja a hozzá érkező kötelempéldányokat, a nemzeti könyvtárral kötött megállapodás alapján pedig egyedülként gyűjti, archiválja és szolgáltatja a termékinformációs kötelempéldányokat, valamint achiválja az elektronikus kötelempéldányok egy másolatát.

Az *Országos Dokumentumellátási Rendszer* elektronikus szolgáltató központi feladatainak ellátása során együttműködik a könyvtári rendszer minden tagjával. Kiemelt szerepet tölt be az országos projektek megtervezésében és kivitelezésében: mint például az országos tartalmi feltárási rendszer kialakításában és a tudományos kutatás eredményeinek nyílt hozzáférését biztosító tevékenység koordinálásában. A 2010-ben elnyert TAMOP pályázat révén a könyvtár teljesen megújította a rendszert. Az ODR portál (<http://www.odrportal.hu>) keresési lehetőségei kibővültek, egyszerre keres az Országos Közös Katalógusban (MOKKA), és a szabványos adatbázisokban és repozitóriumokban is, mint például az Elektronikus Periodika Adatbázis (EPA), Magyar Folyóiratok Tartalomjegyzékének Kereshető Adatbázisa (MATARKA), a Debreceni Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem repozitóriumai. Ez tehát azt jelenti, hogy az ODR kereső kiszélesíti az elérhető dokumentumok körét: bevonja a keresésbe a hálózaton elérhető elektronikus tartalmakat, amelyek akár közvetlenül is elérhetők.

az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól, valamint az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről (módosítás dátuma: 2015. március 20).

Tartalomszolgáltatás új formái

A könyvek megőrzésére vállalkozó könyvtár mára már mennyiségileg és minőségileg is új szakaszba lépett: nemcsak a nyomtatott információ őrzéséről és megtalálhatóságáról kell gondoskodnunk, hanem a legkülönbözőbb médiumokon megjelenő információforrásokat is gyűjtenünk, rendszerezniük és szolgáltatniuk kell. Mindez új feladatokat, egyúttal új lehetőségeket is jelentenek számunkra: megteremtődtek a technikai feltételei annak, hogy a felhalmozott tudásanyag „kiszabaduljon” az intézmények falai közül.

Az Európai Bizottság 2012 júliusában ajánlást fogadott el a tudományos információkhoz való hozzáférésről és azok megőrzéséről. Ebben többek között kiemeli, hogy a tudományos kutatási eredmények megőrzése közérdeket szolgál, a megőrzés pedig hagyományosan a könyvtárak felelőssége. A létrejött kutatási eredmények mennyisége óriási mértékben nő, ezért olyan mechanizmusokat és infrastruktúrákat kell létrehozni, amelyek biztosítják az eredmények hosszú távú digitális megőrzését.

Az egyetemi könyvtárak évek óta kezdeményezői és megvalósítói a tudományos dokumentumokat tartalmazó web alapú adatbázisok (Egyetemi Digitális Tudománytárak/Archívumok) létrehozásának. Ezek a digitális repozitóriumok erősítik az intézmény presztízsét a tanszékek akadémiai és kutatói eredményeinek láthatóvá tételével, és a tudományos kommunikáció erősítésével. A digitális adattárak összekapcsolódnak a könyvtár által előállított egyetemi bibliográfiákkal, nagyobb nemzetközi indexelő szolgáltatásokkal, teljes szöveges folyóirat gyűjteményekkel és így a tudományos munka mérésére válnak alkalmassá.

A DEENK sikeres pályázatok révén az országban elsőként tudta megvalósítani a kulturális értékek digitális gyűjteményének és az intézményben keletkezett tudományos eredmények egyetlen portálba történő integrálását. Az **IDEA** nevet

elnyert (Integrált Debreceni Egyetemi Archívum) több külön-külön működő és fejlesztett adatbázisból került összefésülésre.

A DEA néven 2005-ben létrehozott Elektronikus Archívum célja már eleve sokrétű volt: egyrészt a fizikai formájukban nehezen és csak korlátozásokkal közrebocsátható kulturális értékek tárolását és szolgáltatását a Digitális Könyvtár fejlesztésével kívánta biztosítani, másrészt feladatának tűzte ki az intézmény tudományos eredményeinek összegyűjtését, tárolását és kereshető formában történő szolgáltatását. A DEA-ban a gyűjtemények az egyetem struktúráját követik, tehát például a PhD értekezések, szakdolgozatok az egyetemi karok szerint rendeződnek, és ugyanez vonatkozik a publikációkra is. Ez a szerkezet lehetőséget ad az egyes karok, intézetek dokumentumainak tárolására és meghatározott hozzáférési szintek szerinti szolgáltatására. Az adatbázisok iDEA portálba integrálása révén egyéb keresési lehetőségek nyíltak meg a felhasználók számára (Debreceni Egyetemi Archívum, Online katalógus, könyvtári és tematikus keresők).

A folyamatosan épülő digitális gyűjtemények (több mint 100.000 oldal) elsősorban Debrecen, a Debreceni Egyetem kulturális értékeit, történetét tárják fel és hozzáférhetővé teszik a védett muzeális dokumentumokat: Régi könyvek gyűjteménye, Régi magyar Folyóiratok, Debreceni Színlapok, DEENK Exlibris gyűjteménye, Régi magyarországi térképek gyűjteménye, Régi kották, Egyetemtörténeti Fotótár, Sajtónyilvánosság portál.

Az egymást kiegészítő gyűjtemények érdekesek lehetnek a régió kulturális számára, de értékes segítséget adhat azoknak a tanároknak, akik az ismeretközlést élményszerűvé szeretnék tenni, vagy diákjaikat kutatómunkára akarják szoktatni. A gyűjteményhez részletes feltáró adatbázisok tartoznak, amelyek megkönnyítik a digitális tartalmak értékeiben tájékozódni kívánó vagy családkutatást végző felhasználóknak a tudományos kutatás céljaira való felhasználását

Az egyetem építése (forrás: Egyetemi fotóalbum)

Az **iDEA** portál célja, hogy láthatóvá és megismerhetővé tegyen minden eredményt, ami a Debreceni Egyetem tudományos életében fontos: a múlt értékeit, a jelen eredményeit és a jövő ígéreteit. Az iDEA összegyűjti az egyetem egy évszázadának történelmi emlékeit (intézményünk rektorait, kiemelkedő személyiségeit), bemutatja az egyetemen születő tudományos eredményeket, kutatóinak, oktatóinak tudományos munkásságát. Hírt ad a legfontosabb tudományos és közösségi eseményekről, a karok, intézetek rendezvényeiről. Bemutatja az egyetemi tehetséggondozás területeit és a hallgatók tudományos tevékenységének eredményeit.

A portál három fő szárnyból épül fel: a *Tradíció*, a *Tudomány* és a *Tehetség* szárnyak célja, hogy egy jól áttekinthető struktúrába rendezve tárja elénk az egyetem történetét, láthatóvá tegye a jelenleg folyó tudományos munkát és megismertesse a következő kutatógeneráció tevékenységét.

A *Tradíció* az egyetem első száz évéről kíván egy átfogó képet adni. A centenáriumi ünnepségre készülve indult el a gyűjtő és feltáró munka, hogy az intézmény rektorairól, jeles személyiségeiről, fontos eseményeiről minél teljesebb anyagot lehessen összeállítani. A dokumentáció az életrajzi adatokon kívül a tudományos publikációkat, a róluk megjelent korabeli sajtó írásokat és képeket is tartalmazza.

A *Tudomány* egy folyamatosan frissülő információs portál, melyen a Debreceni Egyetem tudományos teljesítményét lehet figyelmekkel kísérni több megközelítésben. Például nyomon követhető a magyar és idegen nyelvű publikációk megoszlása, a legnépszerűbb kutatási témák, a legmagasabb impact faktorú cikkek stb.

A *Tehetség* szárny tudományos közösségi térként szolgál a felnövekvő kutató nemzedék számára. Így a hallgatók dolgozatai, tudományos eredményei mellett az egyetemi tehetséggondozásról, a publikálás lehetőségeiről is hasznos információk kerülnek elhelyezésre és folyamatos frissítésre.

A portálhoz még egy fontos egység kapcsolódik, az *IDEA Tudóstér*, amely a magyar könyvtári fejlesztésekben egyedülálló adatbázis. A *Tudóstér* az egyetemen kutatók (tudósok, doktoranduszok, hallgatók) tudományos profilját tárolja és nyújt átfogó képet munkásságukról. A profilok folyamatosan elérhetővé teszik többek között az aktuális publikációs adatokat, valamint az erre épülő statisztikai és tudományometriai mutatókat. A profilokban megjelenő adatok más egyetemi rendszerekkel összeköttetésben mindig a legfrissebb információkat szolgáltatják.

A tudósokat az adatbázis három alkategóriába rendezve tárolja: kutatók, doktoranduszok és kiváló diákok. A profilok közvetlenül kereshetők, vagy ABC szerint böngészhetők, az egyes kategóriákon belül is. Az egyes profilok tartalmazzák a kutatók teljes és pontos intézményi affiliációját. Az adatok (fénykép, elérhetőség) az egyetem központi adattárából (LDAP) automatikusan töltődnek be a profilba. A kutató szakterületei mellett megjelennek az oktatói tevékenységgel kapcsolatos információk is (oktatott tárgyak), valamint a témavezetések aktuális félévi adatai, melyek a *Neptunból* érkeznek. A kutatók legfrissebb közleményei mellett a teljes publikációs lista is látható, sőt a *Tudóstér*be feltöltött adatokon alapuló naprakész listában az aktuális impakt faktor értékek is megjelennek. A teljes szöveggel elérhető közlemények ebből a listából közvetlenül letölthetők.

A kutatók profiljaiban külön megjelenik a közös közlemények társszerzőinek listája, akik profilja és a közös közlemények közvetlenül elérhetők. A *Tudóstér*be feltöltött adatokból többféle statisztika is megjeleníthető. Ezek az ábrák „élnek”, vagyis egy-egy szeletükre kattintva elvezetnek a forrásként szolgáló információkhoz (pl. az adott évben megjelentetett publikációkhoz).

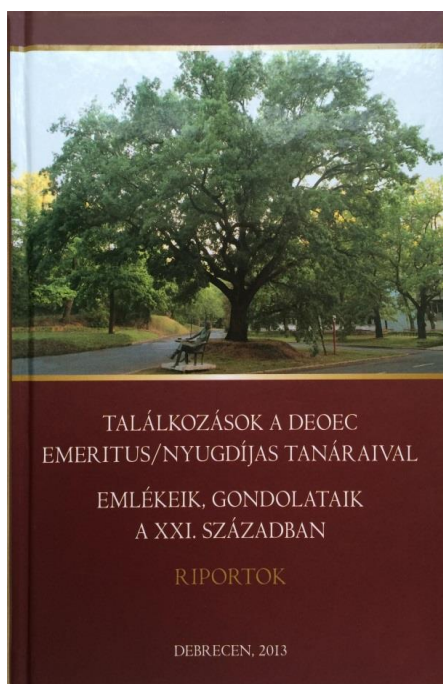
Összegzés: Az Egyetemi Könyvtár a Debreceni Egyetem egyik legösszetettebb, az oktatást és kutatást korszerű eszközökkel támogató intézményeként az elmúlt években dinamikus fejlődéssel sikeresen valósította meg céljait: olyan könyvtárrá vált, ahol az értékőrzés és a tudásmenedzsment összekapcsolódik a hagyományos és személyre szabott legkorszerűbb szolgáltatásokkal.

Találkozások a DEOEC emeritus/nyugdíjas tanáraival. Emlékeik, gondolataik a XXI. században. Riportok

Szerkesztette Módis László és Fazekas-Bálint Ágnes.

A riportokat készítette Tornyi Ferenc

Alföldi Nyomda Debrecen, 2013.

Önmagát becsüli meg az a közösség, amely számon tartja az elődök munkásságát és tisztelettel adózik azok előtt, akik tehetségükkel, szorgalmukkal, munkájukkal elősegítették a fejlődést, a haladást. Ez lehetne a vezérfonala a sok tanulsá-

got tartalmazó, szép kivitelű összeállításnak.

Egyetemünk alapításának (1912) centenáriuma kitűnő lehetőség a visszaemlékezésekhez, az alapító kiválóságok küzdelmének jobb megismeréséhez. A Debreceni Egyetem – ezen belül az Orvoskar – vezetői az évforduló előtt évekkorábban, gondosan kidolgozott tervekkel felkészültek az értékek és az emlékek összegyűjtésére és megörökítésére. Indokolt ezek közül elsőként említeni a Tudományos Konferenciaközpont és Orvostörténeti Múzeum kialakítását a Kenézy villában (kiemelendő *Kapusz Nándor* szervező és irányító munkája). Felbecsülhetetlen értékű szoborpark jött létre: Endes Pongrác, Fornet Béla, Hüttl Tivadar, Kenézy Gyula, Kesztyűs Lóránt, Kettesy Aladár, Kovács Ferenc, Sántha Kálmán, Szodoray Lajos, Tankó Béla, és Went István professzorok szobrából. Már korábban megjelent „A Debreceni Orvosképzés Nagy Alakjai” sorozat 28 kötete, és újabb kö-

tetek vannak előkészületben.

Az ünnepi alkalomra készült a Batár István és Tóth Csaba által összeállított „Centenárium Emlékalbum 1912–2012” c. munka (Debrecen, 2012), Oláh Éva szerkesztésében a „100 éves a Debreceni Egyetem. Az Általános Orvostudományi Kar Története” (Debrecen, 2012), a Módis László és Fazekas-Bálint Ágnes által szerkesztett „100 éves Debreceni Egyetem egyik fiatal centruma: a 12 éves ötkarú Orvos- és Egészségtudományi Centrum” (Debrecen, 2012).

Az emlékező kiadványok sorába tartozik az a 734 oldalas kötet is, amely a Debreceni Egyetem Orvosi Fakultása 44 emeritus/nyugdíjas professzorával készült riportot/életrajzot, pályafutásukat, gondolataikat mutatja be betűrendi sorrendben.

Az összeállítás *Paragh György* professzor, akkori centrumelnök Köszöntőjével kezdődik. „Tanáraink portréi sorakoznak ebben, a Centrum életében úttörő jelentőségű, remélhetőleg hagyományteremtő interjúkötetben. Oktatóké, akik előttünk, majd mellettünk álltak, akik személyéhez egy-egy diszciplína debreceni – esetenként hazai – életre hívása, megszilárdítása, egy-egy tudományterületi iskola megteremtése, a ma virágzó Orvos- és Egészségtudományi Centrum építőköveinek összerakása fűződik.”

A szerkesztők előszavából megismerjük a kötet létrejöttének történetét, a szerkesztői munka részleteit, a közreműködők tevékenységét. A főszerep az egyetemünket jól ismerő tapasztalt riporternak Tornyi Ferencnek jutott, aki példás felké-

szültséggel kereste fel az interjúalanyokat. Minden interjú a kérdéses személy színes fotójával, szakmai önéletrajzával kezdődik (személyi adatok, tanulmányok, fokozatok, munkahelyek, megbízatások, kitüntetések, ösztöndíjak, pályázatok, oktatás, tudományos érdeklődés, főbb kutatási területek, egyéb tevékenység). Az ezt követő, átlagosan 15–20 oldalas bemutatások alapjául a riporter – kellő felkészülés alapján megfogalmazott – szakszerű, jól irányzott kérdései szolgálnak. A riporteri kérdések között persze vannak szép számmal részben vagy egészében laikus megfogalmazások, de ezek is célba találnak. Kiemelkedő érdeme a könyvnek, hogy olyan fontos, a kérdéses tanár életéhez, pályafutásához jellemzően hozzátartozó ismereteket hoz felszínre, amelyek a szokványos életrajzokból kimaradnak. Minden riportalany esetében megismerhetünk akár több különleges eredményt, élményt, olykor balszerencsés eseményt, amelyet a hivatalos életrajzi adatok nem tartalmaznak. Éppen ezért szeretnék ezek közül csupán néhányat megemlíteni.

Aradi János futásban az élvonalba küzdötte fel magát, sok válogatott viadalon volt a magyar csapat edzője olimpián és Európa-bajnokságon.

*Balázs György*öt egy gyermekkori „rosszalkodásból” származó baleset (könyöktörés) irányította az orvosi hivatás felé.

Barabás György a Kuvaitban tanulmányozott olajfaló és iszapfaló baktériumok megismerését tudta itthon hasznosítani.

Borsos Antal nyári munkavállalásairól számolt be élményszerűen. Volt aratáson marokszedő, villanszerelő, mászkált villanyoszlopokon kampós mászóvassal.

Buris László egészen fiatalon pap akart lenni.

Damjanovich akadémikustól a Solvay-konferenciák jelentőségét tudhattuk meg.

Fóris Gabriella professzor asszony arról számolt be, hogy politikus családból származik, rokonságban a Kőlcsey-famíliával.

Földes István gyakran helyettesített falusi orvosokat és anatómusként foghúzásra is kényszerült.

Furka István elárulta, hogy birtokában van a gyulai kolbászrecept titkának.

Gergely Judit professzor asszony elmondta, hogy édesanyja jótékony-ságát Szegeden a hitközség dísztermében márványtábla örökíti meg.

Gergely Lajos vadászat és cserkelés közben a szép virágokra is figyel, sőt magyar orchidea és kosbor fajok addig ismeretlen élőhelyét is leírta.

Gomba Szabolcs pipázásai számát napi kettőre–háromra redukálta, és csak otthon gyűjt rá.

Horkay Irén professzornő két szülésének életre szóló pozitív élményeiről számolt be, valamint hogy életével, munkásságával élte és éli keresztényiségét.

Hunyadi János professzornak nyugdíjba vonulása után úszás, olvasás teszi színesebbé az életét. Az egyik első könyv, amit elolvasott Paul Davies „A megbundázott Világegyetem” (Jackpot of Universe) c. munkája.

Ilyés István a Székelyudvarhelyen működő szakmai közösséggel kialakított jó kapcsolatokról számolt be.

Kakuk György kortársairól (Zoli évfolyamtárs), valamint professzorairól (Adler Péter fogász-, Endes Pongrác patológus-, Pap Károly ortopéd-, Vályi Nagy Tibor gyógyszer-tan-professzorok, Kesztyűs Lóránd rektor) mesél számos anekdotát.

Kávai Mária c. egyetemi tanár szomorúan számol be arról, hogy makula degeneráció miatt olvasni nem tud, ezért egész nap rádiót hallgat, és a kertjét ápolja. Minden héten jár fodrászhoz.

Kertai Pál churchill-i választ ad arra a kérdésre, mi a hosszú élet titka: „sohasem sportoltam”. Állatkísérleteit nem végezte kutyákon, mert kutyabarát.

Kiss Attila beszámol arról, hogy 15 éves kora óta jógázik (jógauilés, fejállás és egyéb más „ászanák”). Sátoras utánfutójuk segítségével sok nyarat töltöttek „vad természetben”.

Kovács László akadémikus korábbi szívműtétje után egészségesnek érzi magát, ismét jár síelni. Megható érzékenységgel beszél családjáról: „Én nagyon szeretem a feleségemet.”

Kovács Péter elárulja, hogy gimnazista korában (Debrecen, Fazekas Gimnázium) felkészültek a Pál utcai fiúk előadására, amit a Csokonai Színházban adtak elő, Boka szerepét Borsos Antal kapta, ő Geréb szerepét játszotta.

E sorok írója (*L.L.*) nem titkolja, hogy nagy-nagy tisztelettel van a nők iránt. Átéli, hogy a nők több

terhet viselnek, mint a férfiak.

Leövey Andrást gyermekkorában az a gondolat foglalkoztatta, hogy állatorvos lesz. Nyulakat, galambokat tenyésztett. A világháborús szomorú élmények az orvoslás felé terelték. A riport végén elmondott eset egy nyirokszervi betegről rendkívül tanulságos.

Lukács Géza első felvételi pályázata a budapesti orvosi egyetemre túljelentkezés miatt sikertelen volt, ezért kérte, hogy iratait mérnöki szakra továbbítsák. Ezt elmulasztották, a következő évben felvették az orvosira.

Mechler Ferenc szakmai életét hobbi szinten a tenisz és a klasszikus zene élvezete egészítette ki.

Módis László egy felkészületlen vizsgázónak azt mondta, hogy inkább menjen el kapálni. Megbánta. – Kuopioi egyetemi díszdoktorává avatása előtt frakkot kellett csináltatnia és megtanulnia annak szabályos viselését. Szenvedélyesen gyűjti a szép köveket, főleg az opálokat.

Molnár Pétert Grúziába elnyert ösztöndíja segítette ahhoz, hogy amerikai tanulmányúthoz juthasson. Ötödmagával eljutott Új-Zélandra is egy ottani professzor meghívására.

Muszbek László akadémikus lelkesen számol be Laki Kálmánnal és Szent-Györgyi Alberttel kialakított kapcsolatáról. Elárulja mit jelentett a „Falak Nélküli Laboratórium”.

Nemes Zoltán Debrecenben a Fazekas Mihály Gyakorló Gimnáziumba járt, ahol csínytevés miatt (pálpusztai sajtot kentek szét az osztályban) majdnem kicsapták. Megúsza megrovással és kettes magatartás jeggyel.

Oláh Éva professzor asszony beszámol édesapja korai, tragikus haláláról és arról, hogy özvegy édesanyja és a nagyapa milyen szeretettel fogta össze a családot. A nagyapa hegedült, együtt énekeltek, daloltak és a közös ebédeken, vacsorákon mindent megbeszéltek. Mint református lelkész a retorikát is hangsúlyosan tanította.

Péterffy Árpád összefoglalja, hogy milyennek kell lenni a szívsebésznek: tiszta embernek, olyan erkölcsűnek, mint egy pap, és legyen olyan finom a keze, mint egy gésának. Merészsége pedig legyen olyan, mint egy kalóznak. Legfontosabb a tiszta lelkiismeret.

Péter Mózesnek mindig volt motorkerékpárja, valamikor 50 köbcentis kismotorokkal járta a világot. A kismotorok mindent kibírtak, emelkedőt, kanyarokat, esőt, stb. Hároman vannak testvérek, mindhárman az orvosi hivatást választották. Ugyanez érvényes a következő generációra: mindhárom fia orvos.

Rigó János jó egészségét a sportnak, teniszezésnek és a gyógynövényeknek köszöni. A ginsenget használja ötven éve. „A többi gyógynövényben is hiszek – állítja – többet érnek, mint a gyógyszerek.

Sápy Péter a sebészetet nem tartja női szakmának. Egyik tanító mestere Ladányi Józsa professzornő idős korában megbánta, hogy nem lettek gyerekei, mert feláldozta az életét a sebészetért.

Schlamadinger József docens egyetemi felvétele politikai okok miatt már-már meghiúsult, amikor Kulin László professzor, rektor azt mondta, hogy ha nem veszik fel,

lemond a rektorságról. Azzal az elhatározással jött a medicinára, hogy élő, eleven emberre bicskát nem emel, sem kocsmai verekedésben, sem sebészeti műtőben.

Szállási Árpád magántanár nyolcgyermekes család hatodik gyermeke volt. Abban az időben „ahányat az Isten adott, annyi jött a szegényes világra”. Hitték, mondták: ha az Úr nyulat adott, bokrot is biztosít hozzá. Könyvszeretetére utalva említi, hogy legszívesebben könyvtáros lenne. „Ha behunyt szemmel megfogok egy könyvet, a papír minőségéből megtippelem, melyik században készült, a tipográfijából, hogy melyik nyomdában”. Arra a kérdésre, hogy mire tanítja a jövő orvosait azt felelte: Szeressék a betegeket. Az emberek nemcsak a gyógyszert, hanem a szeretetet és a megértést is igénylik.

Szegedi Gyula akadémikusról köztudott, hogy kiváló futballista volt. Amikor felvételre jelentkezett és megtudták, hogy Zilahi Zolival együtt játszott az ifjúsági válogottban, tárt karokkal fogadták. Abban az időben még bensőséges kapcsolat volt az oktatók és a hallgatók között. A DEAC meccseken ott voltak a hallgatók, az oktatók, sokszor még a professzorok is.

Szepesi Kálmán megerősíti, hogyha egy beteg csontjain műtétet végez, akkor egy életre szóló kapcsolatra kötelezi el magát. Vállalni kell a következményeket a beteg egész élete során.

Tóth Csaba Bugyi István sebész professzort tartotta és tartja a legnagyobb tekintélynek, szakmai nevelőapjának. – „Én nagyon szeretek

humorizálni, de a szakmában nem ismerek tréfát. Nyitottság, őszinteség az alapja minden közös munkának, társasági együttlétnek, így egy klinikának is”.

Trón Lajos elmondja, hogy öt fiútestvér – mindannyian természet-tudományos érdeklődésűek – között a második volt. „Azért szerettem a fizikát, meg a matematikát, mert ha valamiről csupán néhány szót szolt a fizika- vagy matematikatanárom, abból szinte következett a következő mondat”. „A PET módszert az országban, sőt a kelet-közép-európai térségben – Ausztriát is beleértve – elsőként alkalmaztuk.”

Uray Éva professzorasszony rendkívül tanulságos életútjának leírása Ady Endre *Ifjú szívekben élek*, és Váci Mihály *Te bolond* című versével fejeződik be.

Wórum Ferenc: „Nagyon szerettem a csillagászatot, édesapám is rajongott érte. Volt olyan időszak, amikor több száz csillagnak megtudtam mondani az arab és a perzsa nevét. A csillagképeket és az egyes csillagokat, amit szabad szemmel is lehet látni az égen azonosítom.”

Záborszky Zoltán álláspontja szerint a sérültellátásban alapvetően tudni kell, hogy mit kell tenni először, másodszor és ötödször. Ennek megvan a maga ritmusa. Ezek alapvető szabályok, amelyeket minden esetben követni kell. „Amikor behívtak katonának, egyáltalán nem tiltakoztam. Kedveltem az egységes szemléletet, szervezettséget, ami akkor a hadseregben uralkodott”.

Zs. Nagy Imre véleménye szerint nem üzlet az öregeket hosszú ideig életben tartani. Már az amerikaiak

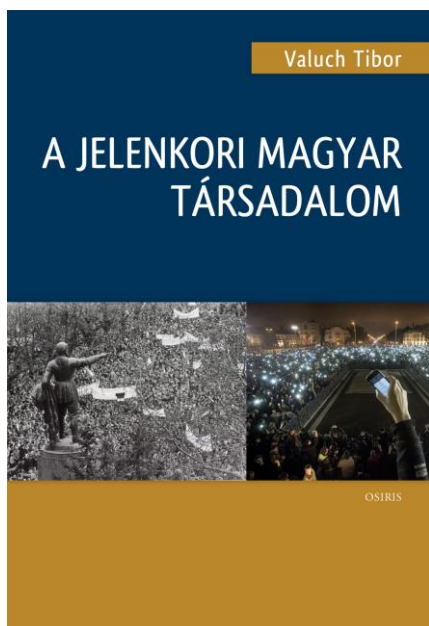
sem akarják meghosszabbítani az öregek életkorát, és mindenféle ideológiákat gyártanak, hogy nem érdemes kutatni. Tanulságos véleménye szerint negyvenéves korában az ember ne kezdjen el japánul tanulni. Meg lehet tanulni néhány mondatot, néhány közönséges kifejezést, de az írott nyelvet már nem.

Módis professzorral, a kötet szerkesztőjével egyetértve vallom, hogy az olvasó értékes és érdekes, Debrecenben unikális kötetet tart a kezében.

Lampé László

Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom

Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 299 lap

Valuch Tibor történészprofesszor közelmúltban megjelent, címével már eleve sokat ígérő, küllemében pedig izléeses kiállítású könyve több okból is felkeltette érdeklődésemet. A megkülönböztetett figyelem mindenekelőtt a címben jelzett témának szólt. Azonos „szakmai céh” tagjaként pályám korábbi sza-

kaszaiban magam is komolyan foglalkoztam társadalomtörténeti kérdésekkel, hosszabb ideje pedig a regionális (területi) tudományok művelőjeként, más megfontolásokból lett számomra fontos történész kollégám munkája. A tömör és kifejező címválasztással és a bevezetőben megfogalmazott normatív elvárásai szerint ugyanis a szerző nem kevesebbre vállalkozott, minthogy megfeleljen annak a nem mindennapi kihívásnak, amelyet saját kora társadalmi viszonyainak komplex elemzése jelenthet a gazdasági-társadalmi folyamatok újszerű megközelítése iránt affinitást érző történész számára. Különösen nehéz feladat szerbe-számba venni egy olyan nagy és bonyolult „organizmus” sajátosságait, mint amilyen általában a társadalom. Nem különben embert próbáló feladat a mindennapokban létező jelenkori társadalom, ezúttal történetesen a mai magyar társadalom átfogó tanulmányozása, már csak a változások radikalizmusa és jellege miatt is.

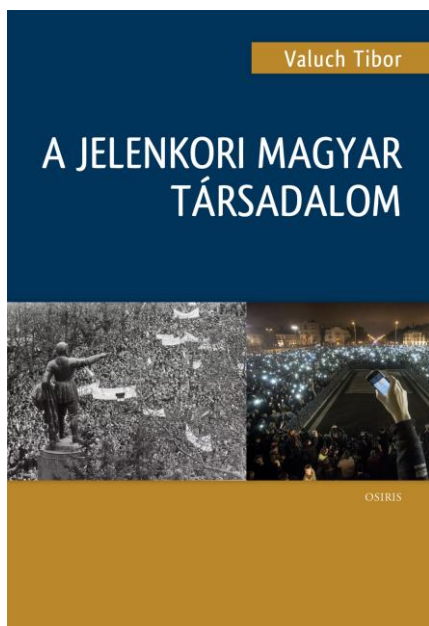
sem akarják meghosszabbítani az öregek életkorát, és mindenféle ideológiákat gyártanak, hogy nem érdemes kutatni. Tanulságos véleménye szerint negyvenéves korában az ember ne kezdjen el japánul tanulni. Meg lehet tanulni néhány mondatot, néhány közönséges kifejezést, de az írott nyelvet már nem.

Módis professzorral, a kötet szerkesztőjével egyetértve vallom, hogy az olvasó értékes és érdekes, Debrecenben unikális kötetet tart a kezében.

Lampé László

Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom

Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 299 lap

Valuch Tibor történészprofesszor közelmúltban megjelent, címével már eleve sokat ígérő, küllemében pedig izléeses kiállítású könyve több okból is felkeltette érdeklődésemet. A megkülönböztetett figyelem mindenekelőtt a címben jelzett témának szólt. Azonos „szakmai céh” tagjaként pályám korábbi sza-

kaszaiban magam is komolyan foglalkoztam társadalomtörténeti kérdésekkel, hosszabb ideje pedig a regionális (területi) tudományok művelőjeként, más megfontolásokból lett számomra fontos történész kollégám munkája. A tömör és kifejező címválasztással és a bevezetőben megfogalmazott normatív elvárásai szerint ugyanis a szerző nem kevesebbre vállalkozott, minthogy megfeleljen annak a nem mindennapi kihívásnak, amelyet saját kora társadalmi viszonyainak komplex elemzése jelenthet a gazdasági-társadalmi folyamatok újszerű megközelítése iránt affinitást érző történész számára. Különösen nehéz feladat szerbe-számba venni egy olyan nagy és bonyolult „organizmus” sajátosságait, mint amilyen általában a társadalom. Nem különben embert próbáló feladat a mindennapokban létező jelenkori társadalom, ezúttal történetesen a mai magyar társadalom átfogó tanulmányozása, már csak a változások radikalizmusa és jellege miatt is.

A szerző nem tekinthetett el tehát az adott kivételes történelmi körülménytől, a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben zajló politikai átmenet, másképpen fogalmazva a rendszerváltás következményeinek mélyreható elemzésétől sem, amely gyökeres változásokat eredményezett Köztes-Európa rendszerváltó országainak politikai, gazdasági és társadalmi folyamataiban. Nem egészen negyedszázad során ugyanis példátlan gyorsaságú átalakulás játszódott le a kelet-közép-európai nemzetek, köztük Magyarország társadalmának strukturális viszonyaiban, tagoltságában és működésében, miközben a rendszerváltás előtt ideológiailag erősen átítatott, „osztályszemléletű” úgynevezett dichotom (két osztály – két réteg) struktúramodellt, a valós viszonyok minőségét és tartalmát pontosabban kifejező, sokoldalúan rétegezett és újratagolódott társadalmi szerkezet váltotta fel. E tekintetben is hiányokat pótol a kötet, hiszen az átmenet politikai és gazdasági részletkérdéseinek lassan könyvtárnívú duzzadt irodalmában kevés a változások kifejezetten társadalmi vonatkozásairól szóló elemzés. A realitásokhoz közelítő olyan társadalomkép megrajzolására pedig jószérivel kísérlet sem történt, amely módszertanilag a történetiség, a klasszikus szociológiai elemzés, a statisztikai adatfeldolgozás és a szociografikus leírás szempontjainak érvényesítésére vállalkozott volna, mint jelen esetben Valuch Tibor.

Ugyancsak rokonszenvenné teszi számomra a szerző munkáját az az

újszerű módszertani megközelítés, amellyel szélesebb társadalomtudományi iskolázottság birtokában, de elsősorban mégiscsak tanult szakmája szerint, történészként vállalkozik a jelenkori magyar társadalom folyamatainak értelmezésére. Ez természetesen sok kockázatot rejt magában, tekintettel arra, hogy a jelenkor természetéből fakadóan még olyan „képlékeny”, a mindennapok által terhelt, szubjektív elemekkel átszőtt valóság, amely jelképesen fogalmazva csak holnap-holnap után, akár évtizedek múltán „érik” és/vagy „szelídül” történelemmé. Ám a történettudomány nagy előnye a kifejezetten a társadalommal foglalkozó szociológiához, demográfiához, statisztikához, szociográfiához, szociálpolitikához, társadalomföldrajzhoz vagy más, a társadalom vizsgálatára hivatott részdiszciplínákhoz képest, a sajátos, egyedi megközelítés, értelmezési lehetőség. Ez persze csak akkor válik hatékony eszközzé a történész kezében, amennyiben az általa alkalmazott módszertan épít más társadalomtudományi ágak, többek között a már felsorolt tudományterületek eredményeire, azaz inter-(multi-) diszciplináris jelleggel közelít témájához, mint például a regionális (területi) tudomány. Optimális esetben a kutatás tárgyához „felülről”, kvázi szélesebb optikából, integratív és komplex jelleggel közelítő történész ily módon hatékonyabb módszerrel dolgozhat, mint az elemzés kereteit mégiscsak „szűkítő” társadalomtudományi ágak bármelyike külön-külön.

Úgy tűnik, hogy már régtől fog-

va ennek a komplex, „soktényezős” módszertannak a következetes művelését tette magáévá a szerző, aki erről könyve bevezetőjében, mintegy kutatói hitvallásként a következőket írja: „Eddigi pályám során mindig egyfajta ‚hivatásos határsértőként’ léteztem és dolgoztam, történészként igyekeztem integrálni, hasznosítani a különböző társadalomtudományi ágak módszereit, szempontjait, kérdésfelvetéseit.” Hasonló kutatómódszertan elkötelezettjeként meggyőződéssel állíthatom, hogy ebben az integratív szemléletmódban rejlik a szerző könyvének egyik megkülönböztető, egyedi vonása. E nélkül a megközelítés nélkül talán kevésbé sikerült volna a korszakokon átívelő, a múlt, a jelen és a jövő találkozáspontjában húzódó témát illetően az adatok halmozásából, lényegre törően, a sajátosságokra és a tendenciákra koncentrálni, mi több elegánsan és olvasmányosan levezetni azokat a bonyolult folyamatokat, amelyek a jelenkori magyar társadalom felszínén és mélyrétegeiben zajlottak és zajlanak ma is.

A Valuch Tibor által „kiterjesztett” történelemszemlélet a modernkori történetírást jótékonyan megtermékenyítő, az *Annales gazdaság- és társadalomtörténeti évkönyvek* című folyóirat köré tömörült világhírű francia történésziskola legértékesebb hagyományait követi. A két kiemelkedő francia történész, *Lucien Febvre* és *Marc Bloch* által 1929-ben alapított folyóirat nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a történelmet új útra terelje, vezető szerepet szánva a történettudománynak,

beleolvassza azt a társadalomtudományok együttesébe, s megújítsa ezzel a történetírás addigi gyakorlatát is. Az *Annales*-kör működése többek között az által eredményezett módszertani fordulatot a történettudomány fejlődésében, hogy a mindennapi életet, a tágabb értelemben vett kultúra, életmód kérdéseit, a hétköznapi történéseit állította a gazdasági-társadalmi folyamatok középpontjába, miközben a nagyközönség körében is érdekessé, olvasmányossá, sőt népszerűvé tette az addigra már megfáradt és korszerűtlenné vált „históriát”.

Többek között az utóbbi történelemfelfogás fokozott érvényesítése miatt ajánlom minden szakmai érdeklődő figyelmébe Valuch Tibor könyvét. Korszerű társadalomtörténeti szemlélettel, történeti összefüggésekbe ágyazva ugyanis úgy tudja bemutatni, mintegy „leírni” a mai magyar társadalmat a maga teljességében, hogy a tudományos alaposág és a bőséges szociológiai adatok mellett is érdekes és olvasmányos maradjon az elemzés, ne vesszen el az olvasó – és a mondánivaló lényege – a statisztikai adathalmazok rengetegében. A könyv tartalmi gazdagságát jól jelzi az a részemről önkényes kiemelés is, amely a tizenegy fejezet főbb tematikai egységeire vonatkozik nagy vonalakban. A szerző részletesen elemzi többek között a jelenkori magyar társadalom strukturális, demográfiai, térbeli és regionális, rétegződési és mobilitási viszonyait; a kisebbségi és etnikai kérdéseit Kárpát-medencei kitekintésben; a régi, új és megújuló társadalmi cso-

portok átalakulását, illetve az elitek megváltozott pozícióit; a társadalom és a politika tagoltságát; a közgondolkodás és az értékek kapcsolatrendszerét; a szociális viszonyok és társadalmi helyzetek alakulását; az életmódbeli változásokat a mindennapok tükrében. Megítélésem szerint éppen az utóbbi fejezet mutatja meg leginkább annak a módszernek az újszerűségét, amelyet az Annales-kör képviselőinek köszönhet a jelenkori társadalomtörténet. A fogyasztási és a jövedelmi helyzet, az idő és ember viszonyának, az öltözködési, a ruházkodási, a divat és a táplálkozási szokások, a lakáshelyzet és lakberendezés, valamint a kommunikáció és a kultúrafogyasztás jellegzetességeinek a bemutatása ma már igen helyesen a korszerű társadalomszemlélet elengedhetetlen velejárója. A mindennapi életviszonyok plasztikus ábrázolás teljesebbé, árnyaltabbá és „életszerűbbé” teheti egy adott korszak társadalomképét, úgy ahogy ez jelentőségének megfelelő tartalommal és terjedelemben érvényesül Valuch Tibor munkájában.

A mai magyar társadalomról rajzolt kép árnyaltsága kétségtelenül elismerést érdemlő teljesítmény a szerző részéről, tekintettel arra, hogy a könyv fejezeteit értelemszerűen elárasztja a téma által igényelt szociológiai és statisztikai információk tömege. Ám, hogy a szerző által képviselt felfogásban a tartalmat „átítató adatfolyam” még sem vált öncéllá, következésképpen terhes olvasmánnyá, abban minden bizonnyal szerepet játszhatott a már többször hivatkozott újszerű törté-

nelemszemlélet, amelyet *Albert Soboul*nak, a világhírű francia társadalomtörténésznek éppen a statisztikai feldolgozás módszerével és alkalmazásával kapcsolatban kifejtett álláspontja érzékeltet máig ható érvénnyel. E szerint a statisztikai információk bármennyire nélkülözhetetlen segítői a társadalomtudós munkájának, egyedül csak azokra támaszkodva semmiféle mennyiségi adatot nem vizsgálhat a valóság eltorzításának veszélye nélkül. Vagyis a mennyiségi viszonyokat értelmező társadalomtörténet köteles mindenkor megmagyarázni a feltárt adatokat. A társadalomkutató munkájában ekkor „... lép jogába a leírás: számolni kell, azonban csak számolni – ez nem elegendő.” (Soboul, A.: A társadalomtörténet statisztikai ábrázolásának egyes kérdései. Világtörténet, 1967/14-15. 32. o.)

Számomra Valuch könyve meggyőzően bizonyítja a fenti normatív elvárásoknak való megfelelést, sőt túl ezen, az interdiszciplináris, komplex szemléleten alapuló „soktényezős” szemlélet elemzéseiben szerencsésen ötvöződik a Magyarországon jellemzően már az 1930-as évek falukutató mozgalmából ismert, de vissza-visszatérően később is erős szakmai pozíciókkal rendelkező szociográfia tartalmi és módszertani eszköztárával, megoldásaival. Mondhatni, hogy miközben a könyv alapos tudományos munka, egyszersmind a szociográfia műfaji jellemzőire, nemes hagyományaira is építő feldolgozás, ami látványosan fejeződik ki például a szociális viszonyok és a társadalmi

helyzetek, valamint az életkörülmények elemzésében és leírásában, amelynek hitelességét csak kiemelik a remekül összeválogatott, korhű fekete-fehér fotók, mint értékes kortörténeti dokumentumok, szövegközi illusztrációk. Ez a szociográfusi attitűd még érdekesebb és olvasmányosabb jelleget kölcsönöz a kötetnek, ami önmagában is alkalmassá teszi a stílárisan már-már szépírói kvalitásokat megcsillantó szerző munkáját arra, hogy az érdeklődők szélesebb körének a figyelmét is felkeltse a téma iránt.

Már pedig az érdeklődés felkeltése és az olvasmányosság csöppet sem egyszerű feladat olyan esetben, amikor egyszerre többféle elvárást is teljesítenie kellett a szerzőnek. Mindenekelőtt tudományos alapos-sággal monografikus jellegű áttekintést kellett készítenie a jelenkori magyar társadalomról. Meg kellett felelnie a felsőoktatásban széles körben használható tankönyv, illetve kézikönyv szempontjainak, miközben össze kellett hangolnia az adatgazdagság, a tényyszerűség, a tudományos szakszerűség elvárásait a nagyobb közönségigény kielégítését szolgáló közérthető, ismeretterjesztő olvasmányosság követelményeivel. Minden bizonnyal ezeknek a nehezen összeegyeztethető kiadói elvárásoknak való megfelelés jelen-

tette a legnagyobb kihívást az „aszketikusabb” műfajoz szokott történész számára. A korábban komoly szakmai tekintéllyel bíró tudományos ismeretterjesztés presztízse mára megkopott, pedig feltámasztása fajsúlyos tudományos témák széleskörű megismertetése és népszerűsítése érdekében továbbra is fontos szakmai és társadalmi érdek. Aligha véletlen, hogy a kézirat döntően a *Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kuratóriumának* támogatásával készült.

A fentiek előrebocsátása után jó szívvel és meggyőződéssel ajánlom mindazoknak a figyelmébe Valuch Tibor szakmailag értékes, tartalmas, lebilincselően érdekes és elegáns kivitelezésű könyvét, akik mélyebb érdeklődést tanúsítanak a jelenkori magyar társadalomban zajló folyamatok iránt, vagy egyszerűen csak tájékozódni kívánnak arról a társadalmi közegről, amelyben mindennapjaikat élik, illetve a felgyorsult változásokat megélik, a gyökeres mennyiségi és minőségi átalakulás előnyeit élvezik, hátrányos következményeit pedig elszenvedik.

Baranyi Béla

Nagy Sándor: A debreceni közüzemi vízszolgáltatás regionális szemléletű fejlesztése

A kiadás helyszíne: Hajdúböszörmény, 2014. 118 lap

„Mára az ivóvízellátás biztonsága mellett hazánkban is fokozottan előtérbe került a fenntarthatóság elvének érvényesítése, mivel, hasonlóan más európai gyakorlathoz, a magyarországi vízművek többsége az utánpótlódást meghaladó mértékben termel ki felszín alatti vizeket.” – indokolja a szerző mindjárt bevezetőjében témaválasztását. Ezt a témát dolgozta fel szerző a Debreceni Egyetem Mezőgazdaság, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Kerpely Kálmán Doktori Iskolájában

2013-ban megvédett PhD értekezésében. A sikeres védelem nyomán a téma átdolgozásával vált a könyv egy, a *Baranyi Béla* professzor, az egykori doktorjelölt témavezetője, egyben a „*Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből*” című sorozat szerkesztője által gondozott kiadványok újabb darabjává.

Nagy Sándor jelenlegi munkája is magán hordozza a sorozatban megjelent magas színvonalú művek átfogó, de ugyanakkor konkretizáló és előremutató szemléletét. A szerző abból indul ki, hogy a „túlhasználat” összetett negatív következményekkel jár, így például a fenntartott hozamú vízkitermeléssel együtt járó üzemeltetési költségek növekedését, a semleges pórusnyomás csökkenésével kimutatható térszinsüllyedést vagy a vízpotenciál csökkenése következtében esetlegesen bekövetkező minőségi változásokat. Emellett nem elhanyagolható a talajvízszintre, és ezen keresztül a felszín feletti ökoszisztémákra gyakorolt hatás sem. Széleskörű értékelése alapján megállapítja, hogy Debrecen és régiója tekintetében a környezeti célkitűzésként Víz Keretirányelvben meghatározott „jó állapot” 2017-re elvileg elérhető, ugyanakkor a szükség-

szerű beavatkozások végrehajtásához az időtényező mellett jelentős anyagi fedezetre is szükség van, amely Magyarország mai gazdasági viszonyai és kilátásai mellett nem elhanyagolható hátráltató tényezőt jelent. Felszíni és felszín alatti vízkészleteink védelmét hatékonyan szolgálta a kommunális eredetű szilárd és folyékony szennyezőforrások felszámolása, illetve a hulladékok és a szennyvíz fenntartott módon történő kezelése, amely Debrecen és térsége esetében egy sikeresnek tekinthető ISPA projekt keretén belül került megvalósításra.

Szerző álláspontja szerint ugyanakkor továbbra is megoldandó probléma maradt a TEVA Gyógyszergyár Rt. jelenlegi üzemi területén található korábbi talajvízszennyezés pontos lokalizálása és felszámolása, valamint a csatornázottság kiterjesztése Debrecen zártkerti övezeteire is. A környezeti problémák hatékony, regionális szintű megoldását sürgeti, hogy Debrecen nagyvárosi funkciót töltsön be, és jelentős agglomerációs övezet tartozik hozzá. Vízbázisaink védelme és fenntartható hasznosítása felelősségtudatos vízgazdálkodást kíván meg. A munkának különös aktualitást ad, hogy Debrecen és régióját érintő vízhasznosítási CIVAQUA program, amely a Keleti-főcsatorna vízének egyszerre népjóléti, mezőgazdasági, és természetvédelmi céllal történő hasznosítására irányul, ugyanakkor a program fő célja a Nagyerdő többcélú vízpótlása, természetes állapotának visszaállítása és megőrzése. Mára talán meglesz a döntéshozói akarat,

hogy a CIVAQUA program kiterjesztett megvalósulásával Debrecen gazdasági fellendülésére és az életszínvonal növekedésére is kedvező hatást gyakoroljon. Debrecen és régiója tekintetében fontos felszíni vízbázis a Keleti-főcsatorna, amely jelenleg öntözővíz ellátást, halastói vízellátást, ipari vízellátást, ökológiai célú vízellátást, időszakos belvízmentesítést, nádtermelést és üdülést is szolgál, de ezeken túl – az EU Víz Keretirányelv irányvonalához igazodva –, medréből lakossági ivóvíz kivételt is biztosít. Vize azonban sérülékeny a szennyező anyagok bejutásának lehetőségéből adódóan, emellett a szakvélemények szerint a csak rétegvíz kitermeléssel történő vízellátás a jelenlegi vízigények mellett sem vezetne hosszabb távon a készletek csökkenéséhez.

Szerző helyesen állapítja meg, hogy aktuális és megoldandó probléma a műtárgyak rehabilitációjának szükségessége, az ivóvíz kivétel veszélyeinek mérlegelése, az esetleges belvíz elvezetés szükségessége, illetve a Keleti-főcsatorna hasznosítási lehetőségeinek a jövőbeni kiaknázása. A vízszolgáltatás régiós szinten történő működtetése találkozik a Nemzeti Vízstratégia koncepciójával. A szakterülethez kapcsolódó, különböző közigazdasági szabályozóeszközök meghatározó célja a vízkészletek hatékonyabb allokációja és a kezelhetőbb vízhez kapcsolódó kockázatok mellett az, hogy a fenntarthatóbb és megbízhatóbb vízgazdálkodást célzó vízpolitika célkitűzéseit költség-hatékonyabb megoldásokkal lehessen

megvalósítani. Nagy Sándor kutatásai során részletesen vizsgálta a vízpolitikai programokat és projekteket, valamint jogszabályokat, különös tekintettel a vízbázisaink ökológiai állapotára, a debreceni víztermelés aktuális helyzetére és külföldi, elsősorban holland, már regionalizált vízpolitikai tapasztalatok átvételi lehetőségeire. Értékelte a hazai, illetve helyi, regionalizált vízpolitika megvalósíthatóságát az ökológiai és gazdasági vonatkozások figyelembevételével,

Nagy Sándor vizsgálta a vízgazdálkodás intézményi feltételeit is. Alátámasztotta, hogy van közös nevező a piaci szemléletű vízkitermelés és a fenntartható vízbázisvédelem között. A közüzemi vízszolgáltatás regionális dimenzióba helyezésének vizsgálatával igazolta az integrált rendszerek lehetséges szerepét. Megállapítása szerint napjainkban két, egymással ellentétes irányú folyamatot figyelhetünk meg a vízszolgáltatások üzemeltetési formájára vonatkozóan. Az elmúlt időszakban egyfajta privatizációs hullámnak lehetünk tanúi a közműszektorban. Ezzel egy időben jelentős állami üzemeltetési szerepvállalásra irányuló támogatottság is megfigyelhető, éppen az elmúlt évtizedek olyan irányú tapasztalatai következtében, amelyek szerint a magántulajdonú cégek rendre keveset fektettek be, azt is jelentős profitgaranciák biztosítása mellett valamint gyakorta magas áron nyújtották a szolgáltatásaikat. A vízszolgáltatás monopol piaci jellegének köszönhető, hogy a szolgáltatók egyrészt nem tudnak egymással

versenyezni több vásárló vonzásában, másrészt gyakran tapasztalható, hogy a társaságok elkerülik az egymással való versenyzést.

Az utóbbi körülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy alacsony beruházási hajlandóság és gyakran magas áron nyújtott szolgáltatás egyaránt megfigyelhető volt a közműszektorban. A vízszolgáltatás társadalmi dimenziói kapcsán a szerző előremutató jelleggel állapítja meg, hogy, amíg a gazdasági élet szereplőinél lényegében a profitnak van prioritása, addig a politikai élet – leggyakrabban választási ciklusok által szűkített szemléletű és mozgásterű – szereplőinek mindezülig nem sikerült megszabni kellő hatékonyságú, országhatárokon átívelő globális kereteket, és nem tudtak megfelelő hatékonyságú válaszokat adni a változásokra. Az adottságok és az elkerülhetetlennek mutatózó változások mellett, a környezetvédelem problémájának megoldásakor a tudomány számára a saját mozgásterén belül maradván, a figyelmeztetés és az alkalmazkodás módjának a meghatározása marad az alapvető feladat.

Összességében ez a könyv a vízellátás környezeti hatásainak és a víztermelés gazdasági vonatkozásainak problémakörét értékeli, összevetve a lehetőségeket más országokbeli, elsősorban holland példákkal. A jó gyakorlatok és tapasztalatok alapján megfogalmazott következtetései és javaslatai Debrecenben és régiójában egy fenntartható és optimális méretű, regionális szinten szervezett lakossági vízszolgáltatási rendszer, azaz hatékony közüzemi

vízszolgáltatás kialakításához, fejlesztéséhez járulhatnak hozzá.

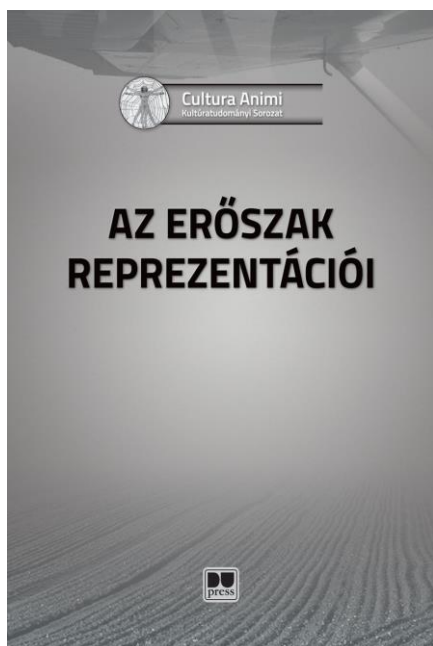
Nagy Sándor könyve szép példája annak, hogy hogyan lehet eljutni a globális gondolkodástól a helyi cselekvésig egy olyan meghatározó kérdésben, mint a fenntartható

vízkezelésgazdálkodás és annak ökonómiai és társadalmi összefüggései.

Tamás János

Az erőszak reprezentációi

Szerk. Pabis Eszter. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2015. 204 lap.

A Debreceni Egyetem Kulturális Archeológia kutatócsoportja nem kisebb feladatra vállalkozott, minthogy a manapság az élet szinte minden szegmensében egyre gyakrabban megjelenő erőszak értelmezését tovább dif-

ferenciálja. E vállalkozás eredményeként jött létre Az erőszak reprezentációi című tanulmánykötet. A *Cultura Animi* könyvsorozat első köteteként megjelenő könyv olyan, egymástól távol álló tudományterületekről származó tanulmányokkal kívánja tovább pontosítani az erőszakról, és annak különféle megjelenési formáiról alkotott képünket, mint a teológia, filozófia, szociológia, irodalom-, színház- vagy jogtudomány.

Az interdiszciplináris erőszak-kutatás eredményeiről és problematikájáról című fejezetben a kötet szerkesztője, Pabis Eszter az erőszak-kutatás fő kérdését az erőszak definiálásának nehézségében látja: „az erőszakra irányuló szisztematikus kutatás egyik feltűnő problematikája épp ezért pont a módszertani-elméleti megközelítések sokfélesége és különbözősége, amely viszont

vízszolgáltatás kialakításához, fejlesztéséhez járulhatnak hozzá.

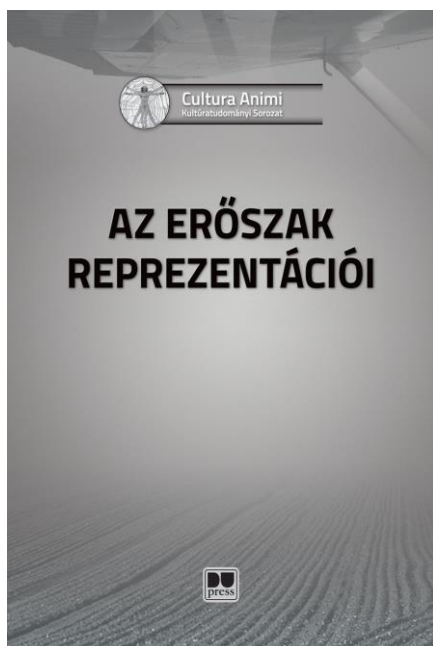
Nagy Sándor könyve szép példája annak, hogy hogyan lehet eljutni a globális gondolkodástól a helyi cselekvésig egy olyan meghatározó kérdésben, mint a fenntartható

vízkezelésgazdálkodás és annak ökonómiai és társadalmi összefüggései.

Tamás János

Az erőszak reprezentációi

Szerk. Pabis Eszter. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2015. 204 lap.

A Debreceni Egyetem Kulturális Archeológia kutatócsoportja nem kisebb feladatra vállalkozott, minthogy a manapság az élet szinte minden szegmensében egyre gyakrabban megjelenő erőszak értelmezését tovább dif-

ferenciálja. E vállalkozás eredményeként jött létre Az erőszak reprezentációi című tanulmánykötet. A *Cultura Animi* könyvsorozat első köteteként megjelenő könyv olyan, egymástól távol álló tudományterületekről származó tanulmányokkal kívánja tovább pontosítani az erőszakról, és annak különféle megjelenési formáiról alkotott képünket, mint a teológia, filozófia, szociológia, irodalom-, színház- vagy jogtudomány.

Az interdiszciplináris erőszak-kutatás eredményeiről és problematikájáról című fejezetben a kötet szerkesztője, Pabis Eszter az erőszak-kutatás fő kérdését az erőszak definiálásának nehézségében látja: „az erőszakra irányuló szisztematikus kutatás egyik feltűnő problematikája épp ezért pont a módszertani-elméleti megközelítések sokfélesége és különbözősége, amely viszont

részben magának az erőszak fogalmának alapvető tisztázatlanságából, összetettségéből, sőt ellentmondásosságából is ered” (8. lap). A szerző a továbbiakban görcső alá veszi a legfontosabb, a téma kutatóinak elengedhetetlen német nyelvű szakirodalmat illetve az utóbbi években erőszak-kutatással foglalkozó nemzetközi intézeteket. Az alapos áttekintés után pedig olyan területeket mutat be, mint az erőszak fogalmának ambiguitása, az erőszak-tapasztalatokhoz köthető határátlépések és határhelyzetek. A test és az erőszak viszonyát Jean Philipp Reemtsma erőszak-fenomenológiája alapján vizsgálja.

Fazakas Sándor tanulmányában a teológia oldaláról vizsgálja az erőszak kérdését. Történeti áttekintésben mutatja be, hogy a keresztyénség történelme során milyen mértékben volt erőszakot eltűrő vagy erőszakot alkalmazó (23.). Mindemellett persze a szerző az ebben a kontextusban megkerülhetetlen kérdésre is választ keres: milyen elméleti és/vagy gyakorlati megfontolás szolgáltatott ehhez alapot a keresztyénség számára. Ezen problémák vizsgálata során pedig olyan morálkritikai problémafelvetéssel is találkozhat az olvasó, mint pl. a Harmadik Birodalomban zajló eutanázia-program.

Az emberi élet fontosságával és a hétköznapi életben betöltött

szerepének kérdéseivel foglalkozik Balogh László Levente tanulmánya is. A gyakran korszakhatáráként értelmezett első világháború számos tapasztalattal járult hozzá az addig fennálló rend megváltozásához. Ez az addig sohasem látott jelenség az ember eszközzé válásában csúcsondott ki, ennek következtében egyszersmind az ember a technikának alárendeltté vált (54.). A háborúban elszenvedett erőszak mindemellett az addigi férfiideál újraértelmezését illetve annak újbóli előtérbe kerülését is magával hozta, hiszen az elszenvedett brutalitásnak értelmet kellett adni.

Takács Erzsébet Didier Fassin francia szociológus kutatásainak összefoglalására és annak értelmezésére tesz kísérletet. A szerző főbb céljai közé tartozik egyrészt annak ismertetése, miként szolgálhat a (szenvető) test jogalapként (ezzel is megteremtve a politikai hatalom és a morális érzések közötti kapcsolatot), másrészt pedig annak bemutatása, milyen tetteket legitimálhat a humanitárius bánásmód. Az elemzés során a szerző Foucault biohatalom koncepciójából kiindulva jut el egészen a biolegitimálás kérdéséhez.

Kiss Lajos András munkájában Étienne Balibar francia filozófus *Erőszak és tisztelet* című munkája alapján tárul elénk a civilizált erőszak jelensége. Elő-

adásában a politika és az erőszak között meghúzódó összefüggésre világít rá: „a politika elsődleges feladata éppen abban áll, hogy valamiképpen kontrollálja és féken tartsa ezt a gonosz és destruktív hajlamot” (87). A politika így kifejtett válaszreakciója tehát mindenképpen egy olyan folyamatos külső megerősítésre szorul, ami legitimálja az eredeti erőszakra adott erőszakos megoldási kísérletét. Ezen a gondolatmeneten tovább haladva az előadásban megismerkedhetünk a Balibar-féle erőszak-tipológiával is.

Valastyán Tamás az erőszak-kutatás egy nem mindennapi perspektíváját tárja az olvasó elé. Tanulmányában Borbély Szilárd *Egy gyilkosság mellékszálai* című könyvében megjelenő családi traumát veszi górcső alá. A regényben a szerző azokat a lelki folyamatokat próbálja értelmezni, melyeket egy borzasztó családi tragédia idéz elő, amelyek összetettségét hűen tükrözi az elégetésre váró ruhadarabokon, a lepedőn megjelenő redőzet.

Az irodalom berkeiben maradvá Takács Miklós előadásában követhetjük figyelemmel Kováts Judit *Megtagadva* című művének elemzését. A regény huszonöt fiktív interjún keresztül meséli el a második világháború erőszak-tapasztalatát és az elszenvedett traumákat. Az előadó ez alapján próbálja meghatározni

az erőszak és a trauma közötti összefüggéseket, amelyek mind egyéni, mind pedig kollektív szinten éreztetik hatásukat. Tanulmányában mindenképp fontosnak tartja kiemelni, hogy nem célszerű a háború traumáit pusztán a tettes vagy áldozat perspektívájából szemlélni, hiszen a regény „a közösséget és az egyént nemcsak a háború áldozataként, hanem bizonyos esetekben annak tetteseként is megmutatja” (115), s ez egyszersmind a *Megtagadva* egyik fontos jellemzőjének tekinthető. A megélt traumákat övező hallgatás vagy az annak kibeszélése körüli dilemma olyan dinamikát kölcsönöz a regénynek, ami már a regény elejétől érezhető, így generálva egy újabb feszítő erejű traumát a regényben.

Horváth Andrea tanulmányában ismét egy irodalmi mű elemzésével találkozhatunk, mely természetesen az eddigiektől eltérő perspektívából vizsgálja az osztrák Nobel-díjas író, Elfriede Jelinek *Kéj* című regényét. A tanulmány főbb sarokköveinek számító pszichoanalízis és feminista elméletek segítségével próbálja a szerző ismertetni a regény nemi és nemzedéki viszonyait egyaránt. A néhol az obszcenitás (gyakran pedig az erőszak) határait súroló regény bővelkedik szexuális tartalmú jelenetekben, hiszen az író a szexualitás megélésén keresztül

próbálja meg bemutatni a férfi elnyomás tragikus következményeit.

Kricsfalusi Beatrix tanulmányában elemzi Mundruczó Kornél színházi rendezéseiben az erőszak színpadra vitelét és annak szerepét. „Fontos kiemelni, hogy az erőszak Mundruczó színházi munkáiban nem egyszerűen tematikai síkon jelenik meg, hanem szerialitása miatt struktúraalkotó jelentőséggel bír úgy az egyes rendezésekben, mint az egész életművön belül” (143).

A kötet utolsó két tanulmányában a jogtudomány kínál újabb értelmezési lehetőségeket az erőszak különböző megjelenési formáira. Gyurán Ildikó előadásában az erőszak fogalmát büntetőjogi kontextusba helyezve vizsgálja. A szerző már a tanulmány elején fontosnak tartja az olyan alapfogalmak tisztázását, mint az erőszak, bűncselekmény vagy az agresszió illetve azok köznapi és jogi értelmezésének elkülönítését. Az erőszak fajtáinak rövid büntetőjogi elemzése során egy olyan fontos, az eddigi tanulmányokban még nem említett szempontra hívja fel

figyelmünket a szerző, mint a látencia. Ennek kérdését vizsgálva megállapítható, hogy az erőszakot elszenvedő fél gyakran mintegy automatikus válaszreakcióként él a hallgatás lehetőségével, ezzel önkéntelenül is megnehezítve a tettes büntetőjogi felelősségre vonását.

Román Róbert az erőszak megvalósulásának polgári jogi eseteit helyezi vizsgálódása célkeresztjébe. A témaválasztás mindenképp érdekes, hiszen „az erőszak alapvetően büntetőjogi kategória, a polgári jog a definícióját nem adja meg, csupán normaszövegében alkalmazza” (181). Ahol polgári jogi értelemben mégis erőszakról beszélhetünk a következők: a személyhez fűződő jogok, dologi jog (elbirtoklás, birtokvédelem, birtoklás jogalap nélkül), öröklési jog (183–203). Részletes ismertetést kaphatunk arról, hogy ezeken a területeken milyen esetekben valósul meg az erőszak gyakorlása.

Dobis Tibor

T